

**FATİH
SULTAN
MEHMET**
VAKIF ÜNİVERSİTESİ

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**XVII. YÜZYIL OSMANLI ŞAİRLERİNİN DİVANLARINDA
(NÂBÎ, SÂBÎT, SÂBİR PÂRSÂ, REHÂYÎ, KÂMÎ) OSMANLI –
RUS SAVAŞLARININ GÖRÜNÜMÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURAK KOÇ

İSTANBUL, 2020

**FATİH
SULTAN
MEHMET**
VAKIF ÜNİVERSİTESİ

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**XVII. YÜZYIL OSMANLI ŞAİRLERİNİN DİVANLARINDA
(NÂBÎ, SÂBÎT, SÂBİR PÂRSÂ, REHÂYÎ, KÂMÎ) OSMANLI –
RUS SAVAŞLARININ GÖRÜNÜMÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURAK KOÇ

170101009

DANIŞMAN

DOÇ. DR. DURSUN ALİ TÖKEL

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 170101009 numaralı Burak Koç'un hazırladığı "17. YY. Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Osmanlı Rus Savaşlarının Görünümü" konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, 23/07/2020, Perşembe günü saat 12.00'da çevrimiçi yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20..., tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde :

Tez adının "XVII. Yüzyıl Osmanlı Şairlerinin Divanlarında (Nâbî, Sâbit, Sâbir Pârsâ, Rehayî, Kâmî) Osmanlı- Rus Savaşlarının Görünümü" şeklinde değiştirilmesi uygundur.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (*)	İMZA
Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL-Danışman	KABULÜNE	
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	KABULÜNE	
Dr. Öğretim Üyesi Bünyamin AYÇİÇEĞİ	KABULÜNE	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Burak KOÇ

İmza

TEŞEKKÜR

Klasik Türk Edebiyatı üzerine çalışma imkânını sunması noktasında ilk teşekkürü bu edebiyatın eserlerini ortaya koyan şairlere, yazarlara ve onları destekleyen, himaye eden tüm devlet büyüklerine etmek istiyorum. Hepsinin ruhu şad, mekânı cennet olsun. Eğer bu şairler, yazarlar dahi onları destekleyenler olmasa idi böyle bir edebiyattan, sanattan ve hatta birçok konudan uzak kalacaktık.

Bu tez hazırlanırken incelediğimiz metinlere, konulara farklı bir “göz”le bakmamı sağlayan, yoğunluğuna rağmen en sıkışık günlerinde, resmî tatillerde bile kıymetli zamanını ayıran sadece tez konumda değil; alanımızla ilgili tüm çalışmalarda, okumalarda bambaşka bir ufuk sunan, sürekli teşvik eden ve heyecanlandıran danışman hocam Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL’e, tezin tarihle ilgili kısımlarında kaynak hususunda yardımcı olan Dr. Mustafa TANRIVERDİ’ye, lisans ve yüksek lisans sürecinde derslerinden, programlarından, kitaplarından, ilmi ve kültürel duruşundan sürekli istifade ettiğim Prof. Dr. M. Fatih ANDI’ya, kıymetli bir hocam olmasıyla beraber aslında hocanın da ötesinde daima ilgilenen ve düşünen, kendisine çok şey borçlu olduğum hocam Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK’a yanısıra eski Türk edebiyatına dair titiz çalışmalarından istifade ettiğim Prof. Dr. Kemal YAVUZ’a ve Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK’a, bugüne kadar üzerimde emeği olduğunu düşündüğüm tüm hocalarıma ve elbette tez sürecini sağlıklı bir şekilde yürütmeye çalışırken benimle beraber sabırla büyük bir yükü omuzlayan, maddî, manevî destek olan sevgili aileme, İzmit’te kaldığım süre içerisinde çalışmalarımı daha rahat yürütebilme imkânı sunan dayım ve yengeme; kaynak, çalışma ortamı noktasında güzel bir kütüphane oluşturan İSAM yetkililerine, çalışanlarına cânıgönülden teşekkür ediyorum.

**XVII. YÜZYIL OSMANLI ŞAİRLERİNİN DİVANLARINDA
(NÂBÎ, SÂBÎT, SÂBİR PÂRSÂ, REHÂYÎ, KÂMÎ)
OSMANLI – RUS SAVAŞLARININ GÖRÜNÜMÜ
Burak KOÇ**

ÖZET

Bu çalışmada, klasik edebiyat bünyesinde büyük bir yekünü oluşturan divanlardan yola çıkılarak, XVII. yüzyıl divan şairlerinin divanlarına, savaşın nasıl yansıdığı ve şairler tarafından savaşın şiir içerisinde nasıl değerlendirildiği incelenmiştir.

Nasıl ki günümüzde ülke olarak yaşadığımız her olumlu, olumsuz süreçten etkilenerek bu durumu bir pratik olarak günlük hayatımıza aktarıyorsak ülkelerin belirli bir zaman diliminde yahut sürekli olarak maruz kaldığı savaş olgusu da toplumların hem günlük yaşamlarını, hem de hayat pratiklerini şüphesiz etkilemiştir. Bu etkilenmenin ışığında, Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman toplumların gazâ düşüncesinin şekillendirdiği savaşa bakışı göz önünde bulundurularak, Osmanlı – Rus savaşlarının şiirdeki izleri savaşın başladığı andan, nihayete ererek barışın yapıldığı aşamaya kadar şairin gözünden aktarılmıştır. Bununla beraber Osmanlı ordusunun, komutanlarının, sadrazamlarının, padişahın; Rus ordusunun, komutanlarının, çarın şair gözünden vasıfları şiirlerin içerisinde incelenmiş ve ayrıntılı olarak bunlar hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuç olarak klasik Türk Edebiyatı alanındaki şiirler ele alınarak savaşın ve savaşa dair unsurların, savaş düşüncesinin XVII. yüzyıl divanlarında nasıl yer aldığı ve aktarıldığı ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, savaş, Osmanlı, düşman, Rusya, XVII. yüzyıl divanları

**THE VIEW OF OTTOMAN-RUSSIAN WARS IN THE
DIVANS(NÂBÎ, SÂBÎT, SÂBÎR PÂRSÂ, REHÂYÎ, KÂMÎ) OF
XVII. CENTURY OTTOMAN POETRIES
Burak KOÇ**

ABSTRACT

This study investigates XVII. century's divans of divan poets, how the war was reflected and how poets evaluated the war in poetry starting from the divans which take considerable place in classical literature.

Undoubtedly, the phenomenon of war that countries are exposed to in a certain time or continuously has affected both the daily lives and daily life practices of the societies like that our country currently transfers any situation to our daily life as a practice by being affected by every positive and negative process. In the light of this influence, the traces of the Ottoman-Russian wars in poetry were conveyed from the poet's eyes from the beginning of the war to the final stage of peace by considering the view of the Ottoman Empire and the Muslim societies on the war shaped by the idea of gazâ. In addition to this, the Ottoman army, commanders, grand viziers, the sultan; the characteristics of the Russian army, the commanders and the tsar were examined in the poems from poet's perspective. Also, more information about them was given in detail.

As a result, it has clarified how the factors of war and the idea of war were figured and narrated in XVII. century's divans by evaluating the poems in the field of classical Turkish literature.

Keywords: Classical Turkish Literature, War, Ottoman, Enemy, Russia, XVII. Century's Divans.

ÖNSÖZ

Klasik Türk edebiyatı ismi altında incelediğimiz edebi eserler mükemmel bir estetik güzellik sunmasının yanı sıra aynı zamanda döneminin önemli bir şahidi olarak yansıtıcı ayna görevini üstlenmektedir. Günümüzde de sanatçılar, edebiyatçılar vb. nasıl ki toplumun yaşadığı, etkilendiği bir meseleyi eserine çeşitli yöntemlerle aktarıyorsa bu tüm zamanlar için de şu an olduğundan farklı değildir. Tek bir farkla bu bir edebiyat eseriye, dil ve edebiyatın gösterenleri değişmiştir; resimse çizim ve boyama teknikleri değişmiştir, filmse de kullanılan çekim teknikleri değişmiştir.

Türkler, din olarak İslâmiyet'e girmeden önce de bulundukları coğrafi bölgenin tesiriyle savaşmak zorundaydı ve bu durumdan asla kaçınmazdı. Sadece erkekler değil toplumdaki çocuklar, gençler, yaşlılar ve kadınlar her zaman için potansiyel bir savaşçı, asker durumundaydı. Buna uygun olarak halk talim alır, savaşın "kut"sallığına yönelik de bir terbiyeden geçerdi. Aynı zamanda İslâmiyet'te olduğu üzere savaşta ölenlerin uçmağa gideceğine inanılır, böylece de bu kutsallık uçmağ düşüncesiyle pekiştirilirdi. Bununla beraber, Türk askerleri güçlü olması yönüyle de çeşitli ordularda asker olarak tercih edilmiştir, bu durum da Türklerin savaşçı bir millet olduklarının bir diğer göstergesi şeklinde değerlendirilebilir. İslâmiyet'teki savaş düşüncesi ile Türklerdeki savaş düşüncesi, Gök Tanrı inancı ve buna binaen gelişen bazı benzerlikler, Türklerin çoğunluğunun din değiştirerek İslâmiyet'i benimsemesini sağlamıştır. İslâmiyet'te cihâd düşüncesine dayalı olarak var olan gazâ düşüncesi ise bu savaş düşüncesiyle pekişerek, alp tipinin zamanla gazi tipine dönüşmesini temin etmiştir. Anadolu'nun ve Batı'ya açılan kapının İslâm düşüncesi etrafında şekillenmesi de savaş düşüncesi özelinde bu gazi

tipini oluşturan ordunun ve dervişlerin katkısı sayesinde olmuştur.

Savaşan bir toplumun ve devletin muhakkak arka planda, cephe arkasında bir bekleyeni vardır. Devlet bünyesinde yaşayan halk, ordusunun zaferle ve mümkün mertebe -her ne kadar şehitlik, asker ve ailesi tarafından arzu edilen bir durum olsa da- çok az bir zayıyla ülkesine dönmesini beklemektedir. Bunun yanı sıra savaşa aynı zamanda asker olması dolayısıyla bizzat katılan veya padişah, sadrazam vb. tarafından savaşı kaydetmesi amacıyla maiyetine arasına alınan şairler, nasirler, tarihçiler de söz konusudur. Asker şairler, sıcak çatışmaya da girdiği için bu eserleri yazarken çoğunlukla daha canlı ve samimi olarak ele alırlar ve savaşın gidişatını aktarması noktasında eserleri, birinci dereceden önemli kaynak olarak görülür. Maiyet olarak savaşa katılanlar ise şairliğin verdiği bir durumla asker şairlerden farklı olarak, şiir dilini daha fazla kullanmak suretiyle güzelleme yoluyla savaşı aktarmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı bünyesinde de savaş, savaşa dair tanımlar, Osmanlı ordusunda yer alan komutanlar, askerler, padişah, halkın ordu savaştayken hissettikleri, savaşta kullanılan aletler; düşman ordusunun vasıfları, Osmanlı - Rus savaşları bağlamında çarın savaştaki konumu, savaş sonrasındaki durumu, askerlerinin aldığı vaziyet ve savaşa dair vb. birçok durum Osmanlı şairlerinin gözünden aktarılmıştır. Savaşa dair yer alan durumların yanı sıra savaş sonrası yapılan barış anlaşmalarıyla da ilgili olarak anlaşma şartları, anlaşma karşısında alınan yerler vb. şiire dâhil edilmiştir. Bu durum bize göstermektedir ki Klasik Türk edebiyatımızın toplumdan, halktan ve özellikle toplumsal olaylardan, gerçeklikten uzak olması veya olduğu düşüncesi mümkün görünmemektedir. Önyargılarımızı, birtakım saplantıya kayma noktasında tehlike barındıran ideolojik düşüncelerimizi gerekirse tekrar almak üzere bir yana bırakarak, bu edebiyatın metinlerine karşı farkında olma gayesiyle “göz”lerimizi ve dikkatimizi yöneltmemiz durumunda bir şeyleri görmemiz ve anlamamız pek tabi mümkün görünmektedir. Bütünüyle edebiyat, konumuz gereği de özele indirgediğimizde Klasik Türk edebiyatı üzerinden bir tarih, mimarî,

ekonomi, sosyoloji, siyaset, coğrafya, topoğrafya, biyoloji, botanik ve hatta mühendislik, tıp vb. bilimlerin okuması yapılabilir.

Tezimiz, XVII. yüzyıl Osmanlı – Rus savaşlarını ve bu savaşların, şair gözünden aktarılmasını yansıttığı için ele aldığımız konunun tarih bilimiyle ilgilenenlerin de dikkatini çekeceğini düşünmekteyiz. Tezimizin çeşitli bölümlerinde, tarihi bilgilerle uyumlu olacak şekilde şiirden elde ettiğimiz birçok beyit söz konusudur ve bu beyitler çeşitli tarih kaynaklarıyla desteklenerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

XVII. yüzyıl divan şairlerinin savaşa hangi açıdan baktığı, savaşa dair neler söylediği gibi soruların cevabını aramak maksatlı hazırladığımız bu tez çalışmasında savaş bağlamında edebiyat aynasından yansıyanları göstermek amaçlanmıştır. Metinler incelemeye tabi tutulurken, şiirlerin tarihe kaynaklık ederek okunup okunamayacağı hususu üzerinde durmak suretiyle metinler çalışma boyunca bu perspektiften ele alınmıştır.

Tezin giriş bölümünde “Divan Edebiyatı ve Gündelik Hayat”, “Edebiyat ve Tarih”, “Şair, Şiir ve İktidar” başlıklarıyla divan edebiyatına yaklaşımlardaki, bahsettiğimiz temel problemler üzerine açıklamalar yapılarak bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, gazâ, gazilik düşüncesinin ışığında şairin kimliği, şiir ve savaş ilişkisinin nasıl olduğu ve genel olarak edebiyata, Klasik Türk edebiyatına savaşın nasıl yansıdığı kimi zaman çeşitli beyitler ve metinlerle desteklenerek, dönem odaklı bir yaklaşım tarzı izlenmiştir.

İkinci bölümde, “saray istiaresi”, “savaş istiaresi” üzerinden divan şiirinin önemli bir tipi olan sevgili tipinin beyit örnekleriyle “Türk” anlamında da kullanıldığından yola çıkılarak sevgilinin savaşçı özellikleri ifade edilmiş ve divan şiirinde savaşın nasıl yer aldığı bir önceki bölüme göre gerek tür gerek muhteva noktasında derinleştirme gayretiyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin geldiği nokta

siyasi ve tarihi olarak ifade edildikten sonra divan şiirinin bu yüzyıldaki genel durumu ve devletin içinde bulunduğu durumdan ne oranda etkilendiği, nasıl bir gelişme gösterdiği açıklanmıştır. Ardından XVII. yüzyılda yazılan, savaşları konu edinen eserlerin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölüm, tezimizin asıl kısmını oluşturan Osmanlı – Rus savaşlarına dair metinlerle desteklediğimiz bölümdür. Bu bölümde ana hatlarıyla Osmanlı – Rus ilişkilerinin seyri verildikten sonra Nâbî, Sâbit, Rehâyi, Sâbir Pârsâ, Kâmî olmak üzere ismi geçen şairlerin divanları üzerinden XVII. yüzyıl Osmanlı – Rus savaşlarının ve sonrasındaki sürecin şiire yansıyan yüzü çeşitli kaynaklarla desteklenerek gösterilmiştir. Metinlerde şiirden hareketle tarihin okunabilirliği ve şiirin tarihe yardımcı bir kaynak olup olmayacağı meselesi, müstakil beyitler üzerinden değerlendirilerek özellikle Sâbit olmak üzere farklı disiplinlerin(tıp, botanik vb.) alanından kaynaklarla metinler desteklenmiştir.

Beşinci bölüm ise metinlere dayalı olarak çıkarım yaptığımız kelimeleri içeren ‘modern’ söylemle imgelem sözlüğü, başka deyişle bir nev’i gösterenler sözlüğü şeklinde 117 madde başından oluşan sözlük olarak hazırlanmıştır. Bu sözlük çalışması aşına olduğumuz sözlüklerden farklı olarak, kelimelerin temel kullanım anlamının dışında, şiirde kullanıldığı anlamı ihtiva eden bir çalışma olarak hazırlanmıştır.

Ekler kısmına ise, Çar Petro’nun Prut Savaşı yenilgisinden sonra yüzünün nilüfer yaprağına benzeyen hâlini, Sâbit’in beyti üzerinden daha iyi anlayabilmek için detaylandırılmış bir nilüfer yaprağı fotoğrafı eklenmiştir. Bunun yanı sıra savaşa katılan Ahmed Bin Mahmud’un Prut Seferi’yle ilgili çizdiği harita, savaş coğrafyasını görselden faydalanarak beyitlerle beraber görebilme hedefine binâen, ekler kısmına ilave edilmiştir. Sâbit, bir beytinde Kefe Lalesi’ne işaret etmektedir. Diğer lalelerden şekil noktasında farklı olan ve İstanbul için önemli olan Kefe Lalesi’nin görselini bu noktada koymayı uygun gördük. Son olarak da Hz. Ali’nin Hayber

Kalesi'nin kapısını söktüğünü gösteren bir minyatürü, beyitte ilgili olaya atıf olduğu için İslâm Ansiklopedisi'nden alıntılanarak ekler kısmına görsel olarak koyduk. Görseller haricinde, XVII. yüzyıl Osmanlı- Rus ilişkilerinin farklı bir boyutunu göstermesi bakımından mimariye kısaca değinerek, Sükkerî'nin Osmanlıdaki bir kasırla, Rus sarayını kıyaslayan beyitlerine yer verdik.

Gerek bir bütün olarak tez boyunca, gerekse metin tarama, yorumlama, değerlendirme, nesre çevirme kısımlarında mümkün mertebe büyük bir hassasiyet gözetilerek çalışılmıştır. Elde ettiğimiz metinler üzerine giderken ulaştığımız hiçbir kaynağa görmezden gelme, rafta terk etme, okumama gibi bilimselliğin dışında olacak bir muamelede bulunulmamış, aksine ulaşabildiğimiz her bir kaynak divanlar dâhil olmak üzere, bize yeni bir pencere açar umuduyla incelenmiştir.

Asırlara meydan okuyan ve dünya üzerinde birçok coğrafyada dilden dile dolaşan muazzam eseri Vesîletü'n- Necât'ta Süleyman Çelebi:

“Şâiri gibi bunun eksüğü çok

Olmaya bir beyti kim eksüğü yok”

demektedir. Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n- Necât'ındaki, bu beyitten yola çıkarak şunu da belirtmek lazım ki çalışmamızda muhakkak eksik kalan bir şeyler olmuştur. Bu eksiklerin, hataların yapıcı eleştirilerle giderilmesi en büyük temennimiz olacaktır. Umarız ki tez çalışmamız, sayısı oldukça az olan klasik Türk edebiyatı ve savaş noktasında yapılacak yeni çalışmalar için bir “kapı aralayıcı” görevi üstlenerek alanımıza küçük bir katkı sunma imkânını elde eder.

İçindekiler

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
RESİM LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. DİVAN EDEBİYATI VE GÜNDELİK HAYAT	1
2. EDEBİYAT VE TARİH	7
3. ŞAİR, ŞİİR VE İKTİDAR.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
1. TÜRKLERDE VE İSLÂMİYET’TE SAVAŞ	18
1.1. SAVAŞ VE ŞİİR	21
1.2. TÜRK EDEBİYATI VE SAVAŞ	23
İKİNCİ BÖLÜM	29
2. DİVAN ŞİİRİ VE SAVAŞ.....	29
2.1. SAVAŞ IŞIĞINDA DİVAN ŞİİRİNİN ‘TÜRK’ SEVGİLİSİ.....	31
2.1.1. Nef’î’de Bir Ses Unsuru Olarak Savaş	36
2.1.2. Taşlıcalı Yahya’nın Şiirinde Savaş Düşüncesi ve Ruhanî Savaş	37
2.2. KOZMOGONİ VE SAVAŞ	39
2.3. DİVAN EDEBİYATI’NDA SAVAŞI ELEN ALAN TÜRLER	40
2.3.1. Gazavat-nâme’lerde Savaş.....	41
2.3.2. Selim-nâme’lerde Savaş	44
2.3.3. Fetih-nâme’lerde(Fethiyye) Savaş	45
2.3.4. Süleyman-nâme’lerde Savaş.....	46
2.3.5. Zafer-nâme’lerde Savaş	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
3. XVII. YÜZYIL SİYASİ, TARİHİ OLAYLARI VE DİVAN ŞİİRİNDE SAVAŞIN GÖRÜNÜMÜ.....	48
3.1. BOSNALI ALAADDİN SÂBİT’İN “ZAFERNÂME”Sİ	51

3.2. TİRYAKİ HASAN PAŞA’NIN KANİJE FETHİNE DAİR YAZILAN FETİHNÂMELER	52
3.3. VASİTÎ’NİN “TELHİSAT DER AHD-İ SULTAN AHMED HAN”I	52
3.4. KÂTİP ÇELEBÎ’NİN “TUHFETÜ’L- KİBÂR FÎ ESFARÎ’L BÎHAR”I.....	53
3.5. NÂBÎ’NİN “FETİHNÂME-İ KAMANİÇE”Sİ	53
3.6. KARAÇELEBİZADE ABDÜLAZİZ’İN “ <i>TARİH-İ FETH-İ REVAN VE BAĞDAT</i> ”I.....	53
3.7. VUSLATÎ ALİ BEY’İN “ <i>GAZÂ-NÂME-İ ÇEHRİN</i> ”İ.....	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	55
4. XVII. YÜZYIL OSMANLI-RUS SAVAŞLARI	55
4.1. PRUT SAVAŞI VE BARIŞI.....	61
4.1.1. Prut Savaşı ve Barışının Nâbî’deki Görünümü.....	62
4.1.1.1. Târîh-i Diger Berây-ı Ân	64
4.1.1.2. 133 Numaralı Tarih.....	67
4.1.1.3. Târîh Berây-ı Nakz-ı ‘Ahd-ı Moskov	69
4.1.1.4. Târîh-i Nusret Berây-ı Moskov.....	75
4.1.1.5. Târîh-i Muvaffak-Suden-i Sadr-ı A’zam Teber-Dâr Muhammed Pâşâ Be-Hedm-i Tâbûr-ı Moskov-ı Makhûr	85
4.1.1.6. Târîh Berây-ı İnhizâm-ı Moskov	98
4.1.1.7. Târîh-i Musanna’ Berây-ı Feth-i Tâbûr-ı Moskov.....	98
4.1.1.8. 884 Numaralı Gazel	102
4.1.1.8.1. Nâbî’de Savaş Düşüncesinin Görünümü	106
4.1.2. Prut Savaşı ve Barışının Sâbit’teki Görünümü	108
4.1.2.1. Berây-ı Selîm Girây Han-ı Kırım	112
4.1.2.2. Târîh-i İnhizâm-ı Mosko Berây-ı Ahmed Han	133
4.1.2.3. Târîh-i İnhizâm- ı Mosko Der-Zamân-ı Ahmed Han	155
4.1.2.4. Târîh-i Tüfeng- i Sultân Ahmed Han.....	159
4.1.3. Prut Savaşı ve Barışının Kâmî’deki Görünümü	161
4.1.3.1. Berây-ı Baltacı Mehmed Paşa Der- ‘Avdet-i Sefer-i Moskov.....	163
4.1.3.1.1. Kâmî’nin Şiirlerinde Savaş Düşüncesinin Görünümü.....	170
4.2. ÇEHRİN SAVAŞI VE BAĞÇESARAY ANLAŞMASI.....	172
4.2.1. Çehrin Savaşı ve Bağcesaray Anlaşmasının Sâbit’teki Görünümü	173
4.2.1.1. Berây-ı Mustafâ Paşa	173

4.2.1.1.1. Sâbit'te Savaş Düşüncesinin Görünümü.....	185
4.2.2. Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Anlaşmasının Rehâî'deki Görünümü	186
4.2.2.1. 13 Numaralı Tarih Kıtası	188
4.2.3. Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Anlaşmasının Sâbir Pârsâ'daki Görünümü	188
4.2.3.1. Der-Na't-ı Sultân-ı Rusul	190
4.2.3.2. Târîh-i Feth-i Çehrin	203
4.2.3.2.1. Sâbir Pârsâ'da Savaş Düşüncesinin Görünümü	207
BEŞİNCİ BÖLÜM	209
SÖZLÜK	209
SONUÇ	236
KAYNAKÇA	240
EKLER.....	268
EK 1. MİMARÎ OLARAK OSMANLI- RUSYA İLİŞKİLERİNİN XVII. YÜZYILDAKİ GÖRÜNÜMÜ	268
EK 2. NİLÜFER YAPRAĞI	269
EK 3. AHMED BİN MAHMUD'UN ÇİZDİĞİ PRUT SEFERİ'NE AİT HARİTA.....	270
EK 4. KEFE LALESİ	271
EK 5. HAYBER KALESİ'NİN FETHİNİ VE HZ. ALİ'NİN KALE KAPISINI SÖKMESİNİ GÖSTEREN MİNYATÜR.....	272

RESİM LİSTESİ

Resim 1 Nilüfer Yapağı.....	264
Resim 2 Ahmed Bin Mahmud’un Çizdiği Prut Seferi’ne Ait Harita.....	265
Resim 3 Kefe Lalesi.....	266
Resim 4 Hayber Kalesi’nin Fethini ve Hz. Ali’nin Kale Kapısını Sökmesini Gösteren Minyatür.....	267

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
der.	Derleyen
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. DİVAN EDEBİYATI VE GÜNDELİK HAYAT

Şiir sadece övülecek bir üretim değildir aynı zamanda kutsallıkla da bağlantısı vardır. Şiir sanatı, en yüce olan Tanrısal güçten kaynaklanarak aşağıya inmiştir; yüksek duyguların, düşüncelerin ifade edildiği olağanüstü bir sırdır¹ ve bununla beraber geçmişe tanıklık etmesi yönüyle oldukça önemli bir noktada durmaktadır. Bu çalışmayı yaparken temel aldığımız düşünce de klasik Türk edebiyatımızın geçmişe önemli noktada kaynaklık ettiği fikrinden yola çıkarak belli başlı noktalara temas etmektir. Mehmet Kaplan'ın sorduğu şu soru meselemizi özetlemesi noktasında oldukça önemlidir:

“Eski Türk medeniyetine karşı hiç bir(hiçbir) ilgi duymayanların, bu ilgisizliklerini meşru göstermek için ileri sürecekleri birçok sebep vardır. Bunlardan biri, eskilerde bugün için değer taşıyan bir şey bulunamayacağı inancıdır. Acaba böyle midir?”²

Sorunun cevabını ise Eski Türk Edebiyatı üzerine çalışma yapan -Mehmet Kaplan da dâhil olmak üzere- birçok isimden almak mümkün görünmektedir.

Türk klâsik edebiyatı atalarımızın günlük hayatından efsanesine, biliminden kültürüne, dilinden folklorik öğelerine kadar pek çok detay malzemesini zapt etmişken bundan tarihi ayrı tutmak elbette mümkün değildir. Methiyesinden hicviye veya mersiyesine, şehrengizinden surnâme veya gazavatnâmesine, tezkiresinden sefaretnâme veya siyasetnâmesine, seyahatnâmesinden münşeat veya letaifnâmesine

¹ Nuran Tezcan, **Divan Edebiyatına Yeniden Bakış**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.109.

² Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976, s.190. Ayrıca bkz. Hilmi Yavuz, “Divan Şiiri, Simgeci Bir Şiir”, İstanbul, **Gösteri Dergisi**, S.17, 1982, s.65.

kadar hemen bütün edebî türleri yalnızca mey ve mahbup gazelleri derekesinde işleme tabi tutmak, bilimselliğin gereğini yerine getirmemek olur.³

“Edebi eserlerdeki bu, kültür ve tarih bilgisi kaynağı oluş hadisesi, belki de en fazla klâsik Türk edebiyatı mahsulleri için geçerli olan bir husustur. Çünkü klâsik Türk edebiyatı, yüzlerce yıllık bir büyük kültür, fikir, estetik ve tarih birikiminin edebiyatı; bugün bizim önemli oranda meçhulümüz olan muhteşem bir siyasî, tarihî, içtimaî, askerî ve medenî gerçekliğin estetik çerçevedeki resmidir.”⁴

Şairlerin, toplum⁵ bünyesinde yaşayan insanlar olduğunu düşündüğümüz takdirde onların da yaşadığı çağda meydana gelen olaylara sessiz kalması düşünülemez.

“Divan şairi kendisini içinde yaşadığı toplumdan ayrı görmeyen, bürokrat, asker, ilmiye mensubu, tasavvuf ehli, esnaf yahut serbest meslek sahibi bir kişiydi. Toplumda şair diye ayrı bir tip mevcut değildi. Ve hele şairin içinde yetiştiği cemiyetin genel yaşayış normlarına aykırı düşünmesi hiç söz konusu(söz konusu) olamazdı.”⁶

Nasıl günümüz şiirinde bugünün olaylarını mecaza dayalı bir dille aktarma telaşı varsa klasik şiirimizin de şüphesiz kendine özgü bir hayal dünyası ile belirli kuralları vardı, bu kurallar hiçbir zaman şairlerin tasnif dışı insanlar oldukları anlamına gelmez. Her çağda olduğu gibi, onlar da yaşadıkları hayatı terennüm etmekteydiler. Yani bu insanları ne ayağı yere basmayan hayalperestler ne de hayatın

³ İskender Pala, **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s.6.

⁴ Muhammed Nur Doğan, “Bakî’nin Şiir Aynasında Osmanlı Hayatından Renkli Akisler”, **Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s. 251; Ayrıca bkz. Cihan Okuyucu, **Divan Edebiyatı Estetiği**, İstanbul, L&M Yayınları, 2004.

⁵ Toplum ve şiir ilişkisi için bkz. Behçet Necatigil, **Bile/Yazdı**, İstanbul, Ada Yayınları, 1979, s.89-90.

⁶ M. Fatih Andı, **İnsan Toplum Edebiyatı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995, s.76.

acemisi aristokratlar olarak nitelemek doğrudur.⁷ Şairler ve yazarlar dış dünyadan edindikleri imajları, ihsasları iç âlemlerinden aldıkları ilhamlarla birleştirerek edebî eserlerini oluştururlar. Bu ise edebiyatın hayatla olan bağlantısının ne derecede önemli olduğunu izah eden bir husustur.⁸

Yıllardır ifade edilegelen “divan şiiri hakkında verilmiş yanlış hükümlerin en büyüğü, hiç şüphesiz bu şiirin gerçek hayattan uzak olduğu ve halkın bu şiire uzak kaldığıdır. Saray edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı gibi yakıştırmalar aslında son yüzyılın bu şiire tarafgir bakmasının bir sonucudur.”⁹ Böyle bir yaklaşımın olması birçok edebiyatçının, şairin, yazarın, sanatçının, akademisyenin önyargıyla hareket etmesine ve dahi üniversitelerde ilgili anabilim dalında eğitimin bu düşünceyle verilmesinin bir göstergesi olarak nesilden nesile klasik Türk edebiyatı bahsi geçince olumsuz değerlendirilmesine sebep olmuştur. Oysaki divan edebiyatı XIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında Türk milletinin en yüksek bedî zevkini oluşturan millî bir edebiyattır ve isminin divan edebiyatı olması onu asla bir havas veya yüksek zümre edebiyatı olarak görmek ve göstermek için yeterli değildir. Bu tutum, bir millet içinde mevcut olan çeşitli şairleri o millettten saymama yönünde atılmış bir adımdır. Oysa divan edebiyatının altı asır boyunca yetiştirdiği yüzlerce şair ve ortaya koyduğu on binlerce şiir, bugün Türk milletine ait değilmiş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunun en büyük nedenlerinden biri eski kültüre düşman oluş, diğeri de eski inanç sistemi, dil, anlayış, âdet, gelenek ve ilmin kısaca hayatın değişikliğe uğramış olmasıdır. Hâlbuki o derya içine bir parçacık girince, bir parçacık o devre göre düşünüp o dili anlayınca, söylenmemiş hiçbir şeyin kalmadığı görmek ve anlamak imkân dâhilindedir.¹⁰ Buradan hareketle söyleyebiliriz ki edebiyat “... hayatın akıp giden ırmağından beslenen canlı bir organizma...”¹¹ olma özelliğine fazlasıyla sahiptir ve klasik Türk edebiyatı da dört ana kaynak etrafında din, tasavvuf; mitoloji,

⁷ İskender Pala, **Şi’r-i Kadîm**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, s.93-94.

⁸ Muhammed Nur Doğan, **Eski Şiirin Bahçesinde**, İstanbul, Yelkenli Yayınevi, 2011, s.50.

⁹ Pala, **a.g.e.** s.93.

¹⁰ Pala, **a.e.** s.106.

¹¹ Doğan, “Bakî’nin Şiir Aynasında Osmanlı Hayatından Renkli Akisler”, **a.g.e.** s. 251.

tarih ve sosyal hayat; ilim ve felsefe; estetik değerler sistemi gibi hayatın bütün unsurlarından beslenerek, onları his âlemine aktarır.¹²

Geçmişe dair bir bilgi edinmenin en güvenilir yolu o zamana giderek mevcut olan kaynaklar üzerinden değerlendirmede bulunmaktır. Nitekim şairler, yazarlar, ressamlar kısaca sanatkârlar dönemlerinin en önemli şahitleridir. Bu sebeple “şairler ve yazarlar söz malzemesini kullanarak kendilerini, etraflarında dönen hadiseleri, zaman ve mekan boyutu içerisinde ortaya çıkan hemen her şeyi sanatlarına konu edindikleri için, aynı zamanda, tarihte meydana gelen olayların en canlı şahitleri ve belki de en gerçekçi zabitleri konumundadırlar.”¹³ Aynı zamanda söz ve edebiyat, insan zihninin ve ruhunun inceliklerini gösterme noktasında sihirli bir küre özelliği taşımakla beraber hayatın ve tarihin sırlarını yansıtan dünyaya tutulmuş bir aynadır.¹⁴

Şair tarafından şiir oluşturulurken kullanılan mecazlı dil dolayısıyla kimi zaman o şiirin ardındaki hayatı, mesajı vb. unsuru yakalamak kolay olmayabilir.

“Klasik edebiyatın görünürde yaşanan vakalarla ilişkisi olmamasına rağmen kaside, mesnevi, hatta gazellerin şurasına burasına dağılmış, hiç ummadığımız anda önümüze dikiliveren öyle söz ve ifadelere rastlanır ki bazen bir tekinde bütün bir cemiyetin yaşama felsefesine, sosyal çatısına ve kuruluşuna can alıcı noktası ile parmak basıldığı gözden kaçmaz.”¹⁵

Ancak o mecazlı dil yapısını bünyesinde barındıran eserden bütün bir cemiyeti göremememizin sebebi sanat yapısının kendisi ile bir anlam ilgisi içine girebilecek bir süjeye gereksinim duymasından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Nitekim “sanat yapıtlarının birçok zamanlar anlaşılmadan kalmasının nedeni, onun içeriği ile ilgi kuracak, o yapının maddi yapısından onun tinsel içeriğini çıkarıp alacak, onu estetik olarak algılayacak bir bilincin olmamasında bulunur.”¹⁷ Sanat yapıtlarına bilhassa şiirlere nüfuz edebilmek, okumak, anlamak ve söz katmanlarının ardındaki girift yapıyı

¹² Doğan, **a.g.e.** s.16.

¹³ Doğan, “Bakî’nin Şiir Aynasında Osmanlı Hayatından Renkli Akisler”, **a.g.e.** s. 251.

¹⁴ Doğan, **a.e.** s. 17.

¹⁵ Sabri F. Ülgener, **Zihniyet Aydınlar ve İzm’ler**, Ankara, Mayaş Yayınları, 1983, s.30.

¹⁶ İsmail Tunalı, **Estetik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s.154.

¹⁷ Tunalı, **a.e.** s.83.

ortaya çıkarmak belirli bir şiir disiplinine ve okuma hassasiyetine sahip olmayı gerektirmektedir.

Birçok şiirde olduğu üzere Osmanlı şiirinin de belirli kuralları ve alışılmış bir çerçevesi bulunmaktadır. Ancak, zaman zaman konusunun sınırlı olduğu hakkında çeşitli dar görüşler ifade edilmiştir. Konuların ana başlıkları, nazım şekillerine göre belirlense de şairin iç dünyasında bu ayırım tamamen geçersizdir. Şiirdeki bu çeşitlilik, şairin ruh hâlini ve içinde bulunulan çağın daha sonraki asırlara sesini duyurması ve onu bir ayna gibi yansıtmasıdır. Pek çok sosyoloji araştırmasının açıklayamadığı durumları, bazen bir şiirin iki beytinde bulmak mümkün görünmektedir.¹⁸

Şairlerin “mısraları günümüz tarihçileri, sosyologları ve söz sanatçıları için birer laboratuvar gibidir.”¹⁹ Bunun yanı sıra divan şiirinin realite²⁰ boyutu ise sürekli olarak karşımıza çıkan bir başka husustur. Şunu da unutmamak lazım ki mecaz, hakikate götüren köprü²¹ olarak bilinmektedir. Divan şiirindeki realite, mecaz hususunda da dikkat edilmesi gereken dil yapısının kullanımıdır. Nitekim divan şairleri tarih ve gündelik hayat²² bilgisini şiirlerinde doğrudan doğruya değil de mecaz ve istiare örtüsü içerisinde takdim etmeyi tercih ettikleri için bu bilgilere ulaşamamış ya da şifre hâlindeki mecaz ve istiarelerin örtüsünü aralamak hususunda yeterli donanımı edinememiş olanlar, çoğunlukla işin kolayına kaçarak bu edebiyatta yer alan hayat unsurunu inkâr etmekte herhangi bir beis görmemiştir.²³

¹⁸ İskender Pala, **Müstesna Güzeller**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, s.242-243.

¹⁹ Pala, **a.e.** s.243.

²⁰ Divan şiirinin realitesiyle ilgili olarak bkz. Ahmet Atillâ Şentürk, “Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s. 431- 437.

²¹ El- Mecâzü kantaratü'l- hakîka(ti): Mecaz hakikate götüren köprüdür.

²² “... Falın tüm gizemliliğine karşın gündelik hayata dönük olması gibi şiir de tüm gizemliliğine karşın gündelik hayatın içindedir.” Hasan Bülent Kahraman, “Söz, Yazı, (Eleştirel) Okuma: Sihir mi ki, Büyü mü ki, Fal mı ki? Şiir Üstüne Bir Yorum Denemesi”, İstanbul, **Varlık Dergisi**, S.1096, 1999, s.42. Hasan Bülent Kahraman daha sonra bu makaleyi **Türk Şiiri, Modernizm, Şiir** isimli kitabına dâhil etmiştir. Kitap için bkz. Hasan Bülent Kahraman, **Türk Şiiri, Modernizm, Şiir**, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s.329-348.

²³ Doğan, **a.g.e.** s.53.

“... Osmanlı Devleti’nin felsefesi, dili, mimarisi, musikîsi, vs. nasıl kendi kültürünün ürünleri ise edebiyatı da toplumun örf, âdet, inanç, duyuş, düşünüş ve hayallerini yansıtan bir ayna niteliğinde olması sebebiyle o kültürün bir parçasıdır.”²⁴

Şairden bir gerçekliği olduğu haliyle beklemek onun şairliğini sekteye uğratan bir durumdur. Divan şiirinin çok yoğun mecazî dünyası dikkatle incelendiğinde, gerçek hayata ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir. Divan şiirinin anlatım yöntemi insan- tabiat, insan-toplum, insan-nesne arasındaki türlü yönlerden ilişkileri, benzerlik ve paralellikleri türlü söz ve anlam sanatlarına başvurarak anlatmaya dayanır. Bir söz sanatı olduğu gibi aynı zamanda bir dil olayı da olan “soyut bir kavrama benzetme yoluyla somut bir anlam yükleme”, insan ile tabiat, toplum, nesne ilişkilerini anlatmak için divan şiirinde sık kullanılan bir anlatım biçimidir. Kısacası, divan şiiri gerçeği şiir diliyle anlatmaktadır.²⁵ Nitekim “... Şiir, düşünce ve duygular, imgeler ve kavramlar, tasarımlar ve çağrışımlarla yazılır; bu yazım eyleminde sözcüklerin görevi, bunların çeviri yazısal(transcription) imi, göstereni olmaktan başka bir şey değildir.”²⁶

Divan şiiri incelendiğinde, “...insanı çevreleyen nice eşyanın, geleneğin, hayat sisteminin birer belge olarak karşımıza çıkacağından şüphe edilmemelidir.”²⁷ Eskiden kalma kitaplarda hazine değerinde nice bilgiler ve hayaller vardır. Fakat bunun için onların taşıdıkları mâna ve ehemmiyeti bilmek gerekir.²⁸

²⁴ Nihat Öztoprak “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri”, İstanbul, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.3, 2000, s.167-168.

²⁵ Cem Dilçin, “Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, **a.g.e.** haz. Mehmet Kalpaklı, 1999, s. 295. Ayrıca bkz. Ali Nihad Tarlan, “Dîvân Edebiyatında San’at Telâkkisi”, **Edebiyat Meseleleri**, haz. Emrah Gökçe, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017, s.60.

²⁶ Özdemir İnce, **Tabula Rasa**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s.60.

²⁷ Pala, **a.g.e.** s.107.

²⁸ Kaplan, **a.g.e.** s.190.

2. EDEBİYAT VE TARİH

Edebiyat ve tarih ilişkisini²⁹ göz önünde bulundurarak bir inceleme yapmak, şiirin penceresinden tarihi anlamaya çalışma çabasıdır. Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki bu incelemeyi yaparken kronolojik bir resmi tarih okumasından ziyade şiir diliyle kurulmuş olan tarihi olaylar bütününe görmekteyiz. Şair dildeki tasarruf yetkisiyle, döneminde şahit olduğu olayları, savaşları, anlaşmaları, ekonomik düzeni vb. konuyu tarih nokta-i nazarında şiirine muhakkak dâhil etmiştir. Ancak “şiirde geçen tarihî unsurlar, reel özellikleriyle ele alınmazlar. İnsan, mekân ve olay tasviri hatta kavramlar, şiire has üslupla şiirde yerlerini alırlar.”³⁰ Bu noktada bizim en büyük sorumluluğumuz metinler üzerinde şairin, şiirini oluşturma aşamasındaki hassasiyetini gözeterek, aynı şekilde bir kuyumcu hassasiyetiyle çalışmaktır. Çünkü tarihimize ait kültür ve bilgi birikimini, edebî metinlerdeki ipuçlarından hareketle değerlendirip anlamadan; atalarımızın hassasiyetlerini, ruh çırpınışlarını, kısaca duygularını ve duygulanışlarını bilmeden tarihi, bir kronolojiler zinciri olmaktan kurtarmamız zor görünmektedir.³¹

Edebiyatın ve tarihin, dönemin ruhunu daha iyi anlayabilmek adına birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir edebi eseri döneminden alıp bağımsız değerlendiremeyeceğimiz gibi tarihi de döneminde ortaya koyulmuş edebi olan ve bir sanat değeri taşıyan eserden bağımsız ele almak abesle iştigal bir durum olacaktır.

“Divan şiiri kalıpları içerisinde yazılmış her kasidenin, her gazelin ve hattâ rahatça söylenebilir ki, her mısranın tarihî malûmatla ve yaşanan hayatın bilgisi ile doğrudan veya dolayısıyla bir ilgisi vardır.”³² Nitekim edebi eserler bir milletin tarihi devirlerini aydınlatmada önemli bir kaynak olarak yerini almaktadır; edebî metinleri

²⁹ Bkz. İskender Pala, “Bir Elmanın İki Yarısı: Klâsik Şiir ve Osmanlı Tarihi”, **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s.3-20.

³⁰ Ali Cançelik, **Tarih Kaynağı Olarak 16.Yüzyıl Divan Şiiri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.16.

³¹ İskender Pala, **Efsane Güzeller**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015, s.6.

³² Doğan, **a.g.e.** 2011, s.52-53. Ayrıca bkz. Mehmed Niyazi, **Türk Tarih Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008.

ortaya koyan insanlar belli bir zaman dilimi içinde yaşamakta ve eserleriyle o devrin pek çok hadisesine ışık tutucu metinler oluşturmaktadır. Edebî eserleri anlamak için nasıl tarihi verilere ihtiyaç duyuyorsak, tarihi bazı olayları tespit de edebiyata müracaat etmemiz gerekecektir.³³

Edebiyat araştırmacısı edebî eserlerdeki zevk ve tefekkür unsurlarını(duygu, düşünce, hayâle ait kabulleri, insana, insan ilişkilerine, eşyaya ve tabiata bakışını, kâinatı algılayış, yorumlayış ve yeniden tanzim arzusunu) tek tek değerlendirir. Benzeyen zevk ve tefekkür unsurlarını gruplandırır; tarih içinden gelen ve devamlılık arz eden değerleri gösterir; çatışma ve farklılıkların altında yatan nesillerin ruhunu, oradan da tarihî devamlılığı görüp hükme bağlamaya çalışır. Malzemesi “tarihleşmiş zamana ait” iki araştırma sahasının insanlarının birbirlerinden faydalanmaması garip değil midir? Edebiyat araştırmacıları, tarih araştırmacılarından büyük ölçüde istifade etmenin örneklerini vermelerine rağmen tarihçiler istifade etmeme durumunun eksikliğini yaşıyorlar.³⁴ Edebî eserler, kimi zaman tarihi bir olayı doğrudan anlatmasa da tarihi olayları ve şahsiyetleri aydınlatma bakımından değer taşırlar.³⁵

İngiliz edebiyat tarihçisi Hippolite Taine, “Bir milletin edebiyatını en canlı bir tarihî vesika addederek, sair hiçbir şeyin onunla kıyas olunamayacağını (olunamayacağını)”³⁶ söylemektedir, benzer olarak tarihçi Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul* adlı eserinde edebiyatı tarihin kaynakları arasında saymaktadır ve Togan konuya uzun bir yer ayırır.³⁷ Tarihi, sadece olaylardan ibaret seneler zincirleri olarak gördüğümüz sürece tarih düz bir çizgide seyrine devam edecektir. Bunun aksine Sezai Karakoç’un ifade ettiği üzere “... Tarihi haklı olarak bir de kültür ve medeniyet dinamiği olarak ele alırsak, peygamberleri, velileri, kahramanları, bilginleri, hükümdarları, savaşçıları ve şairleriyle bütün bir geçmiş zaman insanlığını

³³ Dursun Ali Tökel, “Osmanlı Coğrafyası Tarihi-Somut Mirasının Tespitinde Divan Şiirinin Önemi”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi(Bildiriler)**, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013, C.1, s.323.

³⁴ Sadık Tural, **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Ankara, Ecdâd, 1993, s.43-44.

³⁵ Mehmet Kaplan, “Tarih ve Edebiyat”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, Elazığ, Fırat Havzası Araştırma Merkezi, 1990, s.72.

³⁶ Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, s.18-19.

³⁷ Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969, s.36.

tarih çizgisi yaşatır günlümüzde (günümüzde).”³⁸ Tarihi kültür ve medeniyet dinamiği olarak ele alıp okumaya çalışma düşüncesi altında “...Geçmişe şiir ve şairin gözüyle de bakmamız gerekecek. Özellikle Osmanlı insanının neredeyse hemen her derdini, meramını, savaşlarını, hikâyelerini, dini duygu ve düşüncelerini şiirle yazmayı yeğledikleri göz önüne alınırsa.”³⁹

Dönem içerisinde ortaya koyulan her edebi eser ve diğer sanatla ilgili çalışmalar döneminin muhakkak bir parçasıdır ve içinde bulunduğu toplumdan, yüzyıldan vb. çeşitli etkilerden payını alacaktır. Bu etkileşim sadece edebi eserin dönem şartlarından ve toplumdan etkilenmesi yönünde değildir elbette. İlgili eser aynı zamanda hem içinde bulunduğu topluma hem de gelecek yıllara bir şeyler anlatabilmenin telaşı içerisinde. Yüzyıllarca Türklerin duygu ve bilim dünyasının, yaşam şartlarının, tarihinin dolayısıyla kültürünün aktarıcısı olan klasik Türk şiiri, sanatkarlarının olay, toplum, eser üçgeninde ortaya koydukları eserler dikkate alındığında bazı tarihi gerçekler ortaya çıkacaktır. Edebi eser, toplum ve tarih birlikteliği ile değerlendirildiğinde, belli dönemlere ait eserlerin bizzat ortaya çıktığı kültürün ve o kültüre ait tarihin birebir aynası olduğu açıktır.⁴⁰

İsmail Tunalı'nın *Estetik*'te söylediği gibi;

“Sanat yapıtı belli bir toplumun kültürünün bir parçasıdır. Buna göre de her sanat yapıtı, içinde doğduğu kültürü kendi varlığı içinde gösterir, onunla bir bağlam içinde bulunur. Bu, bir sanat yapıtının bir sanat yapıtı olarak gerçekleştirdiği bir fonksiyondur. Ama aynı zamanda otonom bir fonksiyonu olan her sanat yapıtı, içinde bulunduğu topluma, bir şey anlatmak, bir şey söylemek ister, onun bir mesajı vardır.”⁴¹ “Her tarihsel dönem kendine özgü

³⁸ Sezai Karakoç, **Kıyamet Aşısı**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2016, s.99.

³⁹ Dursun Ali Tökel, “Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.58, S.1, 2018, s.153.

⁴⁰ Nazire Erbay, “Merâhî'nin Fetihnâme-i Sigetvar Mesnevisi Üzerinden Savaş- İnsan- Toplum ve Tür Üzerine Bir Okuma”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiye Sempozyumu**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s. 146.

⁴¹ Tunalı, **a.g.e.** s.157.

bir semiyolojik anlamı içerir. Bunun için sanat, herhangi bir toplumsal fenomenden daha çok, belli bir ‘dönem’i niteleyebilir ve temsil edebilir.”⁴²

İlgili dönemin mesajını anlamak için ise edebî eserleri, yazıldıkları çağın şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle, divan edebiyatını anlamak isterken Osmanlının hayatını, en basit ilgilerinden en üst düzeyde ilişkilerine kadar bir bütün hâlinde ele almak kaçınılmaz bir durumdur. Böylece, divan şairinin de günlük hayatla içli dışlı yürüttüğü pek çok bağlantısının bulunduğu ve kullandığı dilin kısmî kültür seviyelerini göstermesi dışında halka ait olduğu görülmektedir.⁴³

3. ŞAİR, ŞİİR VE İKTİDAR

Osmanlı Devleti, altı yüzyıllık yönetiminde belirli bir dönem sadece siyasi olarak değil aynı zamanda sanat, edebiyat vb. hususta da açık ara önde gitmiştir. Elbette bu durumda devlet yöneticilerinin birçoğunun da sanatın değişik formlarıyla ilgilenmeleri etkili olmuştur. Nitekim sadece padişahlar olarak baksak dahi çoğunun şair olduğunu görürüz, bunun yanı sıra hattat, mûsikîşinâs vb. sanatlarla ilgilenenlerin sayısı da oldukça fazladır. İşte bu sebeple devlet erkânı, bilhassa şairlere oldukça önem vermiş, onları himaye etmiştir.⁴⁴ Aynı zamanda devlet erkânı ve özellikle padişah tarafından şairlere verilen önem, padişahların isminin ve yaptığı fetihler vb. olayların tabi ki dönemdeki yanlış politikaların da eleştirel bir biçimde şiirde yer bulması demektir.

⁴² Tunalı, a.e. s.154-155.

⁴³ Pala, a.g.e. 2016, s.102.

⁴⁴ Konuyla ilgili bkz. Nuran Tezcan, “ ‘Er cömerdin er nâkesin ozan bilir’: Divan Edebiyatında Patrona Hitap ve Beklenti ”, **Divan Edebiyatına Yeniden Bakış**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.110-133; Halil İnalçık, **Şâir ve Patron**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003; Halil İnalçık, **Has- bağçede ‘Aş u Tarab Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.345- 352; İnalçık, “Patron ve Klasik Şiirde Sanat Anlayışı ” a.e. s.383-386; Nihad Sâmî Banarlı, “Efendisiz Yaşayamayan San’at”, **Edebiyat Sohbetleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010, s.201-204.

Ayrıca konuyla ilgili olarak Halil İnalçık’ın *Şair ve Patron* isimli kitabını değerlendirme noktasında önemli olduğunu düşündüğümüz şu çalışmaya bkz. M. A. Yekta Saraç, “Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerindeki Sosyolojik Bir İnceleme, Halil İnalçık, (Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, 90 sayfa)”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.31, 2004, s.384-389.

Yahya Kemal Beyatlı, şairin önemi noktasında şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Şâir milli hayatın şahidi mevkiinde idi, padişahdan serdara kadar bütün şahsiyetleri o yaşatıyordu. Nef’i diyor ki: Sultan Süleyman’ın namını haşre dek yaşatan Bâkî’nin sözündeki âb-ı hayattır... Nâimâ ise İbşir Paşa’yı bütün bayağılığı ile tasvir ettikten sonra hakkında hiçbir kaside yazılmadığını mühim bir fârîka olarak kaydediyor. Hasılı şâir bütün sanatlara, bütün hayata böyle bağlarla bağlı ve o cemiyetin timsali idi.”⁴⁵

Şairler varlığıyla siyasi iktidarın gücünü pekiştiren ve devamlılığını sağlayan toplumun en önemli kişileridir. Bulundukları yer, bir noktada çok değerli iken aynı zamanda hem kendileri için hem de muhatapları için korkulacak bir yerdir. Çünkü şair elinde bulundurduğu sözün ve dilin imkânlarıyla birçok şeyi başarabilmekte ve miras olarak gelecek nesillere bir şeyleri aktarabilmektedir, tabii ki kimi zaman sürgünle ya da ölümle de karşılaşan şairler olmuştur. “Şiir şairin iktidar alanıdır; eğer siyasal iktidar kendi iktidarını pekiştirmek istiyorsa, söylemin sihirli gücüne başvurmak için şiiri ve dolayısıyla şairi elinde tutmak ister.”⁴⁶

Romalı şair Horatius’un şu şiiri, toplumlarda şiirin ve şairin önemini göstermesi bakımından oldukça önemli bir yerde durmaktadır:

“Beyhudeydi şefin ve bilgenin gururu,
Ozanları yoktu ve öldüler!
Boşunaydı entrikaları, boş yere aktı kanları,
Ozanları yoktu ve öldüler!”⁴⁷

Horatius’un yanı sıra XVII. Yüzyılın bilhassa kaside alanındaki önemli isimlerinden olan Nef’î’de de benzer ifadelere rastlamaktayız. Üstelik Nef’î’nin

⁴⁵ Yahya Kemal, **Edebiyata Dair**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005, s. 52-53.

⁴⁶ Dursun Ali Tökel, “Mitten Hakikate Şiir ve İktidar”, **Cem Sultan ve Dönemi**, ed. Bilal Kemikli, Olcay Kocatürk, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018, s.42.

⁴⁷ Alberto Manguel, **Kelimeler Şehri**, çev. Esen Ezgi Taşçıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.15.

muhabatı dönemin en az Nef'î kadar sert mizaçlı olan padişahı Sultan Ahmet'(1603-1617)tir.

“Nef'î, Sultan Ahmet'e, şairlere iltifat etmesi gerektiğini, cihan hükümdarlarına yücelik unvanlarını methiyle onların verdiğini, eğer şairler olmasa, bu dünyaya hükmeden yüce hükümdarları hiç kimsenin bilmeyeceğini, mesela Kanuni Sultan Süleyman'ı kıyamete kadar anlatıp yaşatacak olanın Bâkî'nin âb-ı hayata benzeyen mısraları olduğunu söylüyor.”⁴⁸

İltifat et sühan erbâbına kim anlardır

Medh-i şâhan-ı cihân-bâna veren unvanı

Kim bilirdi şuarâ olmasa ger sabıkda

Dehre devletle gelüp yine giden şâhânı

Haşre dek âb-ı hayat-ı sühân-ı Bakî'dür

Andurup zinde kılan nâm-ı Süleymân Hân'ı⁴⁹

Nef'î, 97-98/ 42-44⁵⁰

Bununla beraber padişahlar sadece imparatorluk başkenti olan İstanbul'daki sanatçıları değil aynı zamanda imparatorluk coğrafyasındaki birçok sanatçıyı, şairi de

⁴⁸ Tökel, “Mitten Hakikate Şiir ve İktidar”, **a.g.e.**, s.48.

⁴⁹ Nef'î, **Nef'î Divanı**, haz. Metin Akkuş, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991, s. 97-98.

⁵⁰ Alıntı yapılan şiirlerde ilk rakamlar sayfa sırasını, ikinci rakamlar ise beyit sayısını vermektedir ve çalışma boyunca şiirler bu şekilde verilecektir.

taltif etmiştir. Bu durum Batılıların da ilgisini oldukça çeken bir durum olmuştur. Charles Wells sultan ve şair ilişkisini şöyle dile getiriyor:

“Dünyanın hiçbir cemiyetinde, edebiyat adamları Türk Sultanlarından gördükleri ayrıcalığı görmemişler veya o şekilde cömertçe taltif edilmemişlerdir. Birçok sultan bizzat edip olmayı vakarlarını zedeleyecek bir şey olarak düşünmemişler, aksine şâirlerin, tarihçilerin ve diğer edebiyat adamlarının meclislerinde bulunmaktan zevk almışlardır.”⁵¹

Benzer olarak Puşkin’in naklettiği bir diyalog da Türklerin şaire verdiği önemi göstermesi bakımından önemli:

“İki saat kadar dolaştıktan sonra ordugâha döndüğümde, tutsak Seraskerlerle dört Paşanın da orada olduğunu öğrendim. Paşalardan biri, (korkunç derecede konuşkan, kuru bir ihtiyardı bu), bizim generallere hararetle bir şeyler anlatıyordu. Beni fraklı görünce kim olduğumu sordu. Puşcin, şair olduğumu söyledi. Paşa, elini göğsüne koyup bir temenna çıktı. Çevirmen yardımıyla şunları söyledi:

‘Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır. Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne vatani vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü. Biz zavallılar şan, iktidar ve para peşinde koşarken; o, yeryüzünün hükümdarlarıyla aynı sırada durur ve herkes onun karşısında saygıyla eğilir.’ Paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği bu sözler hepimizin hoşuna gitti.”⁵²

Puşkin’in hatırasından elde ettiğimiz bu bilgiler de Wells’in dikkatlerine ilave olarak Doğu toplumlarında siyasi erkin şiire ve şaire verdiği önemi daha açık bir şekilde bize sunmaktadır. Doğu’da şair kutsallık atfedilen bir derviştir, dünya nimetlerinde gözü yoktur ve herkesin önünde saygıyla eğildiği birisi olarak

⁵¹ Charles Wells, **Türk Edebiyatı**, çev. Hüseyin Çelik, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.51.

⁵² Aleksandr Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, çev. Ataol Behramoğlu, haz. Mürşit Balabanlılar, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s.52.

dünyadaki hükümdarlarla aynı sıradadır. Puşkin'in "tam bir Doğulu olarak söylediği bu sözler" vurgusuna dikkatlerin çekilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü Batı toplumlarında, devletlerinde Aydınlanma çağına kadar bizde olduğunun tam aksi olarak sanatçılara özellikle yazarlara, şairlere böyle bir ilgi ve saygı söz konusu değildir.

Bu tez çalışması yapılırken metinler üzerinden tarihi olayların okunması suretiyle, bize XVII. Yüzyıl divan şairlerinin ilgili yüzyılda gerçekleşen Osmanlı - Rus savaşlarını şiirin diliyle nasıl aktardıkları ve bir savaş felsefesi ortaya koyarken nelere dikkat çektiklerini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Elbette şiirin mecazlı dili metinlerin nesre çeviri aşamasında bilhassa Bosnalı Alaaddin Sâbit'in şiirlerinde bizi kimi zaman zor durumda bırakmıştır. Çünkü divan şiirinin farklı bir yüzünü görme çabamız, metinlerdeki konunun anlatımı bizi kimi zaman savaş literatürüne, kimi zaman tıp literatürüne kimi zaman ise kelimelerin farklı anlamları üzerinde ciddi düşünmelere sevk etmiştir. Belki böylesine zorlanmamızın en büyük sebeplerinden birisi de elimizde bulunan sözlüklerin şiirde kullanılan kelimeler noktasında yetersiz kalmasıdır. Nihai olarak bugün dahi kullandığımız bir kelimenin birçok anlamının olmasının yanı sıra bir de zaman içerisinde kazandığı anlam ve sanatsal metinlerde kullanılan anlamın çeşitliliği bizi zorlamaktadır. Mevcut hali hazırda kullandığımız sözlükler maalesef bu noktada oldukça eksik durumdadır. İmparatorluk bünyesinde oluşan geniş bir edebiyat için kullandığımız sözlüklerin genel olması yüzyıllar boyu o kelimenin anlam olarak yerinde saydığını mı göstermektedir? Bu noktada ihtiyacımız olan şey yüzyıl sözlükleri hatta şairlerin özel hazırlanmış divan sözlüğü yahut her bir şaire ait müstakil bir eser sözlüğü.⁵³ Böyle sözlüklerin olması hem yüzyıllara göre anlam noktasında kelimelerin hangi şair tarafından nasıl kullanıldığını görmemizi sağlayacaktır hem de metinlerin daha iyi anlaşılabilmesinde çok büyük faydalar sunacaktır.⁵⁴ Bu disiplinle hazırlanmış sözlüklerin, çalışmaların eksikliği dolayısıyla "kadîm metinler, örüldükleri kavram yumağının, yazarının

⁵³ Bu noktada küçük bir inceleme yaptık ve bu incelemede karşımıza sadece biri Yunus Emre diğeri Bâkî üzerine yapılmış olan 2 adet çalışma çıktı. Bkz. Nurettin Albayrak, **Gönül Çalab'ın Tahtı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014; Furkan Öztürk, **Bâkî Divanı Sözlüğü**, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2016, CI, CII. Bu sözlüklere basılı olmasının yanısıra elektronik ortamda olması yönüyle TEBDİZ de ilave edilebilir.

⁵⁴ Bu sözlüklerin önemi için bkz. Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinin Anlaşılmasında Sözlüklerin Rolü Nedir**, (Çevrimiçi), Turkish Studies, <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=840>, Erişim tarihi: 05.11.2019.

kastettiği doğal mısralarına uygun olarak değil, işkenceden geçirilerek, modern okuyucunun kaskına göre anlaşılmalı çalışılıyor.”⁵⁵ Bu yüzden nesre çeviri ve şerhte metne olabildiğince sadık kalmanın ve iyi bir şekilde nüfuz edebilmenin yöntemi her dönemin kendi sözlüğü ile okunmasından geçmektedir,⁵⁶ aynı zamanda “... Kadîm cümlelerin sahibinin, şahsiyet, ehliyet, âdiyet ve mensûbiyet’inin, en nihayetinde hüviyetinin bilinmesinin zorunlu olduğudur.”⁵⁷

“Ölü bir kültürün canlı bir gerçeklik olarak idrâki, içinde üretildiği küre ortada olmadığından büyük oranda zordur. Ya bugünün kavramları geçmişe taşınarak, ya geçmiş kavramlar bugünü verecek biçimde örgütlenerek yürütülen anlama etkinlikleri, bir bütün olarak *denileni* değil de *dedirtilmek istenileni* verir.”⁵⁸

Murat Belge, divan şiirine karşı mevcut düşünceler etrafında şekillenen bakışımızı şöyle özetlemektedir:

“Bugün yanyana (yan yana) asılı on bakır tepsi üstündeki motifler bana birbirinin eşi gibi görünür, ama bakırcılığın uzmanı baktığında farklı üslupları, farklı dönemleri hemen seçer. İşte divan şiiri karşısında biz de birinci tepkiyi gösteriyoruz; ayrı şair mizaçlarını, dönemin özelliklerini kolay kolay farkedemiyoruz (fark edemiyoruz).”⁵⁹

“... Klasik Türk şiiri kültürel, dinî, tasavvufî, tarihî değerler bakımından inanılmaz bir derinliğe sahip olduğu kadar, düşünsel değerler açısından da çok zengindir ve onda oldukça gelişmiş bir hayat, varlık ve bilgi felsefesi yoğunluğu mevcuttur.”⁶⁰ Önemli olan o metinlere bakabilecek bir “göz”ün varlığıdır.

⁵⁵ İhsan Fazlıoğlu, **Fuzulî Ne Demek İstedi**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2015, s.20.

⁵⁶ Fazlıoğlu, **a.e.** s.22.

⁵⁷ Fazlıoğlu, **a.e.** s.22.

⁵⁸ Fazlıoğlu, **a.e.** s.20.

⁵⁹ Murat Belge, “Divan Şiiri Üstüne...”, İstanbul, **Gösteri Dergisi**, S.17, 1982, s.72.

⁶⁰ Doğan, **a.g.e.**, 2011, s.105.

“... Klasik şiirimiz tarihimizin çok önemli ve oldukça uzun bir döneminin doğru olarak anlaşılmasında, aydınlatılmasında ve problemlerinin çözülmesinde de ihmal edilemeyecek (edilemeyecek) bir kaynaktır ve divanların, mesnevîlerin ve diğer edebî metinlerin bu gözle tetkiki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasî tarihimiz bakımından çok önemli sonuçlar doğuracaktır.”⁶¹

Oğuz Atay’ın günlüğüne yazdığı “Biraz okumalıyım gibi geliyor bana. Eski Türk Edebiyatı ile ilgili...”⁶² ifadelerine katılarak söylemek gerekirse yaşadığımız çağdaki hem şahsi problemlerimizin hem de toplumla ilgili problemlerin çözüme kavuşabilmesi adına klasiklerimize⁶³ başvurmaktan uzak durmamalıyız.⁶⁴ Çünkü “Divan edebiyatı, **Burchard**’ın çizdiği rönesans adamı gibi bir Osmanlı adamını anlamamıza yardım eder. Osmanlı adamının hayatı algılayışında, hayata bakışında divan şiiri bir terbiye aracıdır.”⁶⁵ Behçet Necatigil için ise divan şiiri, kendimize özgü olmamızı sağlarken; estetikten, istiftten, disiplinden yararlanma noktasında önemli bir yerde durmaktadır.⁶⁶ Divan şiirini sevmek ve anlamak gelecek zaman için beklenen bir rönesansın ilk müjdesidir.⁶⁷

Bu tez çalışmasıyla, divan şiirinin sürekli söylendiği üzere sadece “aşk, şarap, kadın” gibi konulara eğilmediği, bunların yanında bir toplumun hafızasını diri tutması yönüyle şiirin bulunduğu yerden yola çıkarak toplumu etkileyen önemli olayların hele tüm toplumu derinden etkileyen savaşın şiirde ciddi bir yer edindiğini gösterebilme gayesi güdüldü. Savaş ve divan şiiri ilişkisini ortaya koyan çalışmaların

⁶¹ Doğan, **a.e.** s.60. Ayrıca bkz. Orhan Okay, “Eski Şiirimize Yaklaşmak”, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 82-87.

⁶² Oğuz Atay, **Günlükler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.22.

⁶³ Klasik kelimesinin kullanımı ve klasiklerin önemi için bkz. M. Fatih Andı, “Türk Edebiyatında Bir Tartışma Odağı: Klasikler”, **Hayata Edebiyatla Bakmak**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006, s.57-59.

⁶⁴ Türk Edebiyatı’nın önemli isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar’ın dile getirdiği şu ifadelerin çok önemli olduğu düşüncesindeyiz:

“Eski şiirin tadı gittikçe beni daha fazla sarıyor. O kadar ki, divanlardan ayrı geçirdiğim zamana acıyasım geliyor. Bir zaman ben de onu kâh yaşa ve kâh etrafımdaki esen havaya uyararak ihmal etmişim; şimdi içimde onu her şekilde daha mütakâmil ve yüksek bulmağa çalışan bir taraf var. İnkâr, muayyen bir yaşta belki de bir zaruret oluyor.” Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, haz. Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.185.

⁶⁵ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunun Değişimi İçinde Divan Şiiri”, İstanbul, **Gösteri Dergisi**, S.17, 1982, s.73.

⁶⁶ Necatigil, **a.g.e.**, s.114.

⁶⁷ Tanpınar, **a.g.e.**, s.187.

sayısı oldukça az durumdadır. Biz bu çalışmamızla alana küçük de olsa bir katkı sunabileceğımız düşüncesindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKLERDE VE İSLÂMİYET'TE SAVAŞ

“Gazâ” kelimesi Ferit Devellioğlu’nun hazırladığı *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’te “din uğruna savaş”¹ olarak geçerken, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “İslâm dîni uğruna yapılan savaş, cihat”² olarak geçmekte; Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehce-i Osmânî* isimli lugatında ise “Gazve, düşman-ı dîne cihat, cenge gitme”³, *Kâmûs-ı Türkî* “Din uğruna olunan harb ve kazanılan gâlibiyet, düşmanân-ı dîne galib gelme...”⁴, *Ötüken Türkçe Sözlük* kelimeyi “İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan savaş; kutsal savaş.”⁵ olarak tanımlanıyor. İslâm Ansiklopedisi’nin ilgili maddesinde ise eski sözlüklerde dar anlamda “düşmanla savaşma” şeklinde tarif edildiği ancak Osmanlı Beyliği’nin ortaya çıkmasıyla beraber Anadolu uç boylarında yaşanan çatışmalarda, Türkmen beylikleri ve derviş toplulukları⁶ arasında çoğu zaman hem motivasyon hem de meşruiyet unsuru olarak kullanılarak, İslâmiyet’i yaymak, Müslümanların yönetimindeki toprakları genişletmek gibi gayretler uğrunda akınlara katılma ve “cenk etme” anlamı kazandığı vurgulanıyor.⁷

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s.283.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, C.1, s.1009.

³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2000, s.621.

⁴ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Şaban Kurt, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2007, s.966.

⁵ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.2, s.1658.

⁶ Osmanlı’nın kuruluş döneminde ve Anadolu coğrafyasında Müslümanlığın yayılmasında dervişlerin rolü için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul, Hamle Yayınları, t.y..

⁷ Cemal Kafadar, “Gazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, C. XIII, s. 427- 429; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001, s.75-85; Mehmet Yaşar Ertaş, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gazâ”, İzmir, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2012, C.27, S.1, s.79-100; Şenay Öztürk Yılmaz, “1768-74 Osmanlı- Rus Savaşı’nda Osmanlı Ordusu (Edrimid 1767-71 Tarihli Şer’iye Siciline Göre)”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan, İstanbul, Mahya Yayınları, 2017, s.234-235.

XVII. yüzyılın önemli isimlerinden Evliya Çelebi⁸, kendisini iyi bir Müslüman olarak tanıttığı için yeri geldiğinde Allah yolunda kılıç sallayıp, din uğurunda gazi olmayı dileyen seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî âdemdir. 51 yıl süren gezileri sırasında hem çeşitli savaflara katılmış, hem tanık olmuş, hem de bu savaflara dair çok ilginç bilgiler aktarmıştır. Savaşın kritiğini yaparak kendisi başta olmak üzere savaşa katılan pek çok insanın psikolojisini yazılarına yansıtmıştır. Bu seferler sırasında ölüm tehlikesi dahi atlatmıştır.⁹

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin yedinci cildine 16 beyitten oluşan "Kasîde-i Münâsib" isimli bir şiirle başlamaktadır. Evliya Çelebi'nin bu şiiri tam anlamıyla Osmanlı Devleti'nin gazâ düşüncesine işaret eden bir kaside olmakla beraber Çelebi'nin şiirine göre savaş, insanın yaratılmasıyla başlayan ve devam etmekte olan bir durumdur. Çelebi, şiirde temsili olarak Hâbil ve Kâbil üzerinden savaşı kurgulamaktadır. Gazâ ve cihadın Allah'ın emri olduğunu vurgulayarak, gazâ ve cihad düşüncesiyle hareket edenlerin cehennemden kurtulacağını söylemektedir. Osmanlı'nın da bu düşünceyle gazâ ettiğini ifade ettikten sonra kendisine hitap eder ve şiirini gazâ etmesi gerektiği düşüncesini dile getirerek bitirir:

Benî âdem edîm-i arz içinde sâkin oldular

Hemen Hâbil'le Kâbil'den beridir cengin olanı

Evliya Çelebi, 1/2

Cenâb-ı Kibriyâ (---) (Hâ)billiye evvel hitâb edip

Cihâd eylen, gaza edin dedi hâtif-i Rabbânî

Ayrıca kelimenin kullanımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Tekin, "Türk Dünyasında Gazâ Ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler, "İstikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.139-180.

⁸ Evliya Çelebi hakkında bkz. Mahmut Ak, **Osmanlı'nın Gezgini**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006, s.111-125.

⁹ Seyit Ali Kahraman, **İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Evliya Çelebi, 1/3

Hemen sen de mücâhid fî- sebilillâh olup sa'y et
Halâs olğıl cehennemden yana ref' eyle nîrânı

Evliya Çelebi, 1/4

Hemîşe Âl-i Osman selle seyf olup cihâd eyler
Ne Çeh, ne Leh ü Moskov kor komaz Îrân u Tûrânı

Evliya Çelebi, 1/7

Hemen ey Evliyâ cehd et kuvâ vü kudretin varken
Demidir durma uruş et budur âyât-i insânî

Evliya Çelebi, 1/14

Îlâhî her ne yere azm edersem yâverim olsun
Ricâlü'l gayb cündullâh ile âyât-ı Rahmânî

Evliya Çelebi, 1/15

Yeter ettin du'âyı Evliyâ durma gaza eyle
Refîkıdır senin cümle kamu sâhib- kerem kânî¹⁰

Evliya Çelebi, 1/16

¹⁰ Tüm beyit alıntıları için bkz. Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak- Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova**, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, (VII. Kitap II. Cilt) s.1-2.

Osmanlı kaynaklarında askerlerden bahsedilirken “asâkir, asker-i İslâm”, cüyûş-ı müvahhidin, “guzat”, “guzât-ı müslimin”, “guzât-ı muvahhidin”, “ehl-i İslâm” gibi, gaza anlayışını öne çıkaran tabirler kullanılır. Sefere çıkarken ya da savaşa girerken “Bismillah niyyetü’l- gazâ, tevekkülen alallâh”, “Bismillah niyyetü’l gazâ” ifadeleri savaşın dinî boyuttaki önemini göstermektedir. Ordu savaşırken, seferberlik sırasında selatin camilerde gazâ ve cihad hakkında vaazlar verilmesi ve bunun yanı sıra hutbelerde konuya temas edilmesi, cemaate gazâ ve cihadın sevabının anlatılması, ordu savaştan dönünceye kadar Feth-i Şerif okunması, Osmanlının savaşları, Allah yolunda yaptığını göstermektedir. Osmanlı yaptığı seferleri din ayrımı gözetmeksizin “gazâ” olarak nitelendirmektedir.¹¹

Gazânın temelinde ise Türklerin yeryüzüne huzuru, emniyeti, îmân nurunu, insanlık şefkat ve adâletini, hem de ordu vâsıtasıyla yaymak; târihin her devrinde bağrından böyle kuvvetler çıkarır bir ordu millet olmak düşüncesi vardır. Çünkü bu ordu, Fâtih Sultan Mehmed’in ordusu gibi, bir gazîler ve fâtihler ordusu olduğu halde fethettiği ülkelere zulüm ve ölüm yerine, şefkat ve adâlet götürmesiyle tanınmış, tek dünya ordusudur.¹² İşte bu sebeple asırlar boyunca Türkler, dünyanın dört bir yanına adalet götürmek ve imkân nispetinde mazluma umut olmak maksadıyla savaşmaktan kaçınmamıştır. Çünkü Müslüman olan Türk toplumu, çok düzeyde savaşçı olan bir toplumdur ve onların ahlakı da kâfirler arasında güzel dini yaymakla yükümlü gören askerlerin ahlakıdır.¹³

1.1.SAVAŞ VE ŞİİR

Türklerdeki bu savaş mefkûresi, elbette savaşanların yanında savaş arkasında kalan topyekûn bütün bir halkın savaşa dair bir şeyler söylemesini gerekli kılmıştır. Şair de toplumun bir parçası olarak şiirinde gerek güzellemlerle, gerekse katıldığı savaşlarda yaşadığı gerçekliklerle savaşa dair metinler oluşturarak toplumun nabzını

¹¹ İsmail Güntan, **Osmanlı Neferi ve Savaş(1593-1699)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015, s.11-12; Murat Keklik, Murat Aslan, “16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1, s.116. Kuruluş dönemlerinde sadece “kâfirlere” karşı yapılan seferler “gazâ” olarak isimlendirilirken kavram zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır ve bütün seferlere gazâ ismi verilmiştir.

¹² Nihad Sâmî Banarlı, **Edebiyat Sohbetleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010, s.311.

¹³ Dora D’istria, **Osmanlılarda Şiir**, çev. Semay Taneri, İstanbul, Havass Yayınları, 1982, s.74.

tutmuştur. Bundan ötürü savaşın ve toplumun, öncü kişi olması sebebiyle şaire yüklediği büyük bir misyon söz konusudur. Şair, kimi zaman teselli makamındadır, kimi zaman da yazdıklarıyla veya söyledikleriyle kahramanlık, yiğitlik gibi düşünceleri açığa çıkaran, destekleyen kişidir. “Şair, sadece, felâkete uğramış ulusu için ağıt yakan, ağlayan biri değildir; onu ayağa kaldırmak için başını yükselten, toplum minberine çıkan kahramandır da. Umutlandırandır, muştular saçandır.”¹⁴ Şair, milletin kalbi, atan nabızı, çarpan yüreğidir.¹⁵ Şair, bizi bilmediğimiz, gezmediğimiz ülkelere götüren, tatmadığımız hazlar ile tanıştıran ve sonra bize, ‘bu rüyayı daha önce görmüştük, sanki unutmuşuz, bu hislere aşına idik ama çok eskilerde ve derinlerde kalmış, şair olmasa hatırlayamazdık.’ dedirten kişidir.¹⁶

Peygamberimizin, peygamberliğini kabullenemeyen Kureyş halkı Hz. Muhammed’i okuduğu ayet-i kerimelerden dolayı “şair”¹⁷ olarak vasıflandırdılar ve şair kelimesinin yanına bir de büyücü, sihir yapan sıfatını ekleyerek birtakım çeşitli ifadeler kullandılar. Oysaki Kureyş’in “Peygamber” kavramına yabancı olması yüceliğini bilmekle beraber, tam olarak ne olduğunu idrak edemedikleri için farkında olmaksızın peygamber yerine en yüce bir isimle, yani şairlikle adlandırmasına sebep olmuştu. Çünkü “İslam öncesi ‘cahiliye’ devri Arapları şiirleriyle o denli gururlanırlardı ki, onları yeni bir dinin meşruluğuna inandırmanın en iyi yolu, eşsiz bir şiirsel performans ortaya koymaktı.”¹⁸

Şairler Osmanlıda kendilerine yasa gücünü ve Kur’an’ın kurallarını kullanmakla görevli insanlar adını takmıştır.¹⁹ Şairin, bu öne çıkan yüce kişi olması ve bir önceki bölümde de dile getirdiğimiz üzere toplumda, devlet erkânı nezdinde

¹⁴ Sezai Karakoç, **Edebiyat Yazıları I Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2007, s.53.

¹⁵ Sezai Karakoç, **a.e.** s.54. “Şairlik, peygamberler ve evliyalara özgü bir kavrayış hali olan vahy-i dili hak eden bir konum olarak betimlenir. Şâir demek, gönül ehli demektir...”

Victoria Rowe Holbrook, **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, çev. Erol Koroğlu, Engin Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.123.

¹⁶ Sadettin Ökten, **Gelenek Sanat ve Medeniyet**, İstanbul, Sufi Kitap, 2016, s.11.

¹⁷ “Çünkü onlara: Allah’tan başka tanrı yoktur, denildiği zaman kibirle direnirlerdi. ‘Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız?’ derlerdi. (Kâfirlerin ‘mecnun, şair’ dedikleri zât, Hz. Muhammed idi. Ona uyup putları bırakmak kendilerine zor geldiği için böyle diyorlardı.)” Saffât/ 35-36.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.446.

¹⁸ Holbrook, **a.g.e.**, s.177.

¹⁹ D’istria, **a.g.e.**, s.70.

önemli bir yerde bulunması asırlar boyunca Türklerde şairin ve dahi şiirin²⁰ konumunu göstermesi yönüyle dikkate değer bir konudur. Şair, bu öneme binaen şiirde ele aldığı konuları sürekli olarak göz önünde bulunduran kişidir. Çünkü toplum üzerinde gerek yaşadığı yüzyılda gerekse çağını aşarak sonraki devirlerde şairin müracaat edilecek kişi durumunda olması bunu gerektirmektedir. Nitekim “Sanat cemiyetin ifadesidir; büyük mânasında onu uzaktan veya yakından daima takip eder...”²¹ düşüncesinden hareketle sanatın önemli bir kolu olarak şiir de toplumun sözcülüğünü yapmaktadır.

“Savaş, edebî eserin ilk şartlarından biri olan çatışmayı beraberinde getirir ve ferdi kendi toplumu ile olduğu kadar bütün insanıyetle de birleştirir. Ayrıca millî tecrübelerin unutulmamasını sağlayarak nesiller arası sağlam bir bağ oluşturur ve millî birliği pekiştirir. Fertleri, uyur halde bulunan düşmanlıklara karşı da bir mânâda ikaz eder.”²²

1.2. TÜRK EDEBİYATI VE SAVAŞ

Millet nokta-i nazarında Türkler, tarih sahnesinde var olduklarından bu yana pek çok mücadelenin içinde yer almışlar hatta yer almak zorunda kalmışlardır. Savaşların insanlar üzerindeki etkileri ve yaşattıkları savaş sahnesinden çıkıp edebiyat verimlerine girmiş oralarda yaşamaya devam etmiştir. Savaşlar bitmiş olsa dahi hikâyelerde, ağıtlarda, türkülerde, ninnilerde, atasözlerinde yaşamaya devam etmiş ve hüznünü sürmüştür. Böylece tarih sahnesinde bu kadar çok savaşan bir milletin

²⁰ Şiirimizin konumu için: “Bir vapur yolculuğunda, bir Fransız yazarı, tanınmış bir Türk edibine: - Bir Türk şiiri var mıdır?”

Demek tuhaflığında bulundu. Bu soru, şunun için tuhaftı ki şiirsiz millet, hattâ kabile tasavvuru yanlıştır. Bir zamanlar Fransız krallarının, hükümdârından himâye talebettiği milleti ise şiirsiz tasavvur etmek büsbütün tuhaf olmak lâzım gelir.” Banarlı, **a.g.e.**, s.58.

²¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s.91.

²² İnci Enginün “Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksi”, Ankara, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1986, S.2, s.111.

edebiyat ürünlerine de yansıyan bir savaş kültürü oluşmuştur.²³ Ancak gördüğümüz kadarıyla bu kültüre dair elde bulunan gerek eser sayısı gerekse konu üzerine yapılan çalışmalar yeterli seviyede değildir.²⁴ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyatımız Niçin Cansızdır* isimli yazısında konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Büyük harbde, on cephemizin ateşinde hazır bulunmuş çok güzîde ve edebiyat meraklısı bir askerimizin elinde bir gün Çanakkale destanımıza dair Fransızca, maruf bir eserimizi gördüm; yine bize dair ve yine Fransızca olmak üzere, buna benzer daha kitapları vardı. Bunu görünce kalbimde bir acı hissettim. Döktüğümüz kanın bile manzarasını Fransızcadan seyretmeğe mahkûmuz dedim. Bizim harb cephelerimiz, edebiyatımızda binbir safhalarıyla yokturlar, demek ki çok eski harblerimiz gibi bunlar da, seneler geçtikçe unutulacaklardır. Bunun bir sebebi vardır; bizim edebiyatımızda harb hâtıraları belirmiş bir nev’i değildir.”²⁵

Savaş edebiyatı hususunda yazılar yazan Süleyman Nazif kimi eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun üzerine Batı edebiyatından örneklerle haklılığını göstermeye çalışmıştır.

“Fransa’da Paul Derlaud, samimi figanlarla ülkesinin kırk sekiz yıllık matemini, şanlı bir zafer bayramına çevirir. Edmond Rostand, ilham kaynağının yalnızca vatanperverlik olduğunu herkese gösterebilmiştir. Üstat Anatole France, sosyalist olmasına ve umumi savaşta yaşı sebebiyle askere gidememesine rağmen, vatandaşlarını harbe teşvik için çalışır. Jean Joures, sulh yolunda hayatını feda edecek kadar vatanına bağlıdır. 19. yy. Fransız irfanını 20. yy.a nakleden büyük şairlerden biri olan Sully Prudhomme, Paris surları önünde müdafaa vazifesi görürken, iki ayağını soğuktan dondurur. Bu felaketin bir hatırası olarak, otuz sekiz yıl el arabası içinde sürüklenip durmuştur. Prudhomme, önceleri birçok dostu gibi insaniyetçilik hissini, vatan muhabbetinden üstün tutar ve “Benim vatandaşım insandır!” der.

²³ Tuğçe Erdal, “Türk Kültüründe Savaş Algısı ve Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Savaş Tasvirleri”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Çankırı, Berikan Yayınevi, 2014, s. 61.

²⁴ Konuyla ilgili olarak bkz. Sevim Güldürmez, “Savaş ve Edebiyat Araştırmaları”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1, s.217-227.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 2013’te Çankırı Üniversitesi, 2014’te Sakarya Üniversitesi, 2017’de Amasya Üniversitesi -Savaş ve Kültür başlığıyla -ve 2018’de İstanbul Üniversitesi olmak üzere savaş ve edebiyat ilişkisini konu edinen uluslararası 4 sempozyum düzenlenmiştir.

²⁵ Yahya Kemal, **Edebiyata Dair**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005, s.148-149.

Şartlar onu kısa zamanda bu fikirlerinden vazgeçirir. Surlar önünde kanlarını döken, canlarını veren askerleri görünce, ister istemez kendine şu soruyu sorar: ‘Eğer bütün insanlar benim kardeşim iseler, ya artık o feda-yı hûn edenler benim nem oluyorlar?’. Bu hadiseden sonra ayakları yere sağlam basmaya başlayan Prudhomme, sarsılmaz bir sevgiyle vatanına bağlanıp, eserlerinde onun acılarını terennüm etmiştir. Süleyman Nazif, bütün bu misalleri vererek makalesini bitirirken şunları belirtir: ‘Sully Prudhomme için şan olan bir şey, Süleyman Nazif için neden şeyn (utanç) olsun?’²⁶

Benzer olarak Haluk Şehsuvaroğlu da savaş hususunda Süleyman Nazif gibi düşünür ve düşüncelerini şöyle dile getirir:

Fransa’da savaş edebiyatıyla savaş tarihi için ayrılmış bir kütüphane ve müze vardır. Bu alâkayı diğer Avrupa milletlerinde de görebiliriz. Sanatkârın toplumu etkileyen savaşlardan ürpermemesi ve onun doğurduğu acılardan eserinde bahsetmemesi düşünülemez. Savaş edebiyatı, “dava için sanat” veya “sanat için sanat” diyenlerin tereddütsüz birleşebilecekleri engin bir mevzudur. Edip, şair, ressam, heykeltıraş, müzisyen hep birden bu konunun üzerine eğilip bütün bir millet heyecanına cevap verecek ve bütün bir millet ruhunu kavrayacak şaheserlerini yaratmalıdırlar.²⁷

Yine “2 Mayıs 1918 tarihinde Donanma mecmuasında imzasız olarak yayımlanan bir başka makalede yazarların savaş edebiyatıyla yakından ilgilenmeleri istenmektedir. Şayet kalem erbabı savaş edebiyatını ihmal ederse, bunun memleket için zararı büyük olacaktır. Medenî memleketlerde bütün yazarlar savaş edebiyatı için âdeta bir ittifak akdetmişlerdir. Bunlar arasında, meydana getirilen eserlerin dili veya vezinleri üzerinde herhangi bir anlaşmazlık görülmez. Şair olsun, nasir olsun, ilhamını halktan alan bu yazarların verdikleri eserler suni olmaz. Edebiyat her şeyden önce yüksek bir tebliğ ve beyan vasıtasıdır. Onu anlamak için belli bir seviyede olmak gerekir. Oysa savaş edebiyatı umurun malıdır ve daha geniş kitlelere hitap eder. Memleketimizdeki edebiyat son derece de suni olduğundan, bu edebiyat içinde bir savaş edebiyatı vücuda

²⁶ Harun Duman, “Savaş Edebiyatı” **a.g.e.** 2018, S.1, s.106. Ayrıca bkz. Yücel Öztürk, **Süleyman Nazif’in Hadisat Gazetesindeki Yazıları(21 Teşrinievvel 1334- 31 Mart 1335 / 1918-1919 İnceleme- Metin- Dizin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.183-187.

²⁷ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Harb Edebiyatı”, İstanbul, **Yücel Kültür Mecmuası**, 1937, C.VI, S.31, s.1-2.

gelememiştir. Zira harbin şartlarını bizzat yaşamamış olanlar, onun edebiyatını yapamazlar. Halka, halkın fikirleriyle gitmek gerekir. Bizim savaş edebiyatımızın kaynağı da odur. Halkın tarihten ibret alması için, “Dede Korkut” hikâyelerinden önce, Osmanlı Türkünün tarihini öğrenmesi gerekir. Makale şu satırlarla biter: ‘Bir gün gelecek, müsabakagâh-ı medeniyette, savaş edebiyatı da teşrih edilecektir. Bu imtihanda kazanamayacağımıza, edebiyatın şimdiki hâli kadar muknî, fakat müessir bir delil olabilir mi?’”²⁸

Savaş, Türklerde ilk yazılı metinler olması yönüyle Orhun Abidelerine kadar uzanmaktadır. Bilge Kağan, halkına:

“Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırlı yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.”²⁹

şeklinde hitap etmektedir.

Burada Bilge Kağan’ın yurt tutmak için bir yerlere ordu sevk ettiğini, yani savaşa girdiğini görmekteyiz. Buna ilaveten Yenisey mezar taşlarında da savaşla ilgili çeşitli ifadeler görmekteyiz. Vefat eden bir akıncının mezar taşında “erdik erdemim için ordu çevir, vur.”³⁰ yazmaktadır. Sözlü edebiyatımızın önemli örneklerinden olan Dede Korkut’ta da savaşın hayatımızın nasıl bir parçası olduğunu görürüz.³¹

²⁸ Duman, a.g.e. s.106.

²⁹ Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.2-3.

³⁰ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları III**, İstanbul, Türk Dil Kurumu, 1940, s.57.

³¹ Enginün, a.g.e., 1986, S.2, s.112.

“Bu toplumu bir bütün olarak, sürekli harekete sevkeden muayyen bir gaye yoktur. Savaşlar, küçük çatışmalardan ibarettir. Hücuma geçenler, ekseriya kâfirlerdir. Oğuzlar, esirlerini ve mallarını geri almak için mücadele ederler.”³²

Bununla beraber Türkler savaştıkları kavimlere karşı asırlar ötesine aktarılan bir kin duygusu beslememişlerdir ve geçmiş savaş tecrübeleri ‘kâfirle, düşmanla savaş’ şeklinde özetlenerek çoğu zaman düşmanın adı bile anılmamıştır. Belirli yerde, belirli zamanda ve belirli bir maksat uğruna savaştıktan, sonucunu aldıktan sonra, onu kalıcı bir nefrete dönüştürmemek, Türk seciyesinin en yüce seviyesini teşkil etmektedir.³³

Halk edebiyatında savaş, öncelikle müstakil şiirlerde(koçaklamalarda) olmak üzere türkülerde, cönklerde, destanlarda hatta kimi zaman seyahatnamelerde farklı şekillerde yer alır ve halk şiirindeki kahramanlık duygusunu, savaşları, kazanılan zaferleri, yiğitleri terennüm eden, öven pek çok eser bulunmaktadır. Bu çeşit şiirlere “koçaklama” adı verilmiştir. Tarihî hâdiseler, muharebeler destan şeklindeki manzumelerle hikâye edilmiştir.

Yeniçeri ocağında oldukça fazla sayıda saz şâirlerinin yetişmiş olması, serhad hayatının, meşhur savaşların, büyük işler yapan, insanüstü yiğitlikler gösteren kumandanların, kahramanların dile getirilmesini sağlamıştır. Cezayir, Tunus sahillerinde yetişen ve Mağrib Ocaklarına mensup yeniçeri saz şâirleri de savaşlara dair destanlar ve türküler söylemişlerdir. Yeniçeri, yani asker olmayan halk şâirleri de savaşlardan bahsetmiş, yiğitleri, kumandanları övmüştür. İmparatorluğun duraklama ve gerileme devrindeki savaşlarda gösterilen başarısızlığı anlatan, elden giden kalelerin yasını tutan, ordunun halinden bahseden, padişah, sadrazam ve serdara öğütler veren; hâsılı o devirdeki ezikliği ve burukluğu aksettiren sanatkârlar da vardır. Bu üzüntü ve felâket şiirlerinde de yine kahramanlık, yiğitlik, savaşçılık duyguları ön plandadır.³⁴

³² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar Tip Tahlilleri III*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991, s.64.

³³ Enginün, *a.g.e.*, s.112.

³⁴ Kaplan, *a.g.e.*, s.100-109.

“O zamanların âdeti gereğince, orduda ve halk içinde yaşayan nice destân şâiri, olup biten herşeyi (her şeyi), sazlarıyla birlikte, şiire işlediler... Bu destânların büyük husûsiyeti, bir târîh safhasını halk gözüyle görüp, halk duygusuyla duyup, halk diliyle söylemiş olmalarıdır. Bugün aynı destânların, üzerinde durulacak diğer mühim tarafı, bu şiirlerin geniş kültür ifâde eden sözleridir. Bu kültür, Türk halkını bugün de ayakta tutan büyük ve şifâhî halk kültürü’dür(kültürüdür).”³⁵

Halk şâirleri, saz şâirleri tarafından ve halk için söylenen bu destanların dili, birçok kelime ve tabiri divan şâirlerinin sözlerinden farklı değildir. Bugünün nice münevverlerine, bazen hiçbir şey söylemeyen bu mısralar o çağların halkı için söyleniyor ve Türk halkı bunları anlıyordu. Esasen halk bu dilden ve bu kültürden anlamasaydı, halkın şâirleri de millete bu dille hitap edemezdi.³⁶

³⁵ Banarlı, **a.g.e.**, s.269.

³⁶ Banarlı, **a.e.**, s.274.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİVAN ŞİİRİ VE SAVAŞ

Klasik şiirimizde savaşa ve silaha dair terimlere, bazen gerçek bazen de mecâzî manalarıyla sıklıkla rastlamaktayız. Divan şiirinin mazmun sitemi içerisinde değerlendirebileceğimiz bu kullanımlar, divan şiirimizin simgeci bir yaklaşımı öne çıkaran tarafına vurgu yapmaktadır. Bununla beraber divan şiirimizin Tanpınar'ın öne sürdüğü saray istiaresinin³⁷ yanı sıra adeta savaş istiaresi olarak belirleyebileceğimiz bir merkezden gelişmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.³⁸

Şiirin varlığı başlı başına çoğu kez savaşın, var oluşun bir parçası olarak yorumlanmakta ve muhtevası da bu perspektifte oluşturulmaktadır. Ahmed Refik, *Harp Mecmuası* dergisindeki “Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz” isimli yazıda savaş ve divan şiiri ile ilgili şunları söylemektedir:

“Osmanlı harsı en ziyade harp üzerine müessesdir. Târimiz tetkik edilecek olursa, pâdişâhlarımızın ve millet efrâdının medeniyet şubelerinin kâffesinden ziyâde harp ve askerlik gâyesine ehemmiyet verdikleri ve bu gâyenin istihsâli için çalıştıkları görülür. Hiçbir devir yoktur ki, o devrin şairleri en âşıkâne şiirleri arasında bile, harbi terennüm etmesin. Hiçbir kasîdegûmuz yoktur ki pâdişâhın veya sadrâzâmın icrâatını tebci ve tekrîm için kasîde per-dâz olduğu sırada her türlü evsâfından evvel, methettiği zâtın askerliğini, feth u zaferini satvet-i şemşîrini, cihângirliğini kâffe-i fezâ'iline müreccehan tasvîr ve takdîr eylesin.”³⁹

³⁷Tanpınar'ın saray istiaresi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s.27-29.

³⁸Ercan Yılmaz, “Divan Şiirinden Modern Türk Şiirine Savaş Metaforları”, **Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri**, (Çevrimiçi),

http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_edebiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2019.

³⁹Ahmed Refik, “Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz”, (yer bilgisi yok), **Harp Mecmuası**, Şevval 1335, S.21, s.327; Ayrıca bkz. Ahmed Refik, “Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz”, **Harp Mecmuası**, Ankara, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Şevval 1335, S. 21, s.327.

Zaman zaman devlet adamlarıyla bizzat harbe iştirak eden divan şairleri, dizelerinde eğlence meclisinden olduğu kadar savaştan ve onunla ilgili âdetlerden de söz ederler. Zaten ordu millet⁴⁰ bir toplumun şiirini ve şairlerini askerlikten uzak görmek yanlış olur. Nitekim doğrudan doğruya savaşı konu alan gazavatnâmeler, fetihnâmeler bir yana, farklı konularda yazılmış manzumelerin içinde bile askerî âdetlerle karşılaşmak mümkün görünmektedir.⁴¹

Şiirin hem İslamiyet'te hem de Türklerde üstlendiği sorumluluk, çok büyük bir önem arz etmektedir. Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle beraber ise şiir bakımından geline nokta çok daha önemli bir yerde durmaktadır ve şiir de güçlenerek edebiyat sahasındaki varlığını pekiştirir. Şiir bir iç kale sanatı olarak önemlidir çünkü dil, vasıta olarak değil malzeme olarak kullanıldığı zaman milletin iç kalesidir. Böyle alınıncı, bir milletin insanının, tarihinin, kültürünün ta kendisi köpüğü, çiçeği ve tacıdır. Şiirle yapılan sanat, bir iç kale sanatı olur. Zaferlerini yavaş yavaş oradan yapar. Şâirin Roma'sı kartallarını zamanla surlarının dışına çıkarır.⁴²

⁴⁰ Ordu- milletlerin en eskisi olarak bilinen Türkler, kurdukları güçlü askerî teşkilata sahip devletleri ve ordu-millet özellikleri ile kendilerini tarihte kabul ettirmişlerdir. Her millet tarihte farklı özellikleri ile ön plana çıkarken, Türklerin belirgin özelliği ise ordu-millet olmalarıdır ve yaşlısıyla, genciyle her an savaşa hazır olmak zorunluluğu, siyasî düzen ile askerî düzenin birlikte doğup gelişmesini sağlamış bu da ordu-millet iş birliğini doğurmuştur. Bundan dolayı Türklerde, çok eski çağlardan beri askerlik ayrı bir sınıf veya meslek olarak görülmemiş, herkes tabi olduğu ülke ordusunun bir neferi sayılmıştır. Zekeriya Türkmen, "Ordulaşan Millet: Türkler Birinci Dünya Harbi'nden Türk İstiklâl Mücadelesine Uzanan Süreçte Ordu- Millet Dayanışması", **Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji**, Ed. A. Sefa Özkaya, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s.731.

Ordu millet hususunda Türk edebiyatında hatırlamamız gereken ilk ve belki de en önemli isim ise Yahya Kemal Beyatlı'dır. Yahya Kemal'e göre Türk milletin meslek, cinsiyet fark etmeksizin her bireyi aynı zamanda gerek fiilen gerekse fikir noktasında her an savaşa hazır durumdadır. Şairin, *Süleymaniyyede Bayram Sabahı* isimli şiirini doğrudan ordu- millet düşüncesinden hareket ederek okuyabilir ve değerlendirebiliriz. Şiirdeki "ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarıp" veya "taşımış harcıncı gaazileri, serdârıyla / taşı yenmiş nice bin işçisi mîmârıyla", "Ulu mâbedde karışım vatanın birliğine" mısraları Yahya Kemal'in ordu millet düşüncesine açık bir şekilde işaret eden mısralardır. Şiirin tamamı için bkz. Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1967, s. 9-13.

⁴¹ Öztoprak, **a.g.e.**, s.158.

⁴² Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, haz. Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.42.

“Hayattan ve topluluk hâdiselerinden bir hayli uzak olduğu kabul edilen Divan edebiyatımızda da, kahramanlık duygularını işleyen şiirlerin sayısı fazlaca bir yekûn tutar. Hususiyle kasidelerin başlangıç kısımlarında savaş tasvirlerine, hükümdar ve kumandanların zaferlerine yer verilir. Kahramanlığı ve yiğitliği öven parçalar yanında, bir büyük kimsenin ölümü dolayısıyla onun zafer ve başarılarını anlatan şiirler de vardır. Mesnevîlerde ise, hikâyenin umumî gelişmesi içerisinde harplerden bahsedilir, hikâyenin erkek kahramanının bahadırılığı, yiğitliği, üstün vasıfları belirtilir ve övülür.”⁴³

2.1.SAVAŞ IŞIĞINDA DİVAN ŞİİRİNİN ‘TÜRK’ SEVGİLİSİ

Bir medeniyetin, edebiyattaki izinin göstergelerinden biri olma özelliğini taşıyan divan edebiyatı, Osmanlı Devletinin dayanmış olduğu İslam medeniyetinin bir aynası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta divan edebiyatındaki teşbihler, mazmunlar devletin dayandığı dünya görüşünden ve onun belirtmiş olduğu ileri askeri güçten de unsurlar taşır ve sevgilinin bakışının bir oka ya da kılıca benzetilmesi yahut saçlarının halata, darağacına benzetilmesi anlamsız değildir. Yani, cihangir bir devletin belirtmiş olduğu o şaşaalı unsurların hepsi, edebiyatta kendi dili ve estetiği içerisinde tezahür etmiştir.⁴⁴ Bunun yanı sıra mûsikîde de benzer bir durumu klasik faslın icra şekliyle ilintili olarak görmekteyiz. Beşir Ayvazoğlu’nun *Ateş Denizi* isimli kitabında, mûsikî ve ordu ilişkisi şöyle geçiyor: “... klasik faslın icra şeklini Osmanlı ordusunun harp düzenine benzetiyor, peşrevi pişdar, onu takip eden kâr, nakış, beste ve şarkıları ordunun ana gövdesi, saz semaisini ise dümdar olarak görüyor...”⁴⁵

Dolayısıyla divan şiirinde savaşın bir literatür olarak yer alması doğrudan bir çatışma unsuru olarak karşımıza çıkmaz. Divan şiirinin temelini oluşturan aşk düşüncesi farklı şekillerde gördüğümüz, sevgili- rakip- âşık olarak üçlü bir sacayağı şeklinde yer almaktadır ve muhtevası her ne olursa olsun birçok şiirin temel noktasında aşk görünür, doğal olarak bir sevgili, hemen yanı başında bir âşığın

⁴³ Faruk Kadri Timurtaş, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul, Vilayet Yayınları, 1981, s.102.

⁴⁴ Akif İnan’ın, kendisine divan şiirine dair bir soru sorulması binaen verdiği cevap, ilgili kitapta bu minvalde geçmektedir. Yayıncı bilgisi yok, **Açık Oturum 1 Siyaset ve Sanat**, Ankara, Akabe Yayınları, 1984, s.10.

⁴⁵ Beşir Ayvazoğlu, **Ateş Denizi**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s.113.

varlığından söz ettirmektedir. Sevgilinin çeşitli uzuvları ve organları ise muhakkak surette bir güzelleme unsuru olarak çoğunlukla savaş aletlerini andırmaktadır. Hatta bu sevgili cevri oku atar, cana kasteder kimi zaman da zulüm ve eziyette aşırı davranarak sınırları zorlar.⁴⁶ Sevgilinin en belirgin vasıflarından olan yaralayıcılık o dönemin sosyal hayatının bir parçası olan ok, yay, kılıç, hançer, mızrak ve top vb. bazı savaş araç gereçleriyle ifade edilir.⁴⁷ Onun gözü, bakışları, kirpikleri ve kaşları sırasıyla kılıç, hançer, ok, zülüfleri de bir kemendir. Ayrıca kaşlar okunu fırlatmaya hazır bir yaydır. Hepsi birer silâh tasavvuruna bağlı bu teşbihler ona vurucu ve kan dökücü bir portre çizer.⁴⁸

Sevgili kelimesi aynı zamanda sözlüklerde “Türk”⁴⁹ kelimesiyle de karşılanmaktadır. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te kelimenin tanımı şöyle yapılıyor:

“...(Sevgili için kullanıldığında cevri, eziyeti çok olmasından kinâye). Güzel, dilber, civan.”⁵⁰

Ötüken Türkçe Sözlük’te de benzer olarak kelimenin anlamı

“... Genç ve güzel kimse. Güzel; civan. (teninin beyazlığı ve âşığa karşı acımasızlığı ile canlandırılan) güzel ...”⁵¹ olarak aktarılıyor.

Kelimenin bu anlamda kullanımından hareketle “Türk” ve “sevgili” kelimelerinin birlikte kullanımının oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Türk kelimesinin sevgiliye isim olması Türklerin savaşçı kimliği ve sosyokültürel şartlarıyla ilgilidir. Nitekim Ömer Faruk Akün’ün divan şiirindeki sevgilinin fiziki güzelliğinden yola çıkarak yaptığı açıklamalar bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. Ömer Faruk Akün, sevgilinin fiziki güzelliğinin etkisini belirten imajlarda sevgiliyi bir savaşçı olarak ve bahsettiğimiz şekilde öldürücü silahlarla

⁴⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.II, s.332-334.

⁴⁷ Mehtap Erdoğan, *Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2013.

⁴⁸ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, Ankara, İSAM Yayınları, 2013, s.136.

⁴⁹ Türk ve sevgili kelimelerinin ilişkisi için bkz. Şadi Aydın, *Türk: Klasik Fars Şiirinde Sevgili*, Ankara, İskenderiye Kitaplığı, 2012.

⁵⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2006, C.3, s.3216.

⁵¹ Çağbayır, *a.g.e.*, C.3, s.4946.

donanmış bir şekilde gösteren tasavvurların yer almasının çok dikkat çeken ve fikri zemini olan bir husus olduğunu vurgulamakta, sevgilinin sert ve haşın yapısını yansıtan güzelliğine dair bu çarpıcı özelliğin temellerini Ortaçağ Arap ve Fars dünyasının Türk kullanımından almakta olduğunu söylemektedir. Yanı sıra halifenin ordusunun haricinde, diğer İslam devletlerinin bünyesinde yer alan ve o devirde moda haline gelen Türk gulamları etrafında, Arap ve Fars edebiyatlarında teşekkül eden güzelliğe dair unsurların bu silahlı ve vurucu yönü, divan şiirindeki temel tip olan sevgilinin prototipini meydana getirmiştir. Ömer Faruk Akün, öldürücü savaş aletlerine benzeyen güzellik unsurlarıyla âşığına cefa etmekte olan sevgili tipinin şekillenişini Nûştegin adlı bir Türk'ün oğlu olan Sıbt İbnü't-Teâvîzî, Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın üzerinden Şerefeddin Yaltkaya'ya ait *Türklere Dair Arapça Şiirler*'i kaynak göstererek şöyle belirtmektedir:

“Savaşlarda onun etrafını ay parçası gibi Türk gençleri kuşatırlar. Başlarına daima tolga giymelerine rağmen onların saçları dökülmüş değildir. Onların keman gibi kaşlarından attıkları oklar kalplere isabet etmekte hata etmez. Onlar ne kadar pek giyimli ve aynı zamanda fidan boylu iseler de demir gibi kuvvetlidirler. Müsâlemet vaktinde kumluk geyikleri iseler de, savaş ateş saçmaya başlayınca kaplan kesilirler. Zırhların içinde aslan olan bu güzel gençlerin yüzleri, tolganın içinden ay gibi görünür.”⁵²

Dolayısıyla Türkün “güzel” oluşu, Arap edebî metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Sa'âlebî, Ebû İshak İbrâhîm, Zemahşerî, Sıbt İbnü't-Ta'âveyzî ve Arapça yazmakla beraber kendisi bir Türk olan Ahmed bin Muhammed bin Ahî bu hususa değinen şairlerden bazılarıdır.⁵³ Arap ve Fars Edebiyatı'nın yanı sıra edebiyatımızda

⁵² Ömer Faruk Akün, “Divan Şiirindeki Sevgilinin Prototipi Olarak Orta Asya Türk Fizyonomisi ve Türk Gulamları”, *a.g.e.*, s.136-145; Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2019, C. IX, s. 389-427; Ayrıca bkz. Şerafeddin Yaltkaya, **Arapların Gözüyle Türkler(9-12. Yüzyıllar)**, haz. Eren Yavuz, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2018, s. 93-123.

⁵³ Şerafeddin Yaltkaya, “Türklere Dair Arapça Şiirler”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1935, C.5, s.307-326.

Türklerin askerî dehaları ve savaşçılıkları, onların klasik şiir geleneğindeki “acımasız, tüm güzellik elemanlarıyla adeta silahlı ve âşığı öldürmeye niyetli imiş gibi görünen sevgili” ile anlamca örtüşmelerinde etkili olmuştur.

da şairler Türk kelimesini “sevgili, güzel” anlamında çeşitli şekillerde kullanmışlardır.

XV. yüzyılın hem önemli şairlerinden birisi olan hem de devlet erkânı arasında gördüğümüz Ahmed Paşa, Türk, göz ve ok arasında bağlantı kurarak sevgiliyi şöyle anlatıyor:

Türk-i çeşmin tîr-keşinden cânı kim kurtara kim
Ne kadar kim gözlerem tîr-i kazâ eksik degil⁵⁴

Ahmed Paşa, 204/4

XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî, kan dökücü özelliğe sahip göz, kirpik ve kaştan, ok ve yay elinde olan iki sevgiliden bahsetmektedir:

Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör

Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör⁵⁵

Bâkî, 147/1

XVI. yüzyılın bir diğer şairi Tâcîzâde Cafer Çelebi’de ise Türk kullanımını sevgili, güzel anlamında şöyle görürüz:

Türk-i tîr-endâzı kim cân ile dil sayyâdudur

Uykuya varmış kemîn-gehde kemânın yasdanur⁵⁶

⁵⁴ Ahmet Paşa, **Ahmet Paşa Divanı**, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992, s.204.

⁵⁵ Bâkî, **Bâkî Dîvânı**, haz. Sabahattin Küçük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, s. 147.

⁵⁶ Tâcîzâde Cafer Çelebi, **The Life And Works Of Tâcîzâde Cafer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân**, haz. İsmail E. Erünsal, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 230.

Cinânî'nin beytindeki Türk kullanımı ise bize hem doğrudan savaşçı bir Türk'ü hem de sevgili anlamında kullanılan Türk'ü vermektedir:

Gönül ol Türk hışmından hazer kıl

Husûsâ mest ü yalın hançeri var⁵⁷

Cinânî, 463

Savaşın, Türk ve sevgili kelimelerinin odağında temel görünüşü, etkileşimi genel olarak bu şekilde olmakla beraber, savaş aletlerinin çeşitli kullanımlarının dâhil edilmesiyle şiirlerdeki sevgili anlamına gelen Türk kelimesinin örneklerini arttırmak mümkün görünmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, *Yaşadığım Gibi* isimli kitabında yer alan hat sanatının çeşitlerine dair ifadeleri, bizi sevgili ve Türk ilişkisinde olduğu üzere savaş düşüncesi hususunda farklı bir yaklaşıma götürmektedir. Tanpınar'a göre:

“... O kadar süslü görünen ve bünyesiyle monograma doğru giden Dîvânî de Ta'lik'ten ayırdır. Dîvânî yazı daima bir suvarî(süvari) akınıdır, rüzgârda uçan tuğlar, bayraklar ve hücum yürüyüş havası...”⁵⁸

⁵⁷ İlgili beyti İskender Pala'nın Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğünden alıntıladık: Pala, **a.g.e.**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, s.463.

⁵⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, haz. Birol Emil, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996, s.148.

2.1.1. Nef'î'de Bir Ses Unsuru Olarak Savaş⁵⁹

XVII. Yüzyılın önemli isimlerinden Nef'î'de de savaş vurgusu oldukça yüksek durumdadır. Nef'î'nin şiirindeki ses, başlı başına bir savaşın sesidir. Kös sesleri, kılıç ve kalkan sesleri Nef'î'nin şiirinde, bilhassa kasidelerinde duyduğumuz seslerdir. Nef'î'nin, söz söyleme gücü ile savaş ve savaş meydanı arasında kurduğu yoğun ilgi sıklıkla göze çarpan üslup özelliğidir. Kelimelerin gücünden ve ses etkisinden yararlanarak Nef'î, muhatabında bu etkiyi oluşturmakta ve *elfâz-ı cezele*⁶⁰ olarak bilinen kalın ve tok sesleri kullanarak sözünü güçlü kılmaktadır. İyi ve yerinde söylenmiş sözün silah kadar tesirli olduğunu bilen, savaş aletlerini sözünün tesirini ifade etmek için kullanan Nef'î, şiir alanını da çarpışma meydanı olarak görmekle beraber; dili, sözü bir kılıca benzetir ve şairleri kendisi ile savaşmak için bekleyen bir orduya benzeterek şairler ordusunun toplandığı, dil kılıcının çekildiği yere savaş meydanı, cenk alanı demektedir.⁶¹ Nitekim Nef'î'nin bir eserine de *Sihâm- ı Kaza* ismini vermesini, şairin savaş ve söz arasında kurduğu ilişkiye dair bir gösterge olarak yorumlayabileceğimiz düşüncesindeyiz. Şiirin bu manada kullanımı Nef'î'de yoğun olmakla beraber çoğu şair için geçerliliği olan bir durumdur. Sezai Karakoç'un şu mısraları da söz ve savaş ilişkisi noktasında göz önünde bulundurulmalıdır:

Kelime en güçlü silâhtır

Tutar şehri ve insanı⁶²

⁵⁹ Divan edebiyatını kronolojik olarak şair odaklı incelediğimizde gerek manzum gerekse mensur olarak savaşı konu alan birçok şair ve eser görmek mümkün. Bizim bu bölümde Nef'î'yi ve Taşlıcalı Yahya'yı tercih etmemizin sebebi Nef'î'de, savaşın “ses” noktasında diğer şairlere nazaran daha belirgin olmasıdır. Taşlıcalı Yahya ise savaşın fiziki rolüne de değinmekle beraber, şairin katıldığı savaşlardan hareketle savaşa ve nefşânî, ruhanî savaşa dair ifadelerinin bu noktada dikkat çekici olması diğer bir şair olarak bu bölümde Taşlıcalı Yahya'yı tercih etmemizde etkili olmuştur.

⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmâniyye**, haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000, s.11.

⁶¹ Bahir Selçuk, “Nef'î'de Söz ve Savaş İlgisi”, Erzurum, **EKEV Akademi Dergisi**, S.28, 2006, s.233-246.

⁶² Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2001, s.75.

2.1.2. Taşlıcalı Yahya'nın Şiirinde Savaş Düşüncesi ve Ruhanî Savaş

Savaşla ilgili olarak farklı bir yaklaşımı ise XVI. yüzyılın önemli şairlerinden birisi olan ve daha çok Şehzade Mustafa Mersiyesi⁶³ ile bilinen Taşlıcalı Yahya'da görmekteyiz. Taşlıcalı Yahya savaşı sadece fiziki manada bir kâfir ordusuyla, devletiyle yapılan bir mücadele olarak ele almaz, şaire göre asıl savaş insanın kendi nefsiyle yaptığı savaştır.

Hüner oldur ki bu yola giresin

Nefs-i emmâreyi zebûn idesin⁶⁴

Taşlıcalı Yahya Bey, 286 / 1924

Şaire göre ruhun nefse karşı açtığı savaşta insanın galip gelmesinin yolu ise bu savaşta bir silah olarak Allah zikrinin kullanılması ile mümkün olmaktadır:

Eyleyüp rûhını nefesine 'adû

Zikr-i Hû idi ana 'âdet ü hû⁶⁵

Taşlıcalı Yahya Bey, 111/ 735

Savaş, Taşlıcalı Yahya için imânî bir mefkûre ve aslî bir vazifedir. Savaş kelimesi ruh taşıyan bir kavram olup sadece düşman askerlerine karşı verilen mücadeleden ibaret değildir. Şairin savaş anlayışı, bizim savaş algımızı şekillendiren, dışarıdaki düşman algısının dışında kalmaktadır. O, içteki düşmanlara karşı verilmesi

⁶³ Şehzade Mustafa Mersiyesi için bkz. Ahmet Atillâ Şentürk, **Taşlıcalı Yahya Beg'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi Yahut Kanuni Hicviyesi**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.

⁶⁴ Kâzım Yoldaş, **Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme- metin)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1993, s.286.

⁶⁵ Taşlıcalı Yahya Bey, **Gencîne-i Râz(İnceleme, Metin Dizin)**, haz. Ramazan Sarıçiçek, Ankara, Gece Kitaplığı, 2014, s.111.

gereken bir mücadeleden bahsederken dışarıdaki savaşın içeridekinin küçük bir yansımasından ibaret olduğunu söylemektedir. Şair hem içte hem de dışarıda verilen savaşa karşı kahramanca mücadele edilmesini gerektiğini vurgularken terk edilmesi gerekenin gayret değil tasavvufî bir yaklaşımla dünya olduğunu ifade eder. Anadolu ve Rumeli’de seferden sefere koşan şair, aynı zamanda Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran (1514), Mısır (1516), Kanuni’nin Viyana (1529), Alman (1532) seferlerine katılan bir askerdir. Asker olmaktan gurur duyan Yahya’nın temel düşüncesi İslamiyet’i yaymaktır. Savaş günleri, elinde kırmızı bayrak ve süngüyle erguvan ağacına benzediğini belirten şair, kale savaşlarında kahramanca savaştığını, şevkle aslanlar gibi çarpıştığını ifade eder. Taş yaralarından vücudu benek benek olur.

Kırmızı bayrakla elümde sinân

Olur idi bir şecer-i erguvân

Kal’a savâşında olurdum dilîr

Tîg gibi çalışur idüm fakîr

Eyleridüm şevk ile şîrâne ceng

Taş beresinden olur idim peleng⁶⁶

Taşlıcalı Yahya Bey, 62/ 663 - 665

Taşlıcalı Yahya Bey savaş üzerine çok şey söylemiştir ve savaştan kaçanları korkak olarak nitelemiştir. İslam uğruna Osmanlı için fedakârca savaşması, onun

⁶⁶ Tüm beyit alıntıları için bkz. Hüseyin Süzen, **Taşlıcalı Yahya Bey’in Gülşen-i Envâr’ının Üç Nüsha Üzerinde Edisyon Kritiği**, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1969, s.62.

savaş algısının özünü yansıtır. Şairin dışarıdaki savaş algısı iman ve İslam üzerine şekillendiği gibi içeride verilmesi gereken mücadelenin temel dayanağı da yine iman ve İslâm'dır. Bu savaşı, dışarıdaki savaştan daha çok önemser. Ruhun, nefse galip gelmesiyle insanın Allah'a kavuşacağını düşünmektedir.⁶⁷

Yahya Bey'in kırk makale olarak şekillendirdiği *Gencîne-i Râz* mesnevisinin yirminci makalesi⁶⁸ ise savaşçıların tarifini ve vasıflarını bize ayrıntılı olarak vermektedir.

Padişahların, devlet adamlarının şiirlerinde de savaş tüm ihtişamıyla karşımıza çıkmaktadır. İşte bu sultan şairlerden biri olan Gazi Giray Han da şiirlerinde gördüğümüz kadarıyla daima savaşı arzulayan ve savaştan asla geri durmayan, geri duranlara da hoş gözle bakmayan savaşçı bir kişiliktir. Gazi Giray Han bilhassa -yerine redifli şiirinde sevgilinin klasik güzellik unsurlarını, savaş unsurlarıyla müthiş bir ahenk içinde karşılaştırarak tercihinin her zaman savaştan ve onunla ilgili olandan yana kullanmıştır.⁶⁹

2.2. KOZMOGONİ VE SAVAŞ

Savaşla ilgili bütün bu kullanımların yanı sıra kozmogonik olarak da savaşı içeren belirli kullanımlara rastlamaktayız. Gezegen yahut tanrı olarak bilinen ve Merih, Mirrih şeklinde isimlendirilen Merih bunlardan birisidir. Dünyadan sonra gezegene en yakın olan Merih'in beşinci gökte olduğuna inanılmaktadır ve Merih güneş sultanının başkomutanıdır. Kırmızı renge hâkimdir, ismi Yunanlılara Ares, Romalılara Mars olarak geçmiştir; İranlılar arasında ise Behram olarak bilinmektedir ve hayır meleklerinden sayılmaktadır. Zühre'nin kadınlığı temsil etmesine karşılık, Merih erkekliği temsil eder. Romalılarda bir savaş tanrısı olarak bilinir. Bir elinde

⁶⁷ Ayşe Sağlam, "Savaşı Taşlıcalı Yahya'nın Şiirlerinden Okumak", **Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri**, (Çevrimiçi), http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_edebiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2019.

⁶⁸ Taşlıcalı Yahya Bey, **a.g.e.**, s.186-190. Ayrıca bkz. Ayşe Sağlam, **Taşlıcalı Yahya ve Hamsesi**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, s.193-194.

⁶⁹ Mustafa Sefa Çakır, "Gazi Giray Han Şiirleri Bağlamında Divan Edebiyatında Savaş Arzusu", **Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu**, (Çevrimiçi), <http://savaskultur.amasya.edu.tr/media/1320/savas-ve-ku-ltu-r-sempozyumkitab%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2019.

hançer veya kılıç, diğesinde ise kesik baş tutan kırmızı parmaklı bir delikanlı olarak düşünülür. Merih kelimesinin asıl anlamı uzun ok olmakla beraber edebiyatta hançer, kılıç, kırmızı renk, kan ve Azrail ile beraber anılır. Eskiden Merih'e küçük, uğursuz anlamına gelen nahs- ı asgar tabiri kullanılmış.⁷⁰

Kozmogoni ve savaş noktasında dikkatimizi çekmesi gereken bir diğers husus ise melhame olarak isimlendirdiğimiz yılın belirli vakitlerinde yıldızlara, çeşitli tabiat olaylarına bakarak gelecek hakkında haber veren ve olması muhtemel savaş vb. olayla ilgili bilgilendirmeyi amaçlayan bir ilim veya eser türüdür.⁷¹

2.3. DİVAN EDEBİYATI'NDA SAVAŞI ELEN ALAN TÜRLER

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yaptığı savaşlar, divan şiirinde neredeyse tüm türlerde hem müstakil olarak hem de mevcut eserlerin içinde bölümler halinde yer almaktadır ve fetihler, kazanılan zaferler Türk harp edebiyatında fetihnâme, zafernâme, gazavatnâme, sulhiyye, selîmnâme, süleymannâme gibi edebî türleri ortaya çıkarmıştır.⁷² Bu edebî türler kökleri geçmişe uzanan ve bilhassa Oğuz Kağan Destanı'ndan itibaren edebî metinlerde şahit olduğumuz alp tipinin sadece fiziki

⁷⁰ Rıdvan Canım, **Divan Edebiyatının Kaynakları**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2016, s.442; Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007, s.276; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı**, İstanbul, Enderun Yayınları, 1984, s.205-207; Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler(Burçlar)", İstanbul, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1994, S.90, s.162-164. Merih'i tanıma uygun olarak özetlemesi bağlamında Karamanlı Nizâmî'nin şu beyitini örnek olarak okuyabiliriz:

Mirrîh kim tutupdur hışm ile ilde hancer

İster ki düşmenüñle ola senüñ mukâbil

Karamanlı Nizâmî 101/26

Haluk İpekten, **Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974, s.101.

⁷¹ Ayşe Aydın, "Türk Kültüründe Melhameler ve Melhamelerde Savaş Kavramı", **a.g.e.**, (Çevrimiçi), http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_edebiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2019; Mehmet Fatih Köksal, "Bir Melhame Takvimine Göre Savaş Belirtisi Olduğuna İnanılan Tabiat Olayları", **a.g.e.**, (Çevrimiçi), <http://savaskultur.amasya.edu.tr/media/1320/savasve-ku-ltu-r-sempozyumkitab%C4%B1.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2019.

⁷² Bu türlerin isimlendirilmesi ile ilgili bkz. Agâh Sırrı Levend, **Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1956, s.363-379; İsmail Hakkı Mercan, "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında", Balıkesir, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.10, 2003, s.121-130.

özellikleriyle değil manevi olarak da güçlü ve cihad düşüncesiyle mücadele eden bir tip olarak karşımıza çıkması gazi tipini belirli türlerde de görmemizi sağlamıştır. Türklerde savaş, gaziler için geçici bir hadise olarak değil bir yaşayış tarzı olarak vardır ve gaza Türkler için bir varoluş şeklidir. Gaza düşüncesi gazinin hayatına öylesine hâkimdir ki onun tabiata bakış tarzını, hatta hayallerini tayin etmektedir.⁷³

Doğrudan savaşı ele alan türler olduğu gibi, edebi eserlerin içerisinde işlenen tür örnekleri de vardır. Kimi zaman menakıbnâmeler gibi mensur türlerde kimi zaman kasideler, gazeller gibi manzum eserlerde, kimi zaman mansur- mensur karışık eserlerde savaşla ilgili konular içeriği oluşturmuştur.⁷⁴

2.3.1. Gazavat-nâme'lerde Savaş

Müstakil bir tür olarak gazavatnâmeler ise başlı başına savaşları konu edinen türlerdir ve bu yönüyle de tarih biliminin boşluklarını doldurabilme özelliğine sahiptirler. Gazavatnâmeler, düşman topraklarına yapılan sürekli akınlarla, girişilen karşılıklı savaşları, belli bir seferi, bir kalenin alınmasını ve bütün bunlarda gösterilen kahramanlıklarla kazanılan zaferleri, kimi zaman bir padişahın kimi zaman bir vezirin kimi zaman da bir komutanın etrafında ön plana çıkararak anlatan manzum ve mensur eserlerdir. Yaklaşık üç yüz civarındaki Gazâ-nâmeler büyük ölçüde gazâ geleneği üzerine oturmuş olan toplumun sadece ele aldıkları seferleri ayrıntıları ile değil, Osmanlı savaş politikasını özellikle gazâ ruhunu yansıtan çok önemli eserlerdir.⁷⁵ Bu eserler zafername, fetihname⁷⁶ gibi isimler de almaktadır. Savaşlar, tarihi kaynaklarda yer alsa da gazavat-nâmeler hem kroniklerin eksik bıraktığı yeri tamamlama noktasında önemlidir hem de savaşları bütün ayrıntılarıyla resmi bir dilin dışında şiir

⁷³ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III Tip Tahlilleri**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991, s.112-119.

⁷⁴ İbrahim Akyol, "Fatih Sultan Mehmet Dönemi Sonuna(886/1481) Kadar Osmanlıda Türk Harp Edebiyatının Kaynakları", **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s. 197.

⁷⁵ Vuslatî Ali Bey, **Gazâ-nâme-i Çehrin**, haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2003, s.8-9; Ayrıca gazavât-nâmelerin listesi için bkz. Levend, **a.g.e.** s.363-379.

⁷⁶ Belli başlı fetihnameler için bkz. Rıdvan Canım, **Divan Edebiyatında Türler**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2010, s.42.

veya inşa diliyle verdiği için daha canlı, daha alımlı olur.⁷⁷ Şiir veya inşa diliyle yazılmaya yönelik bir çabanın olması gazavat-nâmeleri aynı zamanda edebi bir estetik dil ve tasvir oluşturması noktasında da müstesna kılmaktadır.⁷⁸ Bununla beraber gazavat-nâmelerin bir kısmı bizzat savaşa katılanların şahsî tecrübelerini de aktardıkları için canlılığını korumaktadır.⁷⁹ Gazâ-namelerde, şahlanan atları üstünde yalınkılıç düşmana saldıran kahramanlar adeta gözümüzün önünde resmigeçit yaparlar.⁸⁰

XVII. yüzyılın önemli isimlerinden Vuslatî Ali Bey'in *Gazâ-nâme-i Çehrin* isimli eseri bu noktada üzerinde durmamız gereken eserlerden birisidir. Çünkü Vuslatî bizzat bir kumandan olarak savaşa katılmış ve aynı zamanda eserini kaleme alarak gözlemlerini bize aktarmıştır. Eser, herhangi bir resmi tarihçi yahut savaşa genelde olduğu şekilde padişah tarafından götürülen ve maiyeti içerisinde bulunan birisi tarafından değil aktif olarak savaşa katılan sorumlu bir asker tarafından yazılmıştır ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin'e düzenlediği seferi anlatmaktadır. *Gazâ-nâme-i Çehrin* benzer türlerden farklı kılan hususlardan bir diğeri de eserin hamasi bir üslupla anlatılmamış olmasıdır. Vuslatî Ali Bey'in eser üzerinde edebi malzeme ve dili kullanma noktasında müstesna bir yerde bulunması ve bunu yaparken tarihi olaylarla örtüşmesi *Gazâ-nâme-i Çehrin*'i hem tarihçiler hem de edebiyatçılar için önemli kılmaktadır.⁸¹

Çehrin gaza-nâmesi yazıldığı dönemin edebiyatçıları tarafından da büyük bir ilgiyle karşılanmış ve takdir toplamıştır. Vuslatî Ali Bey'in eserine yakın çevresinde bulunan dostları tarih düşürmüştür. Tezimizde Osmanlı- Rus savaşlarının izini sürebilmek için divanını incelediğimiz XVII. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Alaaddin Sâbit'te de Vuslatî'nin bu *Gazâ-nâme-i Çehrin*'i ile ilgili dikkat çeken beyitler vardır. Bir şairin herhalde bir başka şair tarafından yazdığı eser dolayısıyla övülmesi, eserin önemini göstermesi noktasında önemlidir. Konuyla ilgili olarak Sâbit şöyle diyor:

⁷⁷ Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, C.1, s.158.

⁷⁸ Gazavatnâmelerdeki edebî savaş tasvirleri için bkz. Kürşat Şamil Şahin, "Gazavâtnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri", Niğde, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.37, 2015, s. 225-255.

⁷⁹ Enginün, **a.g.e.**, s.112.

⁸⁰ Levend, **a.g.e.**, s.51-56.

⁸¹ Vuslatî Ali Bey, **a.g.e.**, s.8.

Sezâdur sebt olınsa cild-i zer-kârî-i hôrşîde

Gazâ-nâmen ki nazm- ı Vuslatî-i nükte-pîrâdur⁸²

Sâbit, 239/33

Vuslatî Ali Bey'in *Gazâ-nâme-i Çehrin*'inin yanı sıra XVI. yüzyılın başlarında yazılan ve bu noktada önem arz eden bir diğer eser Sûzî Çelebi'nin Mihaloğlu Ali Bey'in gazalarını tasvir yoluyla anlatan *Mihaloğlu Ali Bey Gazavâtnâmesi*'dir. Sûzî Çelebi'nin bu eseri konusu ve dili yönüyle tam bir orijinal gazavâtnâme özelliği taşıması yönüyle öne çıkmaktadır. Şairin gazavâtnâmesindeki şu beyit Sûzî Çelebi'nin eseriyle ilgili bu hükmü doğrular niteliktedir:

Ki hüsniyyât u ışkıyyât çokdur

Velî dil-keş gazâvat-nâme yokdur

Sûzî Çelebi eserinde akınları ve akıncıları tarihçiden ziyade bir şaire yakışan ustalıkla anlatmaktadır. Mihaloğlu Ali Bey Gazavâtnâmesi'ne kadar yazılan hiçbir gazavâtnâmede şiire dair unsurlar bu eserde olduğu kadar zengin görünmemektedir ve aynı zamanda Sûzî Çelebi'nin akınları, akıncıların hayatlarını da tasvir etmesi onun eserini alanda öne çıkaran bir diğer husus olarak değerlendirilebilir.⁸³

⁸² Bosnalı Alaaddin Sâbit, **Sâbit Divanı**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.239. Beytin günümüz Türkçesine aktarımı şöyle: Düşmana karşı kazanılan savaş konu alan eser yazılsa uygundur. Nükte ile süslenmiş Vuslatî'nin şiiri bir gazanamedir.

⁸³ Agâh Sırrı Levend, **Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1956.

2.3.2. Selim-nâme'lerde Savaş

Divan edebiyatı içerisinde II. Selim'i de anlatmakla beraber daha çok Yavuz Sultan Selim'in saltanatından hareketle devrindeki olayları konu edinen manzum, mensur veya manzum-mensur karışık eserler Selim-nâme olarak bilinmektedir. Gazavat-nâmelerde olduğu gibi Osmanlı tarihinde eksik kalan noktaları edebi bir üslupla açığa çıkarması yönüyle aynı zamanda önemli bir tarihi belge özelliği de taşırlar. Selim-nâme türündeki eserlerin muhtevası, çoğunlukla şehzadelikten itibaren vefatına kadar olan dönemi anlattığı için Yavuz Sultan Selim devrinden ve o dönemdeki olaylardan hareketle şekillenmektedir. Kimi eserlerin Sultan Bayezid devrinden başlayarak, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına kadar devam etmiştir. Selim-nâme'ler dil noktasında Türkçe, Arapça ve Farsça kullanılarak yazılmıştır. Selim-nâme'ler, gazavat-nâmelerde de olduğu gibi bilhassa manzum olanlar ele aldıkları olayı, savaş kısa ve öz anlatırlar. Uzun uzun kronolojik olarak verilen olaylar, özetlemek suretiyle veya bir beyitle savaş hakkında birçok şeyi anlatabilmiştir. Kimi zaman kullanılan silahların özellikleri, savaş coğrafyası, savaş alanı, takip edilen güzergâh bir şiir üzerinden rahatlıkla okunabilir.⁸⁴

Yazılan birçok Selim-nâme olmakla beraber türe örneklik etmesi bakımından karşımıza çıkan önemli eser Şükrî-i Bitlisî'nin 1530 yılında nazmettiği *Selîm-nâme*'sidir. Manzum olarak yazılan eser tarihi bilgi açısından çok zengindir ve aynı zamanda muadillerinden farklı olarak dil noktasında özel bir diyalektik ile yazıldığından dolayı çok önemli görülmektedir. Dil noktasında edebi bir nitelik taşıyan eser, estetik olarak üstün bir şiiriyet özelliği göstermez ancak önemini Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile beraber bazı seferlere katılan Şükrî- i

⁸⁴ Canım, a.g.e., 2010, s.239-240; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Selim-nâmeler", İstanbul, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitü Dergisi**, S.1, 1970, s. 197-230; Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnameler", **Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, İstanbul, 2009, C.IV, S.8.

Bitlisî'nin tarihçi olması yönüyle anlattığı olayların büyüklüğünden, bölgeyi yansıtan coğrafi bir atlas niteliği taşımasından almaktadır.⁸⁵

Tarihten, coğrafyaya, matematiğe, ekonomiye, sosyolojiye, felsefeye hatta psikoloji vb. birçok ilme dair bilgi edinmenin yolu klasiklerimizden yani divan edebiyatımızdan ve bu edebiyat bünyesinde şekillenen eserlerden geçmektedir. Nihad Sâmi Banarlı, “Kendi sanatının zafer ve şeref sayfalarından bu kadar süratle uzaklaşan bir başka millet bilmiyorum.”⁸⁶ diyerek bu eserlere büyük çoğunlukla gereken önemi vermememizden bahsediyor olsa gerek. Nitekim Sezai Karakoç da “Osmanlı tarihini, şairlerin divanını okumadan, tümüyle kavradığını iddia eden kişi; yanılgıya düşmüştür.”⁸⁷ cümlesiyle meselenin önemine dikkat çekmektedir.

2.3.3. Fetih-nâme’lerde(Fethiyye) Savaş

Fetih-nâme olarak adlandırılan eserler, İslâm ülkelerinin ve Osmanlının kazandığı zaferler sonucunda fethedilen bölgeyi hâkimiyeti altına aldığına dair dost ve düşman hükümdarlara, hanlara, şehzadelere vb. yöneticiye mektup veya ferman yoluyla haber vermek için yazılan ve fetihleri anlatan tarihi eserlerin genel adıdır. Eski Türk edebiyatında fetih, kasidelerdeki muhatabın kazandığı zaferler, fethettiği yerler için ve gazelerde aşışın, sevgilinin gönlünü fethetmesi yönüyle anılmaktadır. Bir bütün olarak eski Türk edebiyatı içerisinde ortaya çıkan Fethiyye’ler ise kasidelerin nesip bölümlerinde görülerek, bazen bir şairin herhangi bir yerin fethini ele almasını, ya da bu fethi gerçekleştiren en üst seviyedeki devlet büyüğünü övdüğünü gösterir. Kaside içerisindeki Fethiyye’lerde fethedilen yerin önemi belirtilir ve bölgenin tasviri yapılarak savaş hazırlıkları anlatılır. Savaş sahneleri, ordudaki askerlerin tekbirleri, şükür sesleriyle beraber bazı özel isimlerle beraber, kimi tarihi bilgiler yer alır. Bunun yanı sıra şair kaside içerisinde doğrudan medhe

⁸⁵ Şükrî- i Bitlisî, **Selîm-nâme**, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, s.3-19. Ayrıca bkz. Ahmet Uğur, “Selim-nâmeler”, Ankara, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.22, 1978, s.367-379.

⁸⁶ Banarlı, **a.g.e.**, s.61.

⁸⁷ Sezai Karakoç, **Edebiyat Yazıları I Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2007, s.65.

başlamışsa savaşa ilgili olarak bölgeyi fetheden kişinin kılıcı, atı, savaşçılığı vb. de dile getirilir. Selim-nâmelerde olduğu üzere Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılmışlardır. Eserin giriş kısmı mukaddime gibi düşünüldüğünden bu kısma özen gösterilerek ayetler, hadisler vb. hikmetli sözlerle eserin daha etkili olması için süslenmiştir. Eserin düşman ülkelerin liderlerine gönderildiğini düşündüğümüzde bilhassa giriş bölümünün böylesine etkili kılınması yönündeki özeni, gayet doğal bir durum olarak değerlendirmek mümkündür. Yine bu yüzden olsa gerek, eseri yazan kişinin önemli bir ilim adamı ya da itibarı yüksek bir şair olmasına dikkat edilirdi. Eski Türk edebiyatı bünyesinde yazılan manzum veya mensur olarak yazılan fetih-nâmelerin ilk örneklerini XV. asırdan itibaren görmek mümkündür. Manzum fetih-nâmelerin çoğunluğu ise kaside ve mesvilerden oluşmaktadır. Gazavat-nâme'ler, Selim-nâme'lerde olduğu gibi kimi zaman müstakil eser kimi zaman da kasideler içerisinde karşımıza çıkan Fetih-nâme ve Fethiye-nâme'ler de sadece eski Türk edebiyatı için değil Osmanlı tarihi için de devlet bürokrasisine, diplomasisine sunduğu katkılarla önemli bir yer edinmiştir.⁸⁸

2.3.4. Süleyman-nâme'lerde Savaş

Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı dönemindeki olayları konu edinen manzum, mensur ve manzum- mensur karışık eserlere Süleyman-nâme denmektedir. Selim-nâme'lerde olduğu üzere Süleyman-nâmeler de Kanuni'nin şehzadeliğinden başlayarak tahta çıkışını, yaptığı seferleri ve padişahlığı döneminde ortaya çıkan iç ve dış olaylar gibi konulardan oluşur. Süleyman-nâmeler de savaşı doğrudan konu edinen diğer türlerle benzer olarak, devrin siyasi ve sosyal olaylarını detaylı bir şekilde ele almasından ötürü tarihi açıdan da oldukça önemlidir. Bu eserleri kaleme alanların çoğunluğu aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman'ın maiyeti olmasından ötürü onunla beraber savaşa katılan şahsiyetlerdir. Bu şairlerin ve yazarların padişahla, orduyla savaşa ve sefere katılması onların bizatihi gözleme imkânı bulmasını sağladığı için gerçeği edebi bir dil titizliğiyle yansıtan birer resmi belge

⁸⁸ Canım, a.g.e., 2010, s.41-43.

özelliği de taşırlar. Süleyman- nâme'ler, zaferler ve kazanılan başarılarla doğrudan ilgili olduğu için yazıldıkları dönem içerisinde cephe gerisindeki halkın ve askerin moralini yükselterek, onlara moral ve onur kaynağı olmuştur. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman devri, kazanılan zafer sayısına ve yapılan savaflara bağılı olarak da Süleyman-nâme türündeki eserlerin yazılması ve toplum üzerinde etki bırakmasına en uygun zaman dilimi olarak görülebilir.⁸⁹

2.3.5. Zafer-nâme'lerde Savaş

Edebiyat tarihimizde özellikle eski Türk edebiyatına ait bir edebî tür olarak ele aldığımız Zafer-nâmeler, düşmanın yenilgisi ile biten, zaferle sonuçlanan savafların kimi zaman manzum kimi zaman da mensur olarak günümüze ulaştıran metinlerin ortak adıdır. Türün başlangıcını gazavat-nâmelerde olduğu gibi Arap edebiyatında gazâları, gazilerin kahramanlıklarını hikâye eden, megâzi olarak isimlendirilen kitaplara kadar götürmek mümkündür. Selim-nâme, Süleyman-nâme ve gazavat-nâmeye benzer edebî özellikleri gösteren zafer-nâmeler de Osmanlı savaş ve diplomasi tarihinin eksik bıraktığı noktaları tamamlayan bir resmi belge niteliği taşıyarak seferleri veya savafları anlatan tarih kitaplarında, kroniklerde bulunmayan ayrıntıları bu türü kapsayan eserlerde görmek mümkündür. XV. yüzyılla beraber Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatları döneminde bu tür eserler sayı noktasında oldukça fazladır. Doğru orantılı olarak fetihlerin artmasıyla beraber eser sayısındaki artışta olduğu üzere Osmanlının son dönemlerinde de akınlar ve fetihlerin azalmasına bağılı olarak zafer-nâme sayısı da azalmaya başlar ve zaferlerin yerini yenilgilerin almasıyla bu türe olan ilgi, yazma geleneği de sona ermeye başlar. Zafer-nâme, fetihnâme, gazavat-nâme, Selim-nâme ve Süleyman-nâme gibi birbirleriyle içerik itibariyle benzerlik gösteren eserlerde çoğu zaman bir karışma söz konusu olabilir. Zafer-nâmeleri, fetih-nâme ve gazavat-nâmelerden ayıran temel husus zafer-nâmede yer alan “zafer” olgusudur.⁹⁰

⁸⁹ Canım, a.g.e., 2010, s.280-284.

⁹⁰ Canım, a.e., 2010, s.342-344.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XVII. YÜZYIL SİYASİ, TARİHİ OLAYLARI VE DİVAN ŞİİRİNDE SAVAŞIN GÖRÜNÜMÜ

Osmanlı Devleti'nin neredeyse her konuda, bilhassa siyasi bakımdan zirve yaşadığı XVI. yüzyılın ardından sonrası için XVII. yüzyılı bir duraklama devrinin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Savaşların uzaması, mali sıkıntılar, iç isyanların artmaya başlaması bu durumun en büyük göstergesi olarak kabul edilebilir. Devletin içerde ve dışarda yaşadığı bu sıkıntılara rağmen XVII. yüzyılda edebiyat ve sanat alanındaki çalışmalar bazı değişiklikler olmakla beraber yükselişini ve gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

Özel bir kullanımla ve kendi orijinal kalıplarıyla yüzyıllar içerisinde yerleşmiş olan gelenekleriyle gelişen divan edebiyatı, toplum gerçekliklerini çoğu zaman sembollere dayalı bir dille kurmaktaydı. Bunun yanı sıra genel olarak bütün milletlerin edebiyatında olduğu gibi sosyal ve günlük hayattaki değişimler, gelişmeler ve sıkıntılar - Örneğin, Yahya Kemal, Süleymaniye'de Bayram Sabahı isimli şiiri camii yapıldıktan yıllar sonra yazmıştır - divan edebiyatında da kendisini zamanla hissettirme durumundadır.

Yüzyılın sonuna doğru, sosyal hayattaki bazı hareketlilikler ve çalkantılar edebiyata da tesir etmeye başlamıştır. Yaşanılan sıkıntı XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebiyatı bir noktada hiciv ve hezele sürüklemiştir. Elbette hiciv, divan şiirinde bu yüzyıldan önce de vardı ve örnekleri her dönemde veriliyordu ancak toplumda ve devlette baş gösteren sıkıntılardan olsa gerek bu yüzyılda yazılan hicivlerin dili çok kaba ve çoğunlukla küfrün yer bulduğu ahlak sınırını zorlayan örneklerdir.

XVII. yüzyılın kendine mahsus şartları divan edebiyatını farklı bir cepheye doğru yönlendirmiştir. Genel olarak bu yüzyıldaki şairler, gerçek hayatın

şekillendirdiği negatif yönü tasavvufuyla telafi etmek üzere bu sahada kalem oynatmaya gayret göstermişlerdir.

Şairler aynı zamanda şiirdeki ses noktasında da bir farklılaşmanın peşine düşmüştür. Onların bu farklılaşma gayesi diğer yüzyıllara nazaran tasavvufun da tesiriyle biraz daha renkli hayallerin şekillendirdiği yeni bir anlatımla kendisini göstermiştir. Bu noktada karşımıza çıkan asıl üslup ise Sebk-i Hindî'dir.⁹¹ Sebk-i Hindî'nin yüzyılın ortalarına doğru edebiyatımızdaki kullanımı artmıştır. Sebk-i Hindî akımının etkisiyle o zamana kadar kullanılmayan yeni mazmunlar şairler tarafından kullanılmaya başlamıştır. Şiirde tasavvufun ağırlık kazanması da dış dünyadan ziyade insanın heyecanlarını ve ıstıraplarını şiirin konusu yapmaya başlamasıyla tasavvufun zengin sembol dünyası şairlerin vazgeçemediği bir kullanım olmuştur.

Mensur olarak da bu yüzyılda çeşitli eserler yazılmaya diğer yüzyıllarda olduğu üzere devam etmiştir ancak dil ve üsluptaki değişiklikler sebebiyle ses noktasında aşırılığa gidildiği için bazı yazarlar nesri, ahenk ve sanat kaygısıyla gereksiz sözlerle uzatarak kimi zaman içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bununla beraber böyle yazılan mensur eserlerden ziyade halkın anlayabileceği seviyede olan eserlerin sayısı daha fazladır.⁹²

XVII. yüzyılı savaş bakımından zaferler ve mağlubiyetler noktasında değerlendirecek olursak, Osmanlı Devleti'nin çağa Haçova ve Kaniye zaferleriyle adım attığını ancak yüzyılın sonuna doğru Karlofça Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalan bir devlet durumunda olduğunu görüyoruz. Osmanlı'nın İran ve Avusturya ile çok uzun süren mücadelesi ve Celali İsyanları merkezi otorite noktasında da bir problem oluşturmaya başlamıştır. Merkezi otoritedeki zayıflamanın tesirinden dolayı Osmanlı Devleti, Avusturya ile 1606 senesinde *Zitvatoruk* Anlaşmasını yapmak durumunda kalmıştır. Bu anlaşmayla beraber Osmanlı,

⁹¹ Türk Edebiyatında Sebk-i Hindî için bkz. İsrail Babacan, **Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî(Hint Üslûbu)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.

⁹² Mustafa İsen, Osman Horata, **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ed. Mustafa İsen, Ankara, Grafikler Yayınları, 2015, s.136-165; Nuran Tezcan, "17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatnâme", **Çağın Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi**, haz. Nuran Tezcan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.385-387.

Avusturya karşısında Kanuni devrinden itibaren süregelen üstünlüğünü yitirmeye başlamıştır ve bir noktada iktidar dengelenmesi durumu söz konusu olmuştur. Genç Osman'ın padişahlığı döneminde Hotin Seferi'nin kaybedilmesi de bu dönemde karşımıza çıkan yenilgilerden birisidir ancak savaştaki yenilgiden ziyade sonrasında olanlar yüzyılın en trajik olayları olarak yorumlanabilir. Nitekim "Haile-i Osmaniye" ismi verilen isyanla Genç Osman'ın asker tarafından öldürülmesi XVII. yüzyıl için büyük bir vahşet olarak tarihteki yerini almıştır. IV. Murad(1623-1640)'ın padişahlığıyla beraber dönem, yeniden yapılanma ve düzenleme çabalarından dolayı biraz daha denge siyasetinin tesirindedir. IV. Murad'ın ardından askeri ve ilmi açıdan yeterli seviyede görülmeyen I. İbrahim tahta geçmiştir. I. İbrahim'in tahta geçmesiyle beraber Kösem Sultan devrinin başladığı söylenebilir. Sultanın naibesi Kösem Sultan'ın Ocak Ağalarıyla -bu dönem Ağalar Saltanatı olarak da bilinir- anlaşması sonucu tahttan indirilen İbrahim'in yerine henüz yedi yaşında olan oğlu IV. Mehmed(1648-1687) geçmiştir. Kösem Sultan'ın boğularak öldürülmesi sonucunda yerine Turhan Hatun geçer.

XVII. yüzyılda mücadelesiyle gördüğümüz, öne çıkan bir diğer isim de Tarhuncu Ahmed Paşa'dır. Tarhuncu Ahmed, gereksiz harcamaları engellemek, lüks tüketimi asgariye indirebilmek ve bütçeleri dengeleyebilmek için ciddi manada çaba sarf eder fakat durumdan rahatsız olan ağalar tarafından katledilir. Bu yeni oluşumlar ve yapılanmalar küçük düzeyde kalan hareketliliğin büyümesine sebep olmuştur ve Çınar Vakası olarak bilinen büyük hareketi tetikleyerek bir takım yeni tedbirler almayı gerektirmiştir. Bu noktada gerçekleşen olaylar, karmaşa ve kaos, Köprülü Ailesi'ne devlette görev alma imkanı tanımıştır. Merkezi otoriteyi tekrar güçlendirmek için Köprülü Mehmed Paşa'nın attığı adımlar Bozcaada ve Limni galibiyetleriyle beraber halkta bir ferahlama uyandırmıştır. Ardından sadrazam olarak Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa göreve gelmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa ve yardımcısı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, devam eden süreçte, iç ve dış siyasette bir denge kurma çabası içerisinde olmuşlardır. Avusturya, Venedik, Lehistan, Polonya cephelerinde savaşlar devam ederken Viyana Bozgunu yenilgisinden sonra, dönemin en önemli adamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hem azledilmiş, hem de katledilmiştir.

Köprülü ailesinin tükenmesiyle beraber Kara İbrahim Paşa döneminde Osmanlının yüz elli senelik toprağı olan Macaristan kaybedilmiştir. Sürekli yeni padişahlar, yeni vezirler gelmiş de olsa bir yandan yeni hal ve aziller de devam etmektedir. Bu bir istikrarsızlık göstergesi olarak daima kaybedişe sebep olmaktadır. İlk üç asırlık süreçte devlet on üç Osmanlı padişahı tarafından yönetilirken bu yüzyılda dokuz padişah tarafından yönetilmiştir. Ve nihai olarak Avusturya, Venedik, İran ile savaşan Osmanlı Devleti yüzyıl sonunda Karlofça'yla beraber büyük miktarda toprak kaybı ile Macaristan ve Lehistan üzerindeki hâkimiyetlerini de tamamen kaybederek politik bir müzakere durumunda asrı noktalar. Kimi zaman tekrar iyi bir düzen tutturmak için isabetli yaklaşımlar veya fetihler olsa da XVII. asır genel hatlarıyla böyle şekillenmiştir.⁹³

Edebiyat ve savaş bu yüzyılda elbette divan vb. eserde de yer almakla beraber daha çok fetihnâme, zafernâme ve gazavatnâme olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. BOSNALI ALAADDİN SÂBİT'İN “ZAFERNÂME”Sİ

Bosnalı Alaaddin Sâbit'in bir mesnevi olarak kaleme aldığı Zafernâme⁹⁴, si XVII. yüzyılın önemli eserlerinden birisidir. Eser, başlangıç dâhil olmak üzere II. Sultan Süleyman(1687-1691)'ın tahta çıkışını, Selim Giray'ın Edirne'ye gelişini, Kili'ye dönüşünü, kış mevsimiyle ilgili tasvirleri ve Ruslarla yapılan savaşı anlatan beş bölümden oluşur. Sâbit'in, Zafernâme'si klasik konularda yazılan mesnevilerden gerek biçim gerekse içerik yönünden farklıdır. Nitekim şair de eserin başlangıç kısmında mesnevilerdeki klasik konulardan usandığını, farklı alanlarda söz söylemesi gerektiğini ifade eder. Eser, II. Süleyman'ın tahta çıkışını ve bu süreçteki teşrifatı konu olarak başlamaktadır. Bunun ardından padişahın Edirne yönünde hareketi ve sefer emrini vermesi kararını aldığı bölüm gelir. Sefer için hazırlıklar yapılmaya başlanır ve düşmana saldırı için ilkbaharın gelmesi beklenir. Padişahın Edirne'ye

⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951, C.III; Kenan Mermer “17. Yüzyılın Genel Siyasî ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî”, Çorum, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C.9, S.18, s.185-198.

⁹⁴ Bosnalı Alaaddin Sâbit, **Zafername**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

hareketiyle beraber sefer emirleri gönderilirken öte taraftan Kırım Hanı Selim Giray Han'a da mektup gönderilerek han Edirne'ye çağrılır. Selim Giray, padişahın da emriyle o zamana kadar hiçbir hanın karşılanmadığı şekilde büyük bir coşku ve törenle karşılanır. Padişah savaşa ilgili hazırlıklar için Selim Giray'a düşman hakkındaki düşüncelerini ve bu hususta alınması gereken tedbirleri sorar. Selim Giray'ın Edirne'ye gelişi ve dönüşü kışa rastladığı için Sâbît eserinin bir bölümünü kış tasvirlerine ayırmıştır. Sâbît divanında da olduğu gibi Zafernâmesi'nde de benzer şekilde kendine özgü bir dil kullanarak teşbihler ve söz oyunları ile kışı ve soğuğu resmeder. Eserin anlattığı savaş hakkında farklı görüşler olmakla beraber Selim Giray'ın Ruslara karşı Urkapı(Prekop) mevkiinde girdiği savaşı anlattığı yönündeki bilgiler daha tutarlı görünmektedir.⁹⁵

3.2. TİRYAKİ HASAN PAŞA'NIN KANİJE FETHİNE DAİR YAZILAN FETİHNÂMELER

Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije fethine dair XVII. yüzyılda yazılmış olan ve birçoğunun müellifi de belli olmamakla beraber aynı zamanda tespit edilemeyen çeşitli fetihnâmeler mevcuttur. Cafer İyânî Bey'in *Cihâd-nâme-i Hasan Paşa*, Fâizî'nin *Hasenât-ı Hasan*'i⁹⁶, Hasan Beyzâde Ahmed'in *Kanije Fetih-nâmesi* ve Ahmed b. Osman bin Sâni'nin *Menâkıb-ı Tiryâkî Hasan Paşa* adlı eserleri bu yüzyılda yazılan konuya dair fetihname örnekleridir.⁹⁷

3.3. VASİTÎ'NİN “TELHİSAT DER AHD-İ SULTAN AHMED HAN”I

Vasitî isimli şairin Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın komuta ettiği Ungurus ve Bağdat seferlerini anlatan telhisatı olan *Telhisat der Ahd-ı Sultan Ahmed Han*'ı da

⁹⁵ Karacan, a.e., s.19-31.

⁹⁶ Bu gazavatnâmeler hakkında edinebildiğimiz bilgiler sınırlıdır. Sadece Fâizî'nin eseri hakkında diğerlerine nazaran daha geniş bilgi mevcuttur. Fâizî'nin eseri Namık Kemal'in *Kanije* isimli eserinin aslı olarak bilinir ve Fâizî'nin Hasan Paşa ile beraber Kanije savunmasında birlikte olduğunu gösterir. Ancak bu konu da oldukça tartışmalıdır.

⁹⁷ Ahmet Şefik Şenlik, *Tiryâkî Hasan Paşa Gazavât-nâmesi ve Bazı Filolojik Notlar*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2017; ayrıca bkz. *Tiryaki Hasan Paşanın Gazaları ve Kanije Savunması*, haz. Vahit Çabuk, İstanbul, Tercüman, 1978; Osman Ünlü, *Kanije Müdafaası ve Cihâd-nâme-i Hasan Paşa*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015; Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956, s.99-102.

bu dönemin kayda değer gazavatnâmesidir. Olaylar destan başlığı altında yazılmıştır ve eser toplamda 7 destandan oluşmaktadır.⁹⁸

3.4. KÂTİP ÇELEBİ’NİN “TUHFETÜ’L- KİBÂR FÎ ESFARİ’L BÎHAR”I

Kâtib Çelebi’ye⁹⁹ ait olan *Tuhfetü’l-Kibar fî Esfari’l-Bihar*,¹⁰⁰ 1645’te başlayan ve yıllarca süren Girit Seferi’ni anlatmak ve nihai olarak fetih tam olarak gerçekleşmediği için seferin devlet adamları ve halk üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak amacıyla yazılmıştır. *Tuhfetü’l-Kibar fî Esfari’l-Bihar*, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren 1656 yılına kadar olan deniz savaşlarının, kaptan-ı deryaların anlatıldığı bir eserdir. Özellikle Girit Savaşı’nda yapılan hataları ve yenilgi sebeplerini ortaya koyması açısından çok önemli bir eser olmakla beraber aynı zamanda Osmanlı denizcilik tarihi üzerine yazılan ilk kitaptır. Çelebi’nin, coğrafyaya ve harita yapımına ilgi duyması, 1645’teki Girit Seferi dolayısıyla başlamıştır.

3.5. NÂBÎ’NİN “FETİHNÂME-İ KAMANİÇE”Sİ

Fetihnâme-i Kamanîçe, Nâbî tarafından gazavatnâme türünde yazılan IV. Mehmet’in 1672’de Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın Lehistan’a açtığı, Musahip Mustafa Paşa’yla birlikte Nabî’nin de katıldığı savaşı ve Kamanîçe Kalesi’nin fethini anlatan mensur bir eserdir. Eserin birçok nüshası mevcuttur.¹⁰¹

3.6. KARAÇELEBİZADE ABDÜLAZİZ’İN “TARİH-İ FETH-İ REVAN VE BAĞDAT”I

⁹⁸ Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.104.

⁹⁹ Kâtib Çelebi hakkında bkz. Mahmut Ak, **a.g.e.**, s.93-111.

¹⁰⁰ Kâtib Çelebi, **Tuhfetü’l- Kibâr fî Esfâri’l- Bihâr**, haz. İdris Bostan, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018. (Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, **a.g.e.** s.34-71.) Ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, **Fezleke(Osmanlı Tarihi 1000- 1065/1591-1655)**, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2016, C.I-II; Kâtib Çelebi, **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, haz. Fikret Sarıcaoglu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, C. I; Kâtib Çelebi, **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, haz. Fikret Sarıcaoglu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, C. II.

¹⁰¹ Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.126.

Karaelebizade Abdlaziz’in, *Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdat* isimli eseri de sadrazam kemankeş Mustafa Paşa’nın emriyle IV. Murad’ın Revan, Bağdat, Tebriz seferleri ve bu seferler devam ederken İstanbul’daki olayları 1642 tarihinde 8 bab olarak yazdđđı eseridir.¹⁰²

3.7. VUSLATÎ ALİ BEY’İN “GAZÂ-NÂME-İ ÇEHRİN”İ

Vuslatî Ali Bey’in *Gazâ-nâme-i Çehrin* isimli eseri de savaş hususunda üzerinde durmamız gereken eserlerden birisidir. Eser, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Çehrin zaferini tasvir etmektedir ve 1678’de tamamlanarak IV. Mehmed’e sunulmuştur.¹⁰³

¹⁰² Agâh Sırrı Levend, **a.e.**, s.108-109. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özgöl, **Kara Çelebi-zâde Abdlaziz Efendi’nin Ravzatü’l- Ebrâr Adlı Eseri(1299-1648) Tahlil ve Metin**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. XXXIII.

¹⁰³ Vuslatî Ali Bey’in *Gazâ-nâme-i Çehrin* isimli eseri Bosnalı Alaaddin Sâbî’tin şiirinde getiėđi için esere dair ayrıntılı bilgi ilgili kısımda verilmiştir. Eser için bkz. s. 198-199.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. XVII. YÜZYIL OSMANLI-RUS SAVAŞLARI ¹⁰⁴

Rusya'nın Osmanlı devleti ile ilk diplomatik teması III. İvan zamanında gerçekleşmiştir. Kırım Hanı Mengligerey sayesinde III. İvan ve II. Bayezit zamanında Moskova ile Osmanlı Devleti arasında siyasi temaslar oluşmaya başlamıştır. Kırım hanı, Moskova'nın Altın Orda devletinin yönetiminden ayrılması hususunda çabaladığı gibi III. İvan ile II. Beyazıt arasında ilişkilerin başlaması için de çalışmıştır. Moskova Rusya'sı karşısında Osmanlı, muazzam bir askeri güç olarak dayanılamayacak bir kuvvet olduğundan Moskova Rusya'sı Osmanlıyla iyi geçinmek mecburiyetindeydi. Bununla beraber Osmanlı Devleti için Moskova ile iyi geçinmek diye bir mesele yoktu çünkü Osmanlının siyasi politikası Akdeniz ve Orta Avrupa üzerinde şekilleniyordu ve Moskova Rusya'sı konum itibarıyla Osmanlıya uzakta kaldığı için Rusya ile ilgili durumlarda Kırım Hanları gerekeni yapıyordu.

¹⁰⁴ Osmanlı- Rus savaşları yazılırken istifade edilen kaynaklarla ilgili olarak bkz.

Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.1-24;

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, C.II, s.465-469;

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.III, s.439- 443, 593-597;

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, C.III, s.154-165;

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956, C.IV, s.61-95;

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi(XVIII. Yüzyıl)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, C.IV, s.174-188;

Akdes Nimet Kurat, **Prut Seferi ve Barışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.I- II;

Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi(1669- 1774)**, çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2011, C.III, s.293-305;

Şenay Öztürk Yılmaz, "1768-74 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu (Edremid 1767-71 Tarihli Şer'iye Siciline Göre)", **Osmanlı'da Yönetim ve Savaş**, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan, İstanbul, Mahya Yayınları,2017,s.221-236;

Ebubekir Sofuoğlu, "1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu", **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.61-73;

A.B. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar- 93 Harbi ve Sarıkamış**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s.28-89;

Halûk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968, s.36-55.

1497’de ilk Rus elçisi Michail Pleşçeyev İstanbul’a devlet erkânı ile görüşmek için gitmiştir. Diplomatik ilişkilere, Rus tüccarların 1475’ten sonra Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Kırım’daki Ceneviz kolonileri ve Azak şehrindeki alışverişleri öncülük etmiştir. Diplomatik ilişkilerin başlamasının ardından ise Azak ve Kefe’de Rusların ticaret faaliyeti artmakla beraber iki devlet arasındaki diplomasi de devam ettirilmiş ancak Moskov kralının doğrudan İstanbul ile teması uygun görülmediği için bu işe Kefe valisi Sultan Beyazıt’ın oğlu Mehmet tayin edilmiştir. Osmanlı padişahı Moskova Rusya’sına önem vermediği için bir müddet Moskova kneziyle bizatihi irtibat kurmamıştır. Rusya ile olan ilişkilerde Kefe valisi ve daha sonraki süreçte Kırım Hanlığı üzerinden irtibat sağlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı devleti Rusya ile ilgisini zayıf tutma yönünde bir eğilim gösteriyordu ve doğal olarak hiçbir zaman Rusya hakkında yeterli bilgiyi elde edemiyordu. Osmanlının bu tutumu aynı zamanda Rusya’yı küçümsemesine de sebep oluyordu. Rusya ise tam aksine kurduğu dairelerle dış politikasını bu dairelerde düzenliyordu. Nitekim Rus devlet adamları Osmanlının kuvvetini görmüş ve Osmanlı üzerindeki dış siyasetini de buna göre düzenlemiştir.

Osmanlının hızlı bir şekilde genişlediği ve dünyanın en kuvvetli imparatorluğu olma yönünde ilerlediği zamanlar Karadeniz’in kuzeyinde genişlemekte olan yeni siyasi oluşum İstanbul’da padişah ve devlet adamları dâhil olmak üzere hiç kimsenin dikkatini çekmiyordu. Nitekim Osmanlı Akdeniz’de ve Balkanlar’da hâkimiyeti ele almak ve devam ettirmek istediği için Doğu Avrupa’yla ilgilenmemekteydi. XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Moskova Knezliği isminin geçmemesi İstanbul’un ilgisizliğini göstermek için yeterli görünmektedir.

Astragan’ın Rusların eline geçmesiyle beraber Osmanlı sınırına yaklaşmaları ve Türkistan’dan gelen tüccarlar ve hacılara Astragan yolunun kapatılması İstanbul’da endişelere sebep olduğu için 1569’da Ejderhan Seferi ismiyle bilinen ilk Rus - Osmanlı çatışması gerçekleşmiştir. İklim şartları dikkate alınmadığı ve gerekli hazırlıklar yapılmadığından sefer Osmanlı için felaketle sonuçlanmıştır.

1637-1642 yılları arasında Kazaklar, Osmanlı Devleti’nde bulunan Azak Kalesi’ne bir taarruz hareketinde bulunmuştur. Azak Kalesi’nde beklenmeyen bu

baskını durdurabilecek asker ve mühimmat olmadığı için Kazak'lar 1637 tarihinde kaleyi ele geçirmiştir ancak kaleyi tek başlarına koruyamayacaklarını anlayınca Azak'ı çara teslim etmeye karar vermişlerdir. Moskova hükümeti ise 1642 yılında gönderdiği bir yazı ile Kazak'lardan Azak Kalesi'ni boşaltmalarını istemesi üzerine, Kazak'lar istemediği halde kaleyi koruyamayacakları için ciddi bir zarar vererek kaleyi terk ederler. Rusya'nın Azak Kalesi'ni ele geçirme fırsatını bulmuşken gerekli hamleyi yapamayışı kendisini hâlâ Osmanlı karşısında zayıf hissettiğini göstermektedir.

1677-1678 yılına geldiğimizde Rusya ile Türkler arasında yapılan ilk savaş olarak Çehrin'i¹⁰⁵ görüyoruz. 1677'de yapılan birinci Çehrin seferinde Osmanlı başarısız olmuştur ancak 1678 yılında yapılan seferle Rusların ve Kazakların elinden Çehrin alınmıştır. Bunun neticesi olarak 1681 yılında yapılan Bahçesaray anlaşması ile Osmanlı Rusya arasındaki Ukrayna'yla ilgili duruma da bir düzen verilmiştir. Anlaşma Kırım ile Moskova hükümeti arasında yapılmıştır. Rusya ve Kırım arasındaki ilişkiler uzun bir müddet Bahçesaray Barışı'na göre tanzim edilmiştir.

1689 yılında I. Petro tahta geçer ancak 1694'te annesi ölünceye kadar devlet yönetimine dair herhangi bir hamlesi yoktur. Çar I. Petro'nun ilk amacı sıcak denizlere inmektir ve bunun için Azak Kalesi'ni alması gerektiğinin farkındadır. Petro, Kremlin'de Türk düşmanlığı sözleriyle yetiştigi için en büyük siyaseti bu noktada Karadeniz'e ulaşmak ve Türklerin buradaki gücünü kırmaktır. 1695 yılının ilkbaharında Petro'nun da eşlik ettiği kalabalık bir ordu Azak Kalesi'ne doğru hareket eder ama Petro ve ordusu ilk denemelerinde başarısız olur. Petro'nun nihai hedefi kaleyi almak olduğu için başarılı olmanın yönteminin gemilerle destek almak olduğunu anladığından bir donanma yaptırmaya karar verir. 1696 yılında hazır olan 30 tane savaş gemisi ve kara ordusu Azak Kalesi'ne doğru hareket eder. Türkler, Rusların kısa süre içerisinde tekrar geri döneceğini tahmin etmediğinden dolayı hazırlıksız olmaları, bir önceki savaşın kaleye verdiği zararın henüz tamir edilmemiş olması ve Rusların kaleye nehir üzerinden yardım ulaşmasını engellemesi 1696

¹⁰⁵ Çehrin Seferleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı – Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677 ", İzmir, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi(Journal of Turkish World Studies)**, 2018, C.18, S.2, s.339-354.

Temmuz ayında Azak Kalesi'nin teslimini zorunlu kılmıştır. Karadeniz'e inme hırsıyla dolup taşan Petro için Azak'ı almak elbette yeterli değildi. Çar, Kerç Boğazı'nı da ele geçirerek Karadeniz'e inme ve hâkim olma düşüncesindeydi. Bu düşüncesi için de Petro Azak seferi dönüşünde bir donanma inşası yaptırmaya karar verdi. Petro'nun 1695 Azak seferindeki amacı Rusya'ya, Karadeniz'e ulaşma imkânını oluşturmaktı ancak sadece Azak'ın ele geçirilmesiyle Petro amacına ulaşamadı. Kerç Boğazı'nın Osmanlıda olması bu noktada ona engel oluyordu. Yanı sıra Venedik, Avusturya ve Lehistan'ın Osmanlı ile barış yapmak için görüşmelere başlaması Petro'nun planlarını ertelemesine sebep oldu ve çar barışı her ne kadar engellemeye çalışsa da 1699 senesinde mukaddes ittifak devletleri ile Osmanlı Karlofça Anlaşması'nı yapmıştır. Karlofça görüşmelerine Rusya da iştirak etmiştir ama Kerç Boğazı'nı istediğinden dolayı anlaşma yapılamamıştır. Rusya'nın tek başına savaşı devam ettiremeyeceğini ve Karadeniz'e inemeyeceğini anlamasının etkisiyle Petro, plan değişikliğine giderek 1700 yılında Osmanlı ile barış anlaşması yapmıştır. Anlaşma şartları olarak Azak, Ruslarda kalmıştır. Aşağı Özü kısmındaki bazı kaleler Osmanlıya iade edilmekle beraber Rusya'ya İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı tanınmıştır. 1700 İstanbul Barışı, Rusya'nın Osmanlıya karşı elde ettiği ilk zafer barışı olarak bilinmektedir.

İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 1708'de Poltava'da bir hezimete uğrayınca Ukrayna hetmanı Mazepa ile beraber Osmanlı topraklarından Bender'e iltica etmiştir. Şarl büyümekte olan Rus tehlikesinin önemi hususunda Osmanlı yönetimini uyararak, iki yıllık bir süre sonucunda Osmanlıyı Rusya'ya karşı savaş ilan etme noktasında ikna etmeyi başarmıştır. İsveç kralının Bender'de kalmasının temel sebebi de Rusya'yı ancak Türk kuvvetlerinin yenebileceği düşüncesi idi ve kral Lehistan'ı, Ukrayna'yı ve Baltık eyaletlerini Rusya'dan kurtaracak İsveç, Lehistan ve Osmanlı arasında Rusya'yı daima bir kontrol ve baskı altında tutabilecek devletler bloğunun oluşmasını istiyordu. İsveç kralının bu düşüncesi ve Rusya hususundaki çeşitli endişelerine binaen 1711 yılında 100.000 kişilik Türk ordusu Baltacı Mehmed Paşa'nın öncülüğünde harekete geçti, Kırım kuvvetleri de Dnestr boyunda Rus ordusunu karşılamaya hazırlanmıştı. Boğdan Beyi Dimitri Kantemir'in Osmanlıya ihaneti Rusların kolaylıkla Boğdan'a girmesini sağladı. Petro, açlık çeken ordusunun

burada ihtiyaçlarını gidereceğini düşünmüştü ama beklediği gibi olmayınca Türklerin zahire ambarlarını ele geçirmek üzere süvari birliklerini ana ordudan ayırma yolunu tercih etti. Ruslar, Türk ordusunun hareketleri ile ilgili hiç haber alamazken Baltacı Mehmed Paşa, Tatarların atlı kuvvetleri sayesinde arın hareketleri hakkında günlük bilgi edinebiliyordu. Petro'nun düşüncesi Osmanlıyı Tuna boyunda karşılamak ve savaşı kazanarak Osmanlıyı barışa ikna etmektir ancak Petro ve ordusu Yaş'tan hareketle Prut Nehri'ni takip ederek Tuna'ya doğru inmekte iken karşısına çıkan Osmanlı ordusu Petro'nun bütün planlarını bozmasına sebep oldu. Ruslar çekilmekte iken Kırım Hanı Devletgiray'ın manevraları sayesinde geri dönüş yolları kesildi ve Petro 38.000 kişilik ordusuyla Prut'taki bataklık bir sahada sıkıştırıldı. Osmanlı ordusu her bakımdan Ruslardan çok daha güçlü durumdaydı. Topçular, Rus ordugahını ateş altına almıştı ve Baltacı saldırı emrini vermek üzereyken Ruslar barış müzakereleri için sürekli aracılar gönderiyordu. Baltacı, Kırım hanının ve Osmanlı ordusundaki komutanların muhalefetine aldırış etmeksizin kâhyası Osman Ağa'nın desteğiyle Ruslarla barış anlaşmasını imzalamıştır. ar I. Petro esaret durumundan kurtulduğu gibi ordusunu da buradan kurtarmayı başarmıştır. Prut savaş noktasında Rusya'nın büyük bir hezimetini olmakla beraber diplomasi noktasında belki de en büyük zaferi olarak değerlendirilebilir.

Prut seferi ve barışıyla ilgili olarak iki araştırmacının elinde bulunan bir defterin aynı iki nüshasına dair bir hususa değinmek istiyoruz. Akdes Nimet Kurat, Rusya, Osmanlı, Türkiye ilişkileri üzerine ciddi araştırmaları bulunan önemli bir isimdir. Diğer isim ise önemli bir gazeteci yazar olan Şevket Rado'dur. XVII. yüzyılın hazine-i bîrun kâtibi Ahmed bin Mahmud bizatihi Prut seferine katılan birisidir ve Ahmed bin Mahmud, ordu İstanbul'dan çıktığı andan itibaren her aşamayı defterinde kayıt altına almıştır. Bu defteri de Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat **Tarih Araştırmaları Dergisi'nde** neşretmiştir. Kurat, dergide neşrettiği yazının önsözünde hazine-i bîrun kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un Prut Seferi'nde tuttuğu bu defterle ilgili dikkate değer bir bilgi vermektedir. Kurat'a göre defterin el yazma nüshasının en önemli kısmı olan Prut anlaşmasının sözleşmesine ait birkaç sayfa eksiktir. Kurat, bu eksik sayfalar ya defterden koparılıp alınmıştır ya da anlaşma sırasında yapılan bazı yolsuzluklar ve rüşvetler hakkında telmih yoluyla da olsa bilgi

verdiği için bizzat müellif veya herhangi birisi tarafından çıkarılmış, yok edilmiş demektir. Bunun aksine Berlin'deki yazmadan kopya edilmiş olma ihtimali çok yüksek olan defterin bir nüshası da Şevket Rado'nun şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır ve bu nüshada, Akdes Nimet Kurat'ın değerlendirdiği nüshadan farklı olarak eksik kısımlar tamdır. Şevket Rado, Akdes Nimet Kurat'ın başka bir nüsha görmediği için Berlin'deki nüshayı dünyadaki tek nüsha zannettiğini söylemektedir ve Rado'ya göre eksik kısımlar Kurat'ın söylediğinden farklı olarak Rus çarının, Katerina'nın ve Rus devletinin ileri gelenlerinin feci durumlarını belirtmiş olduğu için yırtılarak yazmadan çıkarılmıştır. Şevket Rado ilgili yazısında Petro ve Katerina'nın tarihte, Türkler karşısında böyle utanç verici bir görüntüye sahip olmasını engellemek adına milliyetçilik etkisiyle bir Rus tarafından yazmadan koparılıp imha edildiğini iddia eder. Ve bunu yapanın sıradan bir kimse olmasının aksine, yazısı karışık olan ve uzmanlık gerektiren **bu yazmayı rahatça okuyabilen bir araştırmacı, müsteşrik** olabileceğini ilave eder.¹⁰⁶

XVII. yüzyıl Osmanlı - Rus ilişkileri ve savaşların seyri genel hatlarıyla bu şekilde, bir süreç olarak işlemiştir. Tezimizin ana kısmını teşkil eden bu bölümde XVII. yüzyılda şekillenen ilişkiler ve savaşlar bütünü, şiiirlerdeki görünümünü şairlerin divanı üzerinden şiiiri merkeze alarak aktarmaya çalışacağız. Elbette şiiir üzerinden böyle bir değerlendirme yaparken olayların tarihi boyutunu görmezden gelmeksizin edebiyat ve tarih nokta-i nazarında iki disiplinin bir noktada birbirini desteklediğini de göstermeye çalışacağız.

Osmanlı – Rus savaşlarına, XVII. şairlerinden¹⁰⁷ Nâbî, Bosnalı Alaaddin Sâbî, Rehâyî, Sâbir Pârsâ ve Kâmî(Edirneli Efendi Çelebi)'nin divanlarındaki çeşitli şiiirlerde şahit olmaktadır. Bu divanların bazısına matbu olarak ulaşmakla beraber bazısına e-kitap olarak ulaşarak incelememizi gerçekleştirdik. Şiiirlerde Çehrin, Prut seferleri başta olmak üzere savaşların şiiir dili içerisinde estetize edildiğini ve

¹⁰⁶ Şevket Rado'nun Kurat'taki eksik kısımları içeren nüshayla ve deftere dair verdiği bilgilerle ilgili olarak bkz. Şevket Rado, "Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmet Bin Mahmud Efendinin Tuttuğu Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?", Ankara, **Belleten**, 1986, C.L, S.198, s.807-824.

¹⁰⁷ Bazı şairlerin doğum ve ölüm tarihleri tam olarak belli olmamakla beraber bir kısmının yüzyıl olarak XVII. yüzyılda doğup XVIII. Yüzyılın başlarında vefat ettiğini söylemek mümkün.

somutlama, güzelleme yoluyla savaşa dair unsurların farklı şekillerde ifade edildiğini tespit ettik.

4.1. PRUT SAVAŞI VE BARIŞI

Hicri 1122-1123 yılında, Miladi olarak ise 1710-1711 yılına tekabül eden senede Prut nehri ve bataklığı merkez nokta olmak üzere Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki 100.000-120.000 kişilik Osmanlı ordusu ile I. Deli Petro'nun komuta ettiği Rus ordusu arasında yapılan savaş Prut Savaşı olarak bilinmektedir. İsveç Kralı Demirbaş şarl'ın, Bender'e bir nev'i sığınmasıyla beraber Rus tehlikesiyle ilgili Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekerek iki yıllık bir süreç içerisinde gayretleri ile Osmanlıyı Rusya  zerine harp ilan etmeye ikna etmiştir. Böylesine gayret çabasının arkasındaki temel sebep ise dönem ve coğrafya şartları gereği Rusya'yı ancak Osmanlının yenebileceği düşüncesi olsa gerek.

Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın komutasıyla 100.000 kişiden oluşan Osmanlı ordusu harekete geçmekle beraber, Kırım askerleri de Rusları karşılamak için hazırlanmaya başlamıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Ruslardan yaklaşık dört kat kadar fazla olması, Baltacı Mehmet Paşa'nın Tatarlar sayesinde sürekli olarak Petro'nun hareketleri hakkında bilgi alması, Kırım asker birliklerinin manevraları ve Rusların ordu için yiyecek temin etmek için   e bölünmesi sonucu savaş kısa bir sürede Rusların Prut nehri boyunca uzanan bir bataklıkta kuşatılmasıyla Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Katerina'nın ve Baltacı'nın kâhyası Osman Ağa'nın zorlamalarıyla, teşvikleriyle anlaşma gerçekleştirilmiştir ancak savaşın nihai sonucu olarak Rus ordusunun bulunduğu şartlar düşünüldüğünde anlaşma birçok noktadan Osmanlı için bürokratik ve siyasi zayıflığın bir göstergesi şeklinde değerlendirilmiştir. Hiç şüphesiz bunda Rusların anlaşma şartlarına bazı noktalarda riayet etmemesi de etkili olmuştur diyebiliriz. Rusların tüm modernleşme çabalarına rağmen Prut seferi ve barışı askerlik noktasında hezimet olmakla beraber diplomatik yönden bir zaferdir. Petro eşi Katerina'nın desteğiyle esir olmaktan kurtulmuş ve

ordusunu bir ateş çemberinden kurtarmıştır.¹⁰⁸ Temel olarak Prut Seferi ve barışıyla ilgili olarak bu bilgiler ışığında Prut seferi ve barışının şiirdeki görünümünü inceleyeceğiz.

4.1.1. Prut Savaşı ve Barışının Nâbî'deki Görünümü

XVII. yüzyılın şiirde önemli isimlerinden olan Nâbî, 1642 yılında Urfa'da doğmuştur. Soyunun Hz. Peygamber'e bağlı olabileceği düşünülen şairin ismi Yusuf'tur ancak birçok divan şairinde olduğu gibi mahlas olarak kullandığı Nâbî ismiyle bilinir. Gençliğinde iyi bir eğitim alarak, Arapça ve Farsçayı şiir yazacak kadar öğrenmiştir yanı sıra İslami ilimlere de oldukça vâkıftır. Rivayetlere göre Şanlıurfa'daki bir Kadirî şeyhinin tavsiyesi üzerine İstanbul'a gitmiştir, bu husustaki bir diğer rivayet ise Nâbî'nin yazısının güzelliğinden dolayı Şanlıurfa'nın sancak beyinin dikkatini çekmesi ve sancak beyi tarafından daha iyi yetişmesi, yeteneklerinin gelişmesi için İstanbul'a gönderilmesidir. İstanbul'daki kültür ortamından istifade eden şair, Nâbî ekolü olarak bilinen hikemiyat¹⁰⁹ diye adlandırılan ana hatlarıyla tefekkür, hikmet, bilgelik, akıl, mantık, atasözleri, deyimler, adetler ve nasihatle yoğrulan bir okulun çıkırını açan isim olmuştur. Eserlerinin özellikle manzum olanların, dili oldukça açıktır ve şair gazelleriyle öne çıkmaktadır. Manzum olarak yazdığı Türkçe Divanı, Farsça Divançesi, 1694 yılında doğan oğlu için mesnevi olarak 1701'de yazdığı Hayriyye'si, Molla Câmî'nin manzum kırk hadisini tercüme ettiği Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn'i, Ferîdüddin-i Attar'dan kısmen tercüme mahiyeti taşıyan Hayrâbad'ı, 1675 yılında Edirne'de düzenlenen sünnet düğününe katılarak yazdığı Surnâme'si ve mensur olarak, Lehistan seferine katılan şairin Kamanîçe'nin fethi için yazdığı Fetihnâme-i Kamanîçe'si, Üsküdar'dan yola çıkarak yaptığı seyahatini ve hac ibadetini yazdığı Tuhfetü'l Harameyn'i, Veysî'nin Hz. Muhammed'in doğumundan Bedir gazvesine kadar olan siyerine ilave olarak yazdığı Zeyl-i Siyer-i Veysî'si ve mektuplarını içeren Münşeât'ı vardır. Döneminde ve sonraki dönemlerde etkili olmasında birçok farklı

¹⁰⁸ Kurat, **a.g.e.**, 1987, s.259-261; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, ed. Tufan Gündüz, Ankara, Grafik Yayınları, 2012, s. 355-361; Akdes Nimet Kurat, **Prut Seferi ve Barışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, CI, s.224-491; CII, s.493-537, 702-706.

¹⁰⁹ Hikemiyat için bkz. Hüseyin Yorulmaz, **Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1996.

konuda eser yazması ve kabiliyetiyle beraber kalem oynattığı her alanda üstünlüğünü ispat edecek kadar çalışkan, hırslı birisi olması büyük rol oynamıştır. 1712 tarihinde vefat eden şairin kabri Üsküdar'da, önceden Miskinler Tekkesi olarak bilinen Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunmaktadır.¹¹⁰

Nâbî, XVII. yüzyıl içerisinde tarih kıtası yazarların başında gelmektedir ve sadece fetihlere değil, dönemindeki birçok olaya, cami, hamam, kasır vb. yapımına, tamirat ve tadilatına tarih düşürmektedir.¹¹¹ Divanındaki bu kıtaların içerisinde, Osmanlı Rus savaşları ve ilişkisine dair birçok kıtanın bulunmuş olması sebebiyle Nâbî'nin ilgili şiirlerini incelemeye çalışarak beyitler halinde ele alacak ve gerekli gördüğümüz yerlerde nesre çevirisinin yanında çeşitli açıklamalarda bulunacağız.

Divandaki her bir şiir, kaside, tarih kıtası vb. alt başlık olarak bölümler halinde incelenmiştir. Nâbî'de¹¹², Prut savaşı ve barışıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz 8 tarih kıtasının divandaki numaraları ve isimleri şöyle:

128 numaralı şiir **TÂRÎH-İ DİĞER BERÂY-I ÂN**

133 numaralı şiir (Şiirin başlığı yoktur.)

¹¹⁰ Nâbî'nin hayatı hakkında bilgi verilirken şu kaynaklardan istifade edilmiştir: Mine Mengi, **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991;

Abdülkadir Karahan, **Nâbî**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987;

E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, C. III, s.231-249;

Ahmet Atillâ Şentürk, **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.585-596;

Hüseyin Yorulmaz, **Urfalı Nâbî**, İstanbul, Şule Yayınları, 1998, s.19-69. Ayrıca bkz: Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M.A. Yekta Saraç, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, C.II, s.876-879; Ali Sebahat Deniz, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi(17-19. Yüzyıllar)**, ed. Nihat Öztoprak, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 195-232; Ali İhsan Öbek, "Divan Şairlerinin Gözüyle Nâbî", **Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2014, s. 419-427.

¹¹¹ Dursun Ali Tökel, "Osmanlı Coğrafyası Tarihi- Somut Mirasının Tespitinde Divan Şiirini Önemi", **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013, C.I, s. 327-328.

¹¹² Prut Savaşı, savaşın yapıldığı tarihi itibarıyla 1710-1711 yıllarını kapsamaktadır. Yüzyıl olarak ise savaş XVIII. yüzyıl olarak kabul görmekte ancak şair Nâbî'nin vefatı 1712 senesi olsa da yaşamını sürdürdüğü yüzyıl XVII. yüzyıldır. Tezimizin kapsamı XVII. yüzyıl divan şairlerini içerdiği için Prut Savaşı bu noktada divanda karşılaştığımız Osmanlı- Rus savaşına metin yönüyle örnek olması sebebiyle XVII. yüzyıl savaşları arasında değerlendirilmiştir.

135 numaralı şiir **TÂRÎH BERÂY-I NAKZ-I ‘AHD-I MOSKOV**

143 numaralı şiir **TÂRÎH-İ NUSRET BERÂY-I MOSKOV**

144 numaralı şiir **TÂRÎH-İ MUVAFFAK-SUDEN-İ SADR-I A’ZAM
TEBERDÂR MUHAMMED PÂŞÂ BE-HEDM-İ TÂBÛR-I MOSKOV-I
MAKHÛR**

145 numaralı şiir **TÂRÎH BERÂY-I İNHİZÂM-I MOSKOV**

147 numaralı şiir **TÂRÎH-İ MUSANNA’ BERÂY-I FETH-İ TÂBÛR-I MOSKOV**

884 numaralı şiir (Şiirin başlığı yoktur.)

4.1.1.1. Târîh-i Diger Berây-ı Ân

Mebde’inden berü bu devlet-i ‘âlî-şânun
Böyle bir nakş-ı garîb olduğu yok cilve-nümâ

Başlangıcından beri bu yüce devletin böyle garip görünümlü bir cilvesi olmadı.

Sâbıkân itdügi yok kişver-i İslâma hücûm
Bu tezâhüm bu tedârükle ‘adû-yı bed-râ

Bundan önce İslam askerlerine hücum ettiği yoktu, kötü suratlı düşmanın bu tedarikle ve bu donanımla hiç hücumları olmamıştı.

Zâbıt-ı Moskov olan kâfir-i bî-din ü ‘anûd
Başka sevdâya düşüp itmiş idi istîlâ

Dinsiz, kâfir ve inatçı olan Rus komutanı başka sevdaya düşüp (memleketi) istila etmişti.

Ra’ d- ı âvâze-i mûhişle tolup gûş-ı enâm
Berk-i ye’s itmiş idi hirmen- i imdâdı hebâ

İnsanların kulağı dehşet verici yıldırımların sesleriyle doldu, ümitsizliğin yıldırımını imdat harmanını yakmıştı.

Rûz-ı ceng olduğu dem havl-nümâ-yı mahşer

Çerh-sây olduğu dem şu'le-i âşûb-ı vegâ

Savaş günü geldiği zaman mahşer yerine dönmüştü. Mancınıkların olduğu zaman da ateşin gürültüsünün karışıklığı...

Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud, Prut Savaşı'nda tuttuğu defterde savaşla ilgili olarak Nâbî'nin bu beytine kaynaklık edebilecek bir bilgi vermektedir:

“... Kâfirdür, bildi ki Osmanlı askerlerinin piyadesi gelüb cenge girişdüğünü gördükde ol kadar ateşler saçtı ki, kıyâmet alâmetlerinden bir alâmet olunub, çünkü yeniçeri açıktan yürüyüş eylediklerinde, serdengeçti ağalarından Mehmed Ağa kendüsü şehid ve bütün neferâtı bayrağı ile sökündü ve diğer serdengeçti ağası Mehmed Ağa kırk birincide kendüsü şehid, bütün neferâtı şehid oldu. Ve yirmibirincide serdengeçti Ağası Mehmed Ağa şehit bütün neferâtı ile.”¹¹³

Bu bilgilere ilave olarak Ahmed Bin Mahmud'un defterinde geçen şu bilgi de kayda değer görünmektedir:

“...Kâfirin askeri ile bizim asker-i İslâm ceng iderlerdi ki, kıyamet alâmetlerinden bir alâmet idi; kâfir-i bîdîn ne kadar ateşbazlığı var ise sarfedüp guzat-ı müslimin dahi ateşin uğruna varup, aslâ saymayup, kimin esir ve kimin şimşir ile can-ı habislerin cehennemrah idüp, kellelerin alıp Vezîriâzam hazretlerine getirüp hil'atler ilbas olunup bahşişler ihsan olunurdu...”¹¹⁴

Âlaf-ı sâf-dile 'avn-ı İlâhî irişüp
Oldı berhem-zede-i tefrika ceyş-i a'dâ

Saf gönüllü binlerce insana Allah'ın yardımı erişti düşman askerleri ise tefrikayla paramparça oldular.

¹¹³ Akdes Nimet Kurat, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7, s.380. Yazarın bu makalesi daha sonra 3 cilt olarak makalelerinin toplandığı bir kitapta yer almıştır: Akdes Nimet Kurat, **Makaleler**, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, C.III, s.1-168.

¹¹⁴ Kurat, **a.e.**, 2015, s.378.

Mü'minün dîde-i ümmîdini itdi rûşen
Hâsidün bagrını hûn itdi bu feth-i garrâ

Bu mübarek fetih müminlerin ümit gözlerini aydınlattı. Hasidin bagrını ise kanla doldurdu.

Lutf-ı Hak eyledi bir feth ü zafer ihsân kim
Oldı sükkân-ı memâlik yeni başdan ihyâ

Hakkın lütfü öyle bir zafer ve fetih ihsan etti ki millet yeniden ihya oldu.

Böyle feth ü zafere itdi muvaffak bî-şekk
Sıdk-ı niyyet dil-i sâfi- berekâtında Hudâ

Allah saf bereketli gönlümüz ve niyetimizin doğruluğu ile bizi şüphesiz böyle bir feth ve zafere muvaffak etti.

Cümle mazbût-ı tevârîh- i zamân-ı pişîn
Dahı yok olduğu bir böyle gazâ-yı garrâ

Geçmiş zamanların savaşlarını(tarihlerini) yazarlar böyle mübarek bir savaşın olmadığını yazdılar.

Bu kasîde dahı çok söz götürür ammâ kim
Komadı tengî-i vakt itmege maksûdı edâ

Bu kasidede daha çok söz söylenir ama vaktin darlığı maksadımı anlatmaya(yerine getirmeye) izin vermedi.

İderüz mevsim-i teşrîfde inşâ'allâh
Fevt olan ma'nî-i pâkizeleri cümle kazâ

Teşrif zamanı geldiğinde(savaştan dönünce) kaybolan o güzel manaları inşallah kaza ederiz.

Nâbiyâ yazdı bu târîhi melekler felege
Mâlik-i nâm-ı fütûh oldı Muhammed Pâşâ

Ey Nâbî melekler bu tarihi Muhammed Paşa fetihle şöhret buldu diye feleğe yazdılar.

1122

4.1.1.2. 133 Numaralı Tarih

Devlet-i hazret-i hân Ahmed-i ‘alî-şânda
Mülke Fettâh-ı kerîm itdi ‘aceb ihsânı

Şanı yüce Ahmed Han hazretlerinin devletinde Fettâh-ı kerîm olan Allah, mülke şaşırılacak yüce bir ihsanda bulundu.

Moskov az kalmış iken itmege mülki ber-bâd
İtdi ta’yîn şeh-i dîn Âsaf-ı sâhib-şânı

Rusların ülkeyi berbat etmesine az kalmıştı ki dinin şahı olan padişah, Asaf gibi şanlı yüce vezirini tayin etti.

Mâlik-i ahsen-i ahlâk Muhammed Pâşâ
Fâ’iz-i rütbe-i hıfz-ı suver-i Kur’ânı

Kur’ân surelerinin hıfzının rütbesiyle şereflendirilmiş ve en güzel ahlaka sahip olan Muhammed Paşa’yı, padişah vezir olarak görevlendirdi.

Eyleyüp himmet-i şâhenşeh-i ‘âlem imdâd
Himmete oldı ‘ilâve kerem-i Yezdânî

Âlemin şahlar şahı himmeti imdat eylemiş ve yüce Allah’ın keremi de bu himmete katılmıştır.

Düşmen-i dîni şikest eyledi bir mertebe kim
Görmedi mislini sâbıkda cihân-ı fânî

Din düşmanlarını öyle bir perişan eyledi ki bu fani cihanda benzerini kimse görmedi.

Cezm-i magrûr cihân-gîrlige ‘âzim iken
Zillete oldı bedel debdebe-i ‘üvânı

O mağrur çar cihanı fethetmeye güya hazırlanırken unvanı zillete dönüşüverdi.

¹¹⁵ Yusuf Nâbî, **Dîvân**, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, C. I, s.338-339.

Çâr-ı bî-çâre amân istedi çâr ü nâ-çâr
Eyledi mâşîta¹¹⁶ ‘afv-ı günehe erkânı

Çaresiz çar zavallı bir duruma düşerek devlet erkânını durumu süslemesi için gönderdi.

İtdi ‘unf ü ‘azimet şekl-i tazri’de karâr
Oldı sermâye-i idbâr ser u sâ mânı

Zarar vermede o kadar fazla sertti ve öfke gösterdi ki sonunda kazancı ve serveti sadece en aşağılara düşmek oldu.

Bir nice maslahat-ı müşkil ü çend emr-i hatîr
Ki henûz her birisi bir sefere erzânî

Her biri ayrı bir sefer gerektiren pek çok müşkil iş ve pek çok zor emir.

Eyledi cümlesini pîş-keş-i ‘ahd u amân
..... bir kâ’ide-i âsânî¹¹⁷

Hepsini affedilmek için hediye olarak verdi ve aman diledi.

Şeref ü şânını bu feth-i celîlü’l kadre
Hakk-ı ta’bîre ne kâdir kalem-i insânî

Bu çok yüce fethin kadir kıymetini, şeref ve şanını insanın kalemi hakkıyla anlatmaya yeterli olur mu?

Geldi bu şevk ile Nâbî ni’am-ı tahdîse
Ki yudı mevceleri rûy-ı meh-i rahşânı

Nabi bu şevk ile nimetleri anmaya başladı öyle ki onun sözleri parlak ayın yüzünü yıkadı.

Bî- hâ’il iki târih-i garîb itdi zuhûr
Ki olur birbirine ancak olursa sâ nî

Arka arkaya iki tarihi hadise zuhur etti. Ancak bunlar arka arkaya gelirse anlaşılabilir.

Kıldı İslâm’a meded takviye-i Rabbânî

¹¹⁶ Nâbî Divanı’ndan aldığımız bu beyit okunurken “maşîta” olarak okunmuştur. Kelimenin doğru okunuşunun anlam noktasında “vasîta” olacağını düşünmekteyiz.

¹¹⁷ Beytin ikinci mısraı eksik yazılmıştır.

Din ü devlet yeniden buldı ‘uluvv-ı şânı

Allah, İslam’a yardım etti din ve devlet yeniden şanını yüceltti.

Nâbî, 341-342 / 1-14¹¹⁸

4.1.1.3. Târîh Berây-ı Nakz-ı ‘Ahd-ı Moskov

Şehinşâh-ı mu’azzam hazret-i Sultân Ahmed Hân
Ki zâtın dest-i kudret mâye-i rüşd u sedâd itdi

**Allah, padişahlar padişahı yüce Sultan Ahmed Han Hazretleri’nin zatını
olgunluğun kaynağı ve doğruluğun kendisi etti.**

Cihân âsûde iken sâye-i zîr-i cenâhında
Kazâ bir gayrı güne nakşa tertîb-i sevâd itdi

**Cihan senin kanatların altında mutlu, huzurlu iken kaza ve kader çok değişik
bir şekilde ortaya bir kargaşalık getirdi.**

Budur tafsîli icmâlün ki Çâr-ı hâ’in-i Moskov
Mukaddem Çâr-ı İsveçle vegâ bâbın güşâd itdi

Durum şu ki Moskov’un hain kralı İsveç çarıyla savaş kapısını araladı.

Bulup ol kavm-i bî-tedbîre bir takrîb ile fırsat
Biri birisinün me’vâların “Bi’s’e’l- mihâd” itdi

**Rus çarı tedbirsiz bulduğu İsveç topraklarına bir fırsat bulup yaklaşınca biri
diğerinin yurdunu kötü bir yatak etti.**

Nâbî, Rusların İsveç’i işgal teşebbüsünü Sâd suresi 56. âyet-i kerîmede¹¹⁹
geçen “bi’s’e’l- mihâd” ifadesine manen iktibas yaparak vermektedir. Burada kötü bir
yatak anlamındaki “bi’s’e’l- mihâd” ile kastedilen İsveç topraklarıdır.

¹¹⁸ Yusuf Nâbî, a.g.e., C. I, s.341-342.

¹¹⁹ “Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir kalma yeridir.”Sâd/ 56.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.455.

Binâ-yı ‘ahd ü peymâna muhâlif vaz’ ü cünbişle
Miyân-ı zümre-i müste’menânda infirâd itdi

Bütün anlaşmaları ve verilen sözleri bir tarafa atarak kendisinden yardım isteyenleri yapayalnız bıraktı.

Bu cânibden tesâmuh gördüğince haml idüp ‘acze
Terakkî buldı evzâ’ı fesâdâtın ziyâd itdi

Bizden hoşgörü gördükçe bunu acizlik olarak görüp kötülüğünü ve fesatlığını daha da ilerletti.

Budur nâmûs u ‘ırz-ı saltanat kim bildüre haddin
O bed-hûy u siyeh-dil nakz-ı ‘ahd üzre ‘inâd itdi

O kötü huylu ve gönlü kararmış sözünü bozmak üzere inat etti. Saltanatı korumak onun ırz ve namusundandır.

Tegâfûl gayrı hüsrân olduğın bu rütbeden sonra
Gelüp bir yere ashâb-ı fezâ’il ittihâd itdi

Fazilet sahibi insanlar(Osmanlı devlet adamları) bir araya gelerek bundan sonra gafletin bir hüsrân getireceğine karar verdiler.

Bu beyit bizi Türk devlet düşüncesinin temellerine ve savaş felsefesine götürmektedir. Devlet adamının gaflete kapılarak karar alması devletin yıkılmasına, ülkenin yok olmasına sebep olabilir. Nice devletler kuran, nice mücadeleler veren Türk milletinin çeşitli edebî verimlerinde bu durumun örneklerine rastlamaktayız. *Türk Hükümdarlık Sanatı* isimli kitapta yer alan bilgi meşveret hususunda oldukça önemlidir:

Yusuf Hâs Hâcib’in hükümdar için dikkat çektiği hususlardan biri de meşverettir, ona göre her iş bilerek ve danışılarak yapılmalıdır nitekim her işe meşveret ile çare bulunur. İstişare yönetim ilgili hususlarda isabetli kararlar almanın olmazsa olmaz kuralı olmalıdır. Danışmayan kişinin zarara uğrayacağı ve pişman olacağı muhakkak görünmektedir. Ancak istişare edilecek kişilere dikkat etmek

gerektiği için anlayışlı, bilgili ve akıllı olan kimseler ile istişare edilmeli, ele alınacak konularda kendi fayda veya menfaatini gözeten kimselerle istişarede bulunulmamalıdır.¹²⁰

Uygurlara ait Göç Destanı da bu noktada önemlidir. Ülkeden verilen bir taşın nasıl büyük sonuçlara yol açabileceğini gösteren bir destan örneği olarak Göç Destanı karşımıza çıkmaktadır. Göç Destanı'nı, Türeyiş Destanı'nın devamı gibi görmek mümkündür. Bunun haricinde beyitte karşımıza çıkan düşünce adeta bir danışma kurulu niteliği taşıyan kurultaydır. Padişah, kağan, han vb. unvanları taşıyan hükümdar karar alırken kurultaya danışarak kararları uygulamaktadır.¹²¹ Nâbî'nin bu beytinden hareketle Türeyiş ve Göç Destanı'nı meşveretin, kurultayın önemi ve devlet mekanizmasındaki yeri bağlamında okumak suretiyle ele alabiliriz.

Türeyiş ve Göç Destanı'nın olay örgüsü kısaca şöyle özetlenebilir:

Barçuk At Tigin bir Iduk Kut'tur. Turfan'daki Uygur devletinin kağanlarına Iduk Kut derlerdi. Onların ataları da eski Uygurların yerlerinde oturuyorlardı. (Uygurların bu eski yurtlarında) Birisinin ismi Selenga olan diğerrinin ismi Tola denilen ve içinden iki nehir akan Karakurum adlı bir dağ vardı. Bir gece bu iki nehir arasında yer alan bir ağacın üzerine kutsal bir ışık iner ve halk bu ışığı görünce hemen toplanarak ağacı beklemeye başlar. Bu ışık indikten sonra ağaçta bir şişkinlik meydana gelir ve ağacın gövdesi hamile kadınların karnına benzer olarak şişer. Gökten ışık inmesi durmaz ve devamlı her akşam ağacın üzerine inmeye başlar. Dokuz ay on gün geçtikten sonra ağaçtaki bu şişkinlik çatlar ve ağaçtan tıpkı insanlar gibi beş çocuk doğar. Bu çocuklardan en küçüğünün adı çok yüksek bir kişiliğe sahip olan ve memleketi çok iyi idare ederek aynı zamanda ziraat işleri ile de meşgul olan Buğu Han idi. Bu yüzden Buğu Han Uygurların kağanı olur. Kendisinden sonra gelen otuzdan fazla soyu da Uygurların başında kalırlar. Yu-lun Tigin tahta çıktıktan sonra Çin'deki Tang Sülalesi (M.S 618. 905) ile birçok savaşlar yapmasıyla bilinir. Kendi halkını sulha ve rahata kavuşturmak istediği için de Çin sarayından bir kız

¹²⁰ Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s.159.

¹²¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı(13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982, s.73.

olarak aralarında akrabalık kurmayı tercih eder. Böylece sulh olunca da ordusunu savaştan çeker. Ayrıca bu Tigin'in oğlu Ko-li ile de Çinli prenses Chin- lien ile evlendirilir. Bu Çinli prenses Karakurum'da bulunan Pieh-li-Po-li-Ta adlı bir yerde oturmaktadır ve söz 'Hatunun oturduğu dağ' anlamına gelmektedir. Bu dağa 'Tien Koli Ta Ha' dağı adı verilirdi. Bunun manası ise 'Gök Ruhların Dağı' anlamına gelir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha bulunmaktadır. Bu dağın adı da iyi talih ve saadet getiren dağ anlamına gelen 'Kutluğ Dağ'dır. Çin'de egemen olan Tang sülalesinin elçileri bilgi edinmek için müşavirleri ile birlikte Uygur ülkesine giderler. Bunlar arasında konuşup şöyle derler:

Karakurum'un kudret ve zenginliği ancak bu dağ sayesinde olmaktadır; biz bu dağı niçin yok etmeyip Uygur devletini zayıflatmayalım diyerek elçiler aralarında anlaştıktan sonra Uygur Kağanı Tigin'e geldiler ve ona siz Çinli bir prensesle evlendiniz. Bizim sizden bazı yardımlarınızı istemek için ricalarımız olacak. İyi talih taşları sizin muhterem memleketinizce kullanılmaktadır. Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim dediler ve Tigin ile anlaştılar. Bu taşları alıp Çin'e götürmek istediler fakat taşlar çok büyüktü bu yüzden taşları Çin'e götürme imkânı yoktu. Bunun üzerine taşlara ateş verip yaktılar, üzerlerine sirke döküp hepsini küçük parçalara ayırdılar. Ondan sonra bu parçaları alarak Çin'e göturdüler. Bu taşların götürülmesinden kısa bir zaman sonra kuşlarla, hayvanlar tuhaf tuhaf bağırmaya başladılar. Yü-lün Tigin ise on beş gün içinde öldü. Memleketin başına ise türlü türlü kötülükler gelerek halk rahat bir gün görmedi. Yü-lün Tigin'den sonra gelen kağanlar arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar diğer ismi Koço olan Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar.¹²²

Görüldüğü üzere ülkeden bir taş parçasının götürülmesi birçok önemli olaya sebep olmuştur. Oğuz Kağan Destanı'nda sanki bütün bu olanlardan ders çıkarılmış gibi tam tersi bir durumla karşılaşmaktayız. Mete Han, sürekli devlet adamlarına(kurultayına) danışarak, ancak kimi zaman kızarak, aksi yönde karar vermektedir.

¹²² Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s.136,137; Mustafa Öztürk, **Çağlar İçinde Türk Destanları**, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 2000, s.258-259; Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C.I, s.95-96.

Mete Han, destanda anlatıldığına göre düşmana babasının 1000 mil giden atını verir, hatununu verir ama 1000 millik işe yaramayan bir arazi istedikleri zaman toprak devletin temelidir. Biz, onu nasıl başkasına verebiliriz diyerek savaşa girer. At, hatun kendisine ait olduğu için verir, ancak söz konusu devlete ait bir toprak olduğunda savaşa girmektedir. Destanda söz konusu olay özetle şöyle anlatılmaktadır:

Mete'nin tahta çıktığı sırada, Tunghu'lar en kuvvetli çağlarında bulunuyorlardı ve Mete'nin, babasını öldürüp¹²³ onun yerine tahta çıktığını öğrenir öğrenmez elçi gönderdiler. Elçi Mete'ye gelerek, babası Tuman Han'ın, yorulmadan 1000 mil koşan meşhur atının kendilerine verilmesini istedi ve Mete hemen, vezirleri ve devletin ileri gelenlerini çağırarak kurultayı topladı. Kurultayda herkes, böyle bir atın Hunlar için çok önemli olduğunu ve verilemeyeceğini ifade ettiler fakat Mete, onlara cevap olarak şöyle dedi:

Nasıl olur da bir atı komşu bir devletten daha değerli tutabiliriz! Mete, böyle söyledikten sonra, bin mil yapan meşhur atı aldı ve elçiye teslim etti. Tunghu'lar böyle mükemmel bir atı aldıktan sonra Mete'nin korktuğunu düşünerek bir elçi daha gönderdiler. Elçi bu defa da Mete'nin hatununu istedi. Mete kendi hatunuyla ilgili olan ailevi bir durum için bile yine devletin ileri gelenlerini toplayarak onların fikirlerini almak istedi. Herkes kızarak ve şöyle bağırmaya başlamıştı:

Bu Tunghu'lar töre diye bir şey tanımıyorlar! Biz onlara derhal hücum ederek hepsini ortadan kaldırmağı teklif ediyoruz, dediler Mete ise gayet sakin bir şekilde ben bir kadını komşu devletimden nasıl üstün tutabilirim, dedi. Mete, bu defa da hatununu çağırarak onu Tunghu elçisine teslim etti. Bunun üzerine Tunghu'ların cesareti tamamıyla arttı. Tunghu'lar ordularını alarak batıya doğru geldi ve Hunlar ile Tunghu'lar arasında sınırda bulunan ve terkedilmiş olan hiç kimsenin oturmadığı 1000 millik bir araziye girdi. Hunlar ve Tunghu'ların iki yanında oturdukları bu bozkırın adı Ao-t'o(Ordu?) diye biliniyordu. Tunghu'ların reisi Mete'ye bir elçi gönderdi ve elçi gelerek Mete'ye şöyle dedi:

¹²³ Freud, Ödipus kompleksi ve Türklerde baba oğul ilişkisi için bkz. Ögel, **a.g.e.**, C.I, s.7-11.

İkimizin arasındaki bu bölge, iki devletin sınırları arasında bulunan kimsenin oturmadağı bir yerdir. Nasıl olsa burası sizin işinize yaramaz, gelin bu yeri bize verin. Mete bu sözleri duyunca, hemen kurultayını toplayarak devletin ileri gelenlerine bu konudaki düşüncelerini sorar. Bazı vezirler, Böyle terk edilmiş bir araziden vazgeçmişiz hiçbir şey fark etmez diye cevap verdiler. Bunun üzerine Mete kızarak şöyle kükredi:

Devletin temeli olan toprağı biz başkasına nasıl verebiliriz! Mete bunu dedikten sonra, verelim diyenlerin hepsinin başını kestirdi, atına atladı ve herkesin takip etmesini emretti. Doğuya doğru giderek Tunghu'lara hücum etti. Tunghu lideri, Mete'yi küçümsediğı için müdafaa tedbiri almamıştı. Mete, büyük kuvveti ile Tunghu'lara yüklenerek onları büyük bir mağlubiyete uğratar ve düşmanın ordusunu yok ettikten sonra halkını, malını ve nesi var nesi yoksa hepsini alır.¹²⁴

Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın *Prut Seferi ve Barışı* isimli kitabında Nâbî'nin beytine gitmemizi sağlayan devlet adamlarının savaş öncesi toplantısını anlatan ilgili bir kısım vardır. Akdes Nimet Kurat toplantıyı bu kısımda şöyle anlatıyor:

“Sarayda ve Sadrazam köşkünde birçok toplantılar yapıldıktan sonra, nihayet Büyük Divanın çağırılmasına karar verildi. Perşembe günü, 28 Ramazan tarihinde(20 Kasım) saraydaki Sofa köşkünde Meşveret-i azîme oldu; bu toplantıya Padişah bizzat riyaset etmişti; başta Kırım Hanı olmak üzere, bütün vüzera, ulema, meşayih, eski ve yeni müftüler, yeniçeri ağası, sipahi ve silâhdar ağaları, cebeci, topçu, top arabacısı başlıları, ocak ağaları, divan hocaları, ocak ihtiyarları bu Divana davet edildiler. Ayrıca serhadlerden davet edilen bazı ağalar da hazır bulunuyorlardı.”¹²⁵

Koçi Bey de risâlesinde, IV. Murat'a şöyle söylemektedir:

¹²⁴ W. Bang, G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Haz. Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2012, s.36, 38.

¹²⁵ Kurat, **a.g.e.**, 1951,C.1, s.167, 168.

“... Benim merhametli pâdişâhım, Cenâb-ı Hak, resulüne-Selâm üzerine olsun-
buyurur ki: ‘Ey sevgilim, ashabınla meşveret, eyle.’ Karşılıklı danışma çok lâzımdır.
Kat’iyyen hünkârımın sorması ayıb değildir. Ehinden sormak ve öğrenmek ayıb
değildir.”¹²⁶

Bu hususta aynı zamanda bir yönetici olması hasebiyle Hz. Ali’nin(k.v.)
“Danışmayı terk ederek doğru bulunmaz.”¹²⁷ sözünü de danışmanın önemi
noktasında hatırlamak lazım.

Vücûb-ı feth-i ebvâb-ı cihâdî ictihâd itdi
Sülûk- ı ehl-i küfr îcâb-ı icrâ-yı cihâd itdi

**Cihad kapılarının tamamının açılması üzerine ittifak ettiler ve ehl-i küfrün
tuttuğu bu yol cihad icrasını zorunlu kıldı.**

1123

Nâbî, 343-344 / 1-9¹²⁸

4.1.1.4. Târîh-i Nusret Berây-ı Moskov

Zihî nakş-ı garîbü’t- tarh-ı sûret-hâne-i ‘âlem
Ki eyler fikri insânun zamîrin kûreveş pür-tef

**Bu âlem baştan aşağı nakışlarla süslüdür bu nakışlarla süslü olan âlem
düşününce insanı derin düşüncelere sevk ediyor.**

‘Adû kasd eylemişken kişver-i İslâmı tahrîbe
Hirâs olmuş iken kulûb-ı nâsda muz’af

¹²⁶ Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, haz. Zuhuri Danışman, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.133.

¹²⁷ Reşîdüddin Vatvat, **Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü(Gül-i Sad-berg)**, haz. Âdem Ceyhan, İstanbul, Buhara Yayınları, 2011, s.153.

¹²⁸ Yusuf Nâbî, **a.g.e.**, C. I, s.343-344.

Düşman İslam ülkesine zarar vermeye kastettiğinde insanların kalplerine derin bir korku yerleşmişken

Misâl-i kâfiye çeşm-i ümîde teng iken ‘âlem
Ferah-âbâd-ı kevnün eylemişken vehm-i neşrin lef

Kafiye misalinde olduğu gibi yeryüzünde ümit kalkmış gibi oldu; insanlar mutlu, huzurlu iken etrafta vehim yayılmaya başladı.

Bu lu’betgâhda göstermege yek cüz’i kalmışken
Kazâ bâziçe-i tâze felek mansûbe-i masraf

Bu oyunlar dünyasında gösterecek tek taşı kalmışken felek oyunu açmaza düşürdü.

Cenâb-ı sâye-i Hak hazret-i Hân Ahmed-i ‘âdil
Hidîv-i a’lem ü a’zam melik-i ekmel ü eşref

Âlemin büyük veziri kâmil ve şerefli meliki Allah’ın gölgesi, adaletli Ahmed Han Hazretleri

O bahr-ı gayret itdi leşker-i enbûh ile ta’yîn
Vezîr’i a’zâmın mânende-i emvâc-ı kef-der-kef

O sadrazam, dalganın köpüğüne benzeyen kalabalık asker ile gayret denizini belirledi.

Nâbî, dalganın köpüğü ile Prut Savaşı’na katılan asker grubunu kalabalık noktasında ilişkilendirmektedir. Farklı kaynaklarda çeşitli rakamlar geçmekle beraber Prut Savaşı’ndaki asker sayısını takriben 120.000 olarak söylemek mümkündür. Elbette bu sayının tamamını askerler oluşturmamaktadır:

“(...)Prut seferine iştirak eden türk(Türk) askerinin mikdarı âzami 120 bin kişiden ibaret olup, bunun da bir kısmı İskaçı köprüsünü muhafazaya memurdu; bir kısmının da Bender’e ve İbrail’e gönderildiğini, sonra Azak muhasarasına da kalabalık bir kuvvetin sevk edildiğini hatırlarsak, Falcı(Huş) geçidinde toplanan türk(Türk) ordusunun 100 binden fazla olmadığına muhakkak nazarı ile bakmalıyız. Yeniçerilerin 20.000, Cebecilerin 10.000 ve Topçuların da 7.000 kişiden ibaret olması sipahî, zaim ve timarlardan ibaret atlı kuvvetlerin de 40-50 binden fazla olmaması lâzım gelir. Osmanlı ordusundaki kalabalık ise, ordu ile beraber gelen pek çok esnaf, san’at erbabı ve vezirler, paşalar, devlet erkânı, ağalar

vb. hizmetkârları gibi, askerlikle hiçbir ilgisi olmayınların(olmayanların) da iştirakiyle meydana gelmişti.”¹²⁹

Cenâb-ı âsaf-ı ekrem Muhammed sâhib-i a’zam
Mu’ayyen hıttâ-i îmân semiyî-i râkîb-i Refref

O büyüklük sahibi Yüce vezir olan Muhammed Paşa, iman ülkesinin komutanı ve Refref’in binicisinin adaşıdır.

O serdâr-ı mükerrem olduğundan hâfız-ı Kur’ân
O leşkerghâhda olmuş idi gûyâ zâtı bir Mushaf

O yüce komutan Kur’ân hafızı olduğundan ordugâhta onun zâtı adeta bir Kur’ân- ı Kerîm olmuştu.

Bu beyitten Muhammed Paşa’nın bir hafız olduğunu ya da cephe arkasında sürekli Kur’ân- Kerîm okuduğu için zatının Kur’ân-ı Kerîm’e teşbih edildiğini yorumlamak mümkün görünmektedir.

O tûfân-ı hurûşânun misâl-i sedd-i İskender
Rehin sedd eyleyip itdi havâle sârim-i murhaf

O yıkıp geçen tufanı, İskender’in seddine benzerdi. O yüce komutan yolunu kesip kapattı.

Gelürken dûrdan mânend-i tabl âvâzı bâlâter
Tabânçe-hâr-ı dest-i gâziyân oldu misâl-i def

Uzaktan gelirken davula benzer çok yüksek ses işitildi gazilerin ellerinin tokatları def gibi oldu.

İdüp berhem-zede tâbûr-ı nâ-mahsûr-ı menhûsa
İdüp kalbin şikeste itdiler mu’tell iken ecvef

O etrafı kuşatılmış uğursuz taburu yaraladılar. Ve kalbini kırdılar, illetli iken ecvef yaptılar.

Olup maglûb u ‘âciz dest-bürd-i sadr-ı gâzîden

¹²⁹ Kurat, a.g.e., C.1, s.428.

Niyâz ü ma'zeretlerle amâna geldiler saf saf

(Düşman orduları)Mağlup ve aciz olup dua ve mazeretleriyle saf saf aman dilediler.

İslamiyet, savaş anında düşman el aman dilediğinde öldürmemeyi buyurmaktadır. Nitekim Ruslar da “Osmanlılar boyun eğene kılıç çekmezlerdi”¹³⁰ diyerek bunu çok iyi bildiklerini vurgulamaktadırlar. Koca Ragıp Paşa'nın şu mısraları bu hususla ilgili olarak okunabilir:

Muzaffer vakt-i fursatda adûdan intikâm almaz

Mürüvvet-mend olan nâ-kâmi-i düşmenle kâm olmaz

Koca Ragıp Paşa, 27¹³¹

Prut Savaşı'nda düşman yenileceğini anlayınca ülkelerinin yok olmaması için çareyi el aman dilemekte görmektedir ve askerler Çar I. Petro'ya hitaben:

“... Kendün avretini aldın, kuyu içine girdin, yâni kurtulsan mı gerektir? Bu Osmanlı askeri bizi bütün tüketir, hemân taburumuzun içine girmeseler, bütün bizi topa yedürürler, eğer bunun muacelesin görmeyüb gafil olursan, seni diri dutup serdârına teslim ederiz. Kuşca canlarımızı azad ettiri(ri)z”¹³² derler.

Bunun üzerine cevaben Çar I. Petro'nun karısı Yekaterina Alekseevna şöyle söyler:

“Evvelâ benim pederim Nemçe kıralı idi. Pederim öldü ise kardeşim hâlâ Nemçe kıralıdır. Âl-i Osman ile barışıkdır. Dostuna dost, düşmanına düşmandır. **İmdi hâlâ benim**

¹³⁰ Erhan Afyoncu, **Baltacı ve Katerina Osmanlı- Rus İlişkileri ve Baltacı- Katerina Hadisesinin İcyüzü**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015,s.56.

¹³¹ Hüseyin Yorulmaz, **Koca Ragıp Paşa**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.27.

¹³² Akdes Nimet Kurat, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7, s.384.

dahi karnımda evlâdım var. Bunlar doğru söylerler, tahkik eğer bunun tedarikin görmez iseniz şimdi hintuyime(fayton) binüb kendimin üç bin pedermande olan soldatlarımı(askerlerimi) alub, boynuma makrama bağlayup, aman deyub, onlar dahi aman deyene kılıç çekmezler ve hem beni sağ ve salim pederim memleketine gönderirler...”¹³³

Nihayetinde Rus askerleri bazı tespitlerde bulunarak harekete geçmeye karar verir:

“Amma bu tedbiri eylediler ki, Osmanlı bir merhamet sahibidür, heman buna ilaç tenbih edelüm ki, meterislerimizde olan ne kadar yayamız kaldı ise tüfenklerin başın aşağı tutsunlar ve bayrakların başın aşağı tutsunlar, her meterislerin önünden yirmişer otuzar dahi ziyade âdemlerimizden çıksunlar, boyunlarına makramalar bağlayup aman aman deyu feryâd etsünler, kat’a bir tüfenk atulmasın ve hem aman dediğimize elçiler gönderelim, belki bizi azad ederler. Ruhbanlar dahi: Güzel münasibdir. Zira anların kitaplarında aman deyene ‘kılıç çekmezler’ dediklerinde veçh-i meşrûh beyinlerinde tenbih ve te’kidler edüb, her meterislerinin önünde yüz, yüz ellişer kefere ellerin arkalarına çevürüb, boyunlarında makramalar feryâd u figan eyleyerek”¹³⁴ isteklerini dile getirmişlerdir.

Rus askerleri çarı Osmanlıya elçi yollaması için zorlamaktadır ve eğer gerekeni yapmazsa çarı da alarak sadrazamın huzuruna çıkarak af dilemesini söylemektedir:

“... Boyunlarına makrama’ların bağlayup, ve şapkaların koltuklarına koyup, “aman el aman” deyü feryâdu figan ederek, tekrar kıral-ı makhurun olduğu mahal ki, kuyudur, üzerine hücum edüb, şöyle cevap verdiler ki: “Senin muradın bizim cümlemizin Âl-i Osmanın taburundan atılan toplarının güllesine ve tüfenklerinin kurşununa feda etmektir muradın. Biz seni şimdi tutub ve götürüb serdârına teslim ederiz” dediklerinde, kıral dahi tekrar şöyle cevap eder ki: “Ya ne yapalum? elçi ile nâme gönderdik aman rica eyledik, cevabı gelmedi. ” Yine cevap virürler ki: “Bir kerre elçi gönderüb de mukayyed olmamak olmaz, heman buna çare bir kerre dahi gönder, tekrar yine gönder, rican tutulmadığı suretde çık kuyudan, seni ortamıza alalım götürelim, var serdârının ayağına yüzün sür, cümle mâl-i emlâkı ve cebhaneni teslim edüb, kuçca canın azad olunub, hem biz dahi azad olavuz” dediklerinde, tekrar bir elçi dahi düzüb: “Var, heman ne yaparsan yap, bizi bu bendden halâs ettiresin” deyü tenbih ve te’kidle gönderdi. Bu kerre tekrar elçi-yi mesfûr feryâd ederek gelüb,

¹³³ Kurat, a.e., s.384.

¹³⁴ Kurat, a.g.e., s.384-385.

Sadr-ı âzam hazretlerinin ayağına yüzün sürüb, şapkası koltuğuna sokmuş, boynunda makraması bağlı, feryâd eder ki: “Aman, aman ve sizin dininizde öyledir ki “aman deyene kılıç urmayub” top tüfenk dahi atmazsınız.”¹³⁵

Ne zaman Ruslarla olan ilişkimiz söz konusu edilse bahis bir şekilde Katerina ve Baltacı Mehmet Paşa arasında neler olduğuna gelmektedir. Bu konudaki genel iddialar ise Katerina’nın barışa ikna etmek üzere Baltacı Mehmet Paşa’nın çadırına gittiği ve burada aralarında birtakım cinsi münasebetlerin olduğu, Katerina’nın cinselliğini ve fiziki güzelliğini kullanarak Rus ordusunu ve devletini kurtardığı yönünde olmakla beraber, “Çariçe Katerina’nın bütün mücevherlerini alarak sadrazamın çadırına gittiği ve onu ağlayarak, yalvararak hatta cinselliğini kullanarak barışa ikna ettiği genel bir kanaattir.”¹³⁶

Beyti açıklarken ilk ihtimalin olamayacağını verdiğimiz alıntılarla gösterdik. Peki, böyle bir iddia nasıl ortaya çıktı? Yılmaz Öztuna’ya göre “Baltacı’nın Çar’ın metresi ve müstakbel çariçe Birinci Ekaterina ile görüşüp iğfal edildiği hakkında sonradan ortaya atılan masalın, kesin şekilde hiç bir(hiçbir) esası yoktur. Baltacı, ne Çar, ne Çariçe ile asla yüz yüze gelmiş değildir.”¹³⁷

İncelediğimiz ve görebildiğimiz kadarıyla Baltacı Mehmet Paşa ve Katerina ilişkisi üzerine yazılmış romanlar¹³⁸, şarkılar söz konusudur. Bu şarkılardan birisi H. Albrecht takma adıyla yazan, 20.yüzyılın önemli şairlerinden Börries Freiherr von Münchhausen tarafından yazılan ve dilimize Prof. Dr. Selçuk Ünlü’nün tenkitle aktardığı baladdır. Münchhausen, 1912’de kaleme aldığı bu baladda bir çobandan naklederek 1711’deki Prut Savaşı’nı anlatır ve savaşın gidişatını Katerina’nın gözyaşları ile fizikî güzelliğinin değiştirdiğini söyler. Münchhausen’in yaptığı en önemli yanlışlardan birisi, savaşta bulunmayan Üçüncü Ahmed’i Prut’ta gösterme

¹³⁵ Kurat, **a.e.**, s.388.

¹³⁶ Erhan Afyoncu, **a.g.e.**, s.60.

¹³⁷ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, C. I, s.390.

¹³⁸ Bkz. Vâlâ Nüreddin, **Baltacı ile Katerina**, çev. Selçuk Atay, Ankara, Etkin Yayınevi, 2012; Murat Sertoğlu, **Baltacı Mehmet Paşa ve Katerina**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2001(C.I), 2004(C.II).

gaflerinde bulunmasıdır. Baltacı Mehmed Paşa ve Katerina efsanesi bu balad gibi sonradan yazılan eserlerden doğmuştur.¹³⁹

Bir diğer bahis de Katerina'nın hem paşaya hem de maiyetine rüşvet verdiği iddialarıdır. Katerina'nın savaşın kendi lehlerinde olan bir anlaşmayla neticelenmesini sağlamasındaki payı inkâr edilemez. Katerina'nın - bahsettiğimiz kişinin daha sonra Çariçe olarak Rusya'nın yönetiminde önemli bir pozisyonda bulunacağını da unutmamak gerek- bu anlaşmayı da orduda kalan mücevher, para vb. ile sağladığı yönünde görünmektedir. Nitekim Katerina, orduda ne kadar mücevherat, altın, gümüş ve para varsa hepsini toplatarak, bunların sahiplerine sonra karşılığını ödeyeceğine dair senet verir. Katerina'nın hazır ettiği yedi araba dolusu para ve hediyeler Şafirov tarafından Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya ve yanındaki diğer devlet ileri gelenlerine gönderilir. Sadrazamın yanı sıra, Sadaret Kethüdası Osman Ağa ve Sadaret Mektupçusu Ömer Efendi de bu paraları alırlar. Petro Prut Seferi dönüşünde barışı nasıl elde ettiğini soran Danimarka elçisine, sadrazamı para vermek suretiyle barışa razı ettiklerini ve bu feci durumdan kurtuldukları cevabını verir. Kısacası Prut'ta Baltacı Mehmed Paşa'yı ikna etmede Katerina'nın dişiliği değil, Ruslardan gelen paralarla üstün durumdayken işlerin tersine dönmesiyle alınacak bir mağlubiyet korkusu etkili olmuştu.¹⁴⁰

Katerina'nın mücevherlerle ilgili olan ikna çabasına şu ifadelerden de şahit olmaktadır:

“Katerina ondan sonra ordugâha çıkıyor; kadınların, korkularından toprağa gömdükleri mücevherlerinden kendi elmaslarına kadar, subayların ceplerindeki altunlar da beraber, ne varsa topluyor, sahiplerine sonradan bedellerinin iade edileceğine dair, öz imzasıyla senetler veriyor ve bunları kocaman bir elmas, pırlanta, yakut altun yığını halinde, nâmeyi de içine katarak, (Şafirov) eliyle Baltacı'ya gönderiyor. İlk muhatap, hırsı, tamahı, hilekârlığıyla meşhur, Kethüda Osman ağadır.”¹⁴¹

¹³⁹ Afyoncu, **a.g.e.**, s.58.

¹⁴⁰ Afyoncu, **a.e.**, s.60-61.

¹⁴¹ Necip Fazıl Kısakürek, **Moskof**, İstanbul, Büyükdoğu Yayınları, 1992, s.101-102.

Savaşa bizatihi iştirak etmiş olan Bruce isminde bir generalin ise Rus ordusunun ve devletinin Katerina sayesinde kurtulduğuna dair söylediklerinden şunları anlamaktayız:

Savaşın dördüncü günü çar elimizde gerek büyük ve gerek küçük harb silâhı için ancak üçer kurşun ve mermi kaldığını öğrenince, bütün ordudaki zabitlerin ve neferlerden bir miktarının kendisine refakat etmelerini emretti, çarın bununla amacı gece Türk ordusunu yarmak ve Transilvanya yolu ile Macaristana varmaktı. Çariçe bu çok cüretkârane karardan haber alınca, bu suretle zevcinin ve Rus ordusunun düşeceği tehlikeyi derhal anlayarak hepimizi kurtarmaya yarayan daha iyi bir çare bulmuştu. Çariçe, ordugâhta ne kadar para, gümüş tabak, sofrta takımı, mücevherat namına ne varsa, toplayarak bunları sahiplerine ödeyeceğine dair kendi namına bir senet vermişti ve bu yüksek kıymetteki hediyelerle, büyük veziri sulhun akdine muvafakat etmeğe razı edebilmişti.¹⁴²

Bruce'in dediği veçhile, Katerina Türk ricaline hediye ve rüşvet vermek sırası geldikten sonra taburdaki kıymetli eşyayı yığarak ve zabitlerden para toplayarak bu işe ön ayak oluyor. Katerina'nın bu münasebetle kendi mücevheratından da ne varsa vermiş olduğunu kabul edebiliriz ancak Katerina'nın bizzat Baltacı Mehmed Paşa'nın çadırına giderek Türk başkumandanına yalvarması kat'iiyen varid değildir. Bu hususta söylenen sözlerin hiçbir esası yoktur.¹⁴³

Aynı zamanda Katerina'nın Nemçe(Avusturya) Kralı'nın kardeşi olması ve Osmanlı ile Nemçe'nin arasının iyi olması sebebiyle bu ateş çemberinden böylece kurtulabileceklerini de kendisi:

“...Evvelâ benim pederim Nemçe kiralı idi. Pederim öldü ise kardeşim hâlâ Nemçe kiralıdır. Âl-i Osman ile barışıklıdır. Dostuna dost, düşmanına düşmandır. İmdi hâlâ benim dahi karnımda evlâdım var. Bunlar doğru söylerler, tahkik eğer bunun tedarikin görmez iseniz şimdi hintuyime(fayton) binüb kendimin üç bin pedermande olan soldatlarımı alub,

¹⁴² Kurat, 1953, C. II, s.557.

¹⁴³ Kurat, a.e., s. 558.

boynuma makrama bağlayup, aman deyub, onlar dahi aman deyene kılıç çekmezler ve hem beni sağ ve salim pederim memleketine gönderirler.”¹⁴⁴ sözleriyle ifade eder.

Erhan Afyoncu da kitabında konuya “... Diğer taraftan da Ruslar, Katerina’nın Avusturya hükümdarının kardeşi olduğu haberini yaydılar. Avusturya imparatorunun kız kardeşinin başına bir şey gelirse Viyana’nın harekete geçeceği ve Osmanlılar’la sulhu bozacağı şayiaları kulaktan kulağa dolaşmaya başladı.”¹⁴⁵ diyerek temas etmektedir.

Sâmiha Ayverdi’nin *Türk- Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri* isimli kitabında geçen şu bilgilerin yukarda verilen bilgiler ışığında ne kadar tartışmalı olduğu açık görünmektedir:

“Çadırında sinir krizleri geçiren çar, nihâyet Türk kuvvetleri elinde hem canının hem de memleketinin fecî âkıbetini görerek son bir politik saldırıyla işin içinden çıktı. Karısı Catherina iki yüz bin rublelik mücevheriyle Baltacı’nın çadırına gitmiş ve paşanın ayaklarına düşerek Rusya’nın sulh teklifini getirmişti.”¹⁴⁶

Mühimmât kılâ’ ü kâhlar teslîmi şartıyla
Kalem-den nâme-i sulh üzre vâki’ oldı harf be-harf

Mühimmat, kale ve köşk teslim etmeleri şartıyla kalemden anlaşma metni her şeyiyle tek tek yazıldı.

Prut savaşı neticesinde Ruslarla yapılan bir anlaşma söz konusudur. Anlaşmanın şartlarıyla ilgili Nâbî’nin şiiriyle de bir noktada edindiğimiz bilgi bize şunları söylemektedir:

“Evvelâ ne kadar top ve tüfenkleriniz ve ceng alâtı ne kadar ki, vardır cümlesin isteriz, ve Lehlinin kabza-i tasarrufunda olan memleketleri ve karyeleri var ise cümlesinden el çeküp gerek kıralın ve gerek kıralınızın seraskeri bir ferdi Lehlinin malik olduğu

¹⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud’un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7, s.384.

¹⁴⁵ Afyoncu, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴⁶ Sâmiha Ayverdi, *Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2012, s.203, 204.

memleketinin içine ayak basduğuna şevketlü ve azametlü Padişahımızın rızâ-yı hümayunları yoktur. Ve bundan sonra Potkallu Kazak reayası beyinlerinde her kimi kiral nasbederler ise etsünler, dahl ü taarruz etmeyüb külliyyet ile el çeksün ve Berebaş Kazağından dahi el çeksün, kat'a gerek kendüsi ve gerek seraskeri Berabaşlının toprağına ayak basmamak üzere ve beyinlerinde her kimi kiral nasbederler ise etsünler, ve Azak kal'esini hiyanetiniz zahir olub, hiyleniz zuhurunda merhum ve mağfur el-gazi Sultan Mustafa Pâdişahımız sefer-i humayunda iken geldiniz, aldınız. Azak kal'esin ne minval üzere aldınız ise ol minval üzere isteriz. Ve Kırım karşusunda Samar dımağında olan muhdes eylediğiniz Yeni Kal'eyi topu ile ve cebhanesi ile isteriz. Top ve cebhanesi mirîye teslim olunub ve kal'e-yi mezbur bütün yıkılıb yer ile beraber ola. Ve kiralın hâlâ yanında her ne kadar top ve tüfenk ve mühimmatı cebhanesi var, ise mirîye teslim edesiz.”¹⁴⁷

Buna ilaveten aynı kaynaktan anlaşma şartlarıyla ilgili bir başka bilgi de edinmekteyiz:

“Yeni Kal'e hedim, topu ve cebhanesi şevketlü Pâdişahımıza hediye ki, taburumuzda hâlâ mevcut olan topu ve cephanemize bedel, ve Azak kalesi kelevvel Ali Osman'dan alınan niçe alınageldi ise, ol minval üzere girüye teslim ve Taygan kal'esi hedim, topu ve cebhanesi ne ki var ise kendümüz almak üzere ve Doğan kal'eleri teslim ve Akkerman kal'esi teslim ve bu zikr olunan kal'elere ne kadar palankalar ve köyler ve reayaları teslim olunub ve tâ ki Sultan Mehmed el-Gazi hazretlerinin zaman-ı saadetlerinde olan hududun kat'ı ne minval üzere ise ol minval üzere kabul edüb siz dahi razı olın ve ahidname bu minval üzere olub ve zikrolunan şeyler tarafımızdan taraf-ı islâmiyeye ölünceye dek teslim olunub, niza'sız ve cidalsız muradınız üzere oluncaya dek rehiniz ve hem kiralımızın cümle umuruna vekil'-i mutlak olub, vüzerâsının ve cumhurunun vekil-i mutlakı olduğuma hâlâ yedimde kavi senedlerim vardır ve kiralımızın dahi temessükü bu minval üzeredür deyüb yer öpüb, huzuru hazret-i Sadr-ı âliye bıraktı.”¹⁴⁸

Sâmiha Ayverdi'nin *Türk- Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri* isimli kitabında da anlaşma şartları olarak şu maddeleri görüyoruz:

- “1. Prut'ta muhâsara edilmiş Rus kuvvetleri serbest bırakılacak.
2. Azak kalesiyle civârındaki bütün topraklar Türklere geçecek.

¹⁴⁷ Akdes Nimet Kurat, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S.6-7, s.389-390.

¹⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, **Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, C. IV, S.6-7, s.395.

- 3.Taygan, Kamenka kaleleri yıkılacak ve içinde bulunan silâh ve malzeme Türklere verilecek.
- 4.Ruslar bir daha Lehistan işlerine karışmayacak ve Leh topraklarını tahliye edecekler.
- 5.Ruslar, Lehistan’a tâbi Prepaş Kazakları ile Kırım’a tâbi olan Kazakların işlerine karışmayacak.
6. İsveç Kralı Demirbaş Charles memleketine dönecek.
- 7.İstanbul’da Rus sefiri bulunmayacak.
- 8.Esirlere mübâdele edilecek.
- 9.Rus tüccarları ancak karadan İstanbul’a gelebilecekler.
- 10.Bu muâhedenin şartları yerine getirilinceye kadar Başvekil Baron de Şafirof ve Mareşal Şermetiyef’in oğulları rehin olarak Türkler nezdinde kalacak.”¹⁴⁹

Bu müjdeyle mübeşşirler getürdi Nâbiyâ târîh
‘Adûyî bozdı hem hak aldı hem sulh itdi hem âsaf

Nâbî, 353-354 / 1-14¹⁵⁰

Ey Nâbi! Bu müjdeyle müjdeciler tarih söyledi. Asaf tabiatlı vezir düşmanı yendi, hem hak aldı hem anlaşma yaptı.

4.1.1.5. Târîh-i Muvaffak-Suden-i Sadr-ı A’zam Teber-Dâr Muhammed Pâşâ Be-Hedm-i Tâbûr-ı Moskov-ı Makhûr

Li’llahi’l- hamd eyleyüp imdâd-ı gaybî feth-i bâb
Müjde-i fethiyle oldı kalb-i ‘âlem neşve-yâb

Allah’tan bize bir fetih nasip oldu. Âlemin kalbi fethin müjdesiyle mutlu oldu.

Çıkdı terkîb-i müferrih hokka-i takdîrden
Kâ’inâtun hâtırından itdi def’-i ıztırâb

Ferahlık veren birleşme(ilaç)¹⁵¹ kader hokkasından çıktı. Kâinatın hafızasından ıstırap yok oldu.

¹⁴⁹ Ayverdi, a.g.e., s.204.

¹⁵⁰ Yusuf Nâbî, a.g.e., C. I, s.353-354.

Zâbıt-ı Moskov olup zu'mınca bir sâhib-zuhûr
Dûzah-ı ikbâline virmişdi haylî iltihâb

Rus askeri kendince ortaya çıkıp mutluluğunun cehennemine çok fazla ateş vermişti.

Bulduğundan bir zamân ser-hadd-i İslâmı tehî
Bir iki mahrûsaya açmışdı dest-i intihâb

Bir zamanlar Müslüman ülkenin sınırlarını boş bulduğunu zannettiğinde korunan birkaç bölgeye el uzatmıştı.

Eylemişdi kişver- i İslâma su'-i kasd ile
Çok fesâd îcâd ü gûn-â- gûn hıyânet irtikâb

Suikast ile İslâm ülkesine çok fesad, kötülük, çeşit çeşit hıyanet yapmıştı.

Heybet-i sîr ü sadâ-yı havlnâk-ı satveti
Kârgâh-ı râhatı itmişdi vakf-ı ıztırâb

Saldırı sonucunda ortaya çıkan şiddetli seslerle rahatı kaçmış, her tarafa ıstırap yayılmıştı.

Nev-be-nev muhiş haberlerle tolup gûş-ı bilâd
Bir ramak kalmışdı İslâm olmaga yek-ser harâb

Her tarafın kulağında dehşet sesleri dolaştı. Neredeyse İslâm harap olacak hale gelmişti.

Şu'le-i ahbâr-ı havl-engîzi bulmagla şüyû'
Sîh-i hayret eylemişdi kalb-i İslâmı kebâb

Korkunç haberlerin etrafa yayılmasıyla hayretin şîşi İslâm'ın kalbini hayret etmişti.

Akmaga vâdî-i ye'se az kalup cûy-ı ümîd
'Aksine devr itmege çok kalmış idi âsiyâb

Ümit ırmağının ye's vadisine akmasına az kalmıştı aksine değirmenin tersine dönmesine çok kalmıştı.

¹⁵¹ Beyitte bahsedilen ilaçtan şairin maksadı, rahatlık veren herhangi bir ilaç olabilir.

Çeşm-i dilden âşinâlık riştesin itmişdi kat'
İhtimâl-i istirâhat ârzû-yı câme- hâb

İstirahat ihtimali ve uyku isteği ile gönül gözünden aşinalık ipliğini kesmişti.

Mâ-hasal cûş-ı gurur leşker-i pindâr ile
Tâ Tuna sâhillerinde eyledi medd-i tınâb

Sonuç olarak gururun coşkusu kibir askerleri ile Tuna sahillerine kadar uzayıp gitti.

İtdi serhadde hücûm üç kerre yüz bin hûk ile
Âteşin âlât ile mânend-i âsâr-ı ‘azâb

Azap eserleri gibi ateşli aletlerle sınıra üç kere yüz bin kâfir asker ile saldırdı.

Nâbî beyitte “hûk” kelimesine yer vermiştir. Hûk kelimesi Kubbealtı Lugatı’nda¹⁵², Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lûgat’ta¹⁵³ ve Ötüken Türkçe Sözlük’te¹⁵⁴ “domuz” anlamında kullanılmaktadır. Ancak burada şair, kelimeyi kâfir olan düşman askerinin sıfatı olarak kullanmaktadır. Beyitte anlam bağlamında “hûk”u domuz kabul ederek değerlendirecek olursak eğer, üç defa yüz bin domuz ile Rusların sınıra saldırması dönem şartlarında pek mümkün görünmemektedir. Nitekim böyle bir bilgiye de rastlamadık. Şu durumda şairin düşman askerini domuz olarak nitelendirmesinin sebebi olarak İslâmiyet’te domuzun pis bir hayvan olarak görülmesi, domuz yemenin haram olması ve bu sebeple sevilmemesinden ötürü Nâbî’nin düşman askerini, Müslüman olmadığı için domuz olarak vasıflandırdığı söylenebilir.

‘Âkibet oldukda vâkıf sûret-i ahvâline
Pâdişâh- ı mülk ü millet mâlik-i evc-i rikâb

Mülkün ve milletin en yüksek katının sahibi padişah halin durumunu sonunda anlayınca

Şehryâr —ı bahr ü ber sâhib- kırân-ı şark ü garb

¹⁵² Ayverdi, **a.g.e.**, 2005, C.2, s.1313.

¹⁵³ Devellioğlu, **a.g.e.**, s.379.

¹⁵⁴ Çağbayır, **a.g.e.**, C.2, s.2002.

Dâver-i İslâm Sultân Ahmed-i ‘âlî cenâb

İslam’ın adaletli şerefli, Doğu ve Batı’nın başarılı hükümdarı, karanın ve denizin hükümdarı Sultan Ahmed.

Ol pelîd-i bed-rege bildürmek için haddini
Tîg-i gayret bâtınından eyledi terk-i kırâb

O kötülük timsali alçağa haddini bildirmek için gayret (kılıcı) kınından çıktı.

Gayret kelimesi Kubbealtı Lugatı’nda¹⁵⁵ ikinci anlam olarak “Aziz ve mukaddes bir şeye yabancıların el uzattığını, göz diktiğini görmeye tahammül edememe duygusu”; Ötüken Türkçe Sözlükte¹⁵⁶ de üçüncü anlam olarak “Kutsal sayılan değerlere yabancıların saldırısı üzerine ortaya çıkan karşı koyma duygusu; hamiyet” şeklinde tanımlanıyor. Aynı zamanda **gayret-i dîniye** tamlamasını göz önünde bulundurarak kelimeye din uğruna çalışma anlamını da vermek mümkün görünmektedir.¹⁵⁷

Aziz ve mukaddes şeylerin içerisinde din, namus, iman, vatan, bayrak vb. kavramlar yer almaktadır. Gayret kelimesinin ifade ettiği şekilde şairler için savaş mukaddesatı, aziz olanı korumak ve bilhassa dine, namusa, imana el ve dil uzatan kâfire haddini bildirmek için yapılmaktadır. Nâbî de beyitte gayret kelimesinden hareketle savaşın, dine, namusa, imana el ve dil uzatan kötülük timsali alçağa haddini bildirmek için yapıldığını ifade etmektedir.

Sâhib-i ekrem Muhammed nâm sadr-ı a’zamın
İtdi ta’yin def’ine ol dâver-i şevket-me’âb

Muhammed isimli kerem sahibi sadrazamı o yüce kudretli padişah, düşmanın define tayin etti.

Leşker-i İslâm ile ol âsaf-ı sâfi- zamîr
Ol gürûh-ı bî- şümârun cengine itdi şitâb

¹⁵⁵ Ayverdi, **a.g.e.**, C.1, s.1022.

¹⁵⁶ Çağbayır, **a.g.e.** C.2, s.1656.

¹⁵⁷ Çağbayır, **a.e.** C.2, s.1656.

O tertemiz gönüllü vezir İslam'ın ordusuyla beraber o sayısız düşman topluluğunu def etmek için acele etti.

Gayretinden itdi îrnâ pâdişâh-ı dîn-penâh
İltizâmından du'âyı hayrî terk-i hurd u hâb

Dinin koruyucusu olan padişah din ve devlet gayretiyle¹⁵⁸ yemek ve uykuyu terk ederek duayı¹⁵⁹ ve hayrî tercih ettiğini işaret etti.

Çeşitli tarih kaynaklarında belirli bir dönemden sonra padişahların savaşa bizzat katılmayıp ordunun başında sadrazamı yolladığı yönünde birtakım muhtelif rivayetler söz konusudur. Kimi padişahlar ve kimi savaşlar için doğru diyebileceğimiz bir bilgi olmakla beraber buradan hareketle padişahların savaşa gitmediği zaman ava çıktığı yahut çeşitli eğlence meclisleri tertip ettiği söylenmektedir. Nâbî'ye ait bu beyitte padişahın ordu seferde iken neyle meşgul olduğu ise açık bir şekilde görülmektedir. Dinin koruyucusu olan padişah din ve devlet için, hayatını devam ettirebilmesinin teminatını sağlayan uykuyu ve yemeği terk ederek ordusu için duayı tercih etmektedir ve sürekli bir merak halindedir.

Hoca Sadettin Efendi, Tarih'inde Osmanlı sultanlarının niçin savaştığına şöyle açıklık getirmekte:

Mutluluklarla dolu Osmanlı Sultanları, ülkeleri güvenlik ve dirlik gerekleriyle korunsun, bu anlam üzerine devletlerini kurmuşlar, düşmanlarını tepelemekte, cihana hükmetmekte, Tanrı'nın bir emâneti bulunan cihân padişahlığının şanını yerine getirmekte de harcadıkları çaba ve emekle, iyi ad bırakmada yarışıp durmuşlardır ve kulların efendisi olan Allah'a güvenerek, cihanın övücü Peygamberin ruhaniyetine sığınarak, bunlara dayanarak hak ve adaleti yürütmüşler, İslam ülkelerini onarmışlar,

¹⁵⁸ Naîmâ “devlet adamlarının gayreti dağları yerinden oynatır” der. Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1997, s.82.

¹⁵⁹ Padişah II. Murad'ın Varna Savaşı'ndaki duası için bkz. Dora D'istria, **Osmanlılarda Şiir**, çev. Semay Taneri, İstanbul, Havass Yayınları, 1982, s.75.

din ve devlet düşmanlarını yok etmek için güç ve kudret kemerlerini bağlamışlar, kötülüklerini isteyenleri mutluluk nurlarıyla tepeleye gelmişlerdir.¹⁶⁰

Peki, padişahlar savaşa serdâr-ı ekrem olarak komutan yolladığında kendisi ne yapıyordu? Prut Savaşı'nın başlamasına yakın, dönemin padişahı III. Ahmed(1703-1730), sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya yolladığı mektupta ordusunu ve devletini düşündüğünü dile getirmektedir.

“Serdar-ı ekremim, Vezirim, Mehmed Paşa! Sen, ki sana kendü kılıçlarımdan mücevher bir aded kılıç gönderdim ve serasere kaplu sammur kürk ve surguç, İnşallahurrahman hin-i vüsulünde hil’at-i fahiremi giyip ve kılıcı kuşanıp ve surgucu başına takınıp eyyam-ı devletime dua edesin ve sair vüzerama dahi benden selâm idesin, ve bütün asakir-i mansureme benden selâm idesin, gönül birliği ile düşmandan ahz-i intikam alıp, ölenleri şehid, sağ kalan kullarımın her birisin alâ meratibihim mesrur ederim, hemen göreyim seni. Akılâne hareket idüp basiret üzere olasın.”¹⁶¹

Mohaç Muharebesi olarak bilinen 1687 harekâtı yenilgiyle sonuçlanan savaşıardan birisidir. Budin’in düşmesinin ardından yapılan bu harekât neticesinde Türk ordusu savaş alanında birçok mühimmatı da bırakmak durumunda kalmıştır. “Bu Mohaç muharebesi, Hristiyanlık âlemi ve imparatorluk için büyük faydalar sağladı. Sultân için, büyük felâketlere zemin hazırladı.”¹⁶² “Gerçekten Dördüncü Mehmed, üç gün hiç bir şey yiyemedi. Rabîa Emetullâh Gülnûş Hâsekî-Sultân(sonradan Vâlîde- Sultân) üzüntüsünden hastalandı.”¹⁶³

Görüldüğü üzere savaşın olumsuz neticesi sadece dönemin padişahı Dördüncü Mehmed’i değil, sonradan valide sultan olacak olan Rabia Emetullah Gülnuş Sultan’ı da etkilemiştir. Aynı zamanda Dördüncü Mehmed’in üç gün hiçbir şey yiyememesi Nâbî’nin beytine işaret etmektedir. Dördüncü Mehmed’i

¹⁶⁰ Hoca Sadettin Efendi, **Tâcü’t-Tevârih**, haz. İsmet Parmaksızoglu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, C.I, s. 247,248.

¹⁶¹ Kurat, **a.g.e.**, C.I, s.304.

¹⁶² Yılmaz Öztuna’nın Kont Marsigli’den alıntıladiğı bu kısmı biz de eser Türkçeye çevrilmediğı ve eserin de kendisini bulamadığımız için Yılmaz Öztuna’dan alıntıladiğ. Kont Marsigli için bkz. Öztuna, **a.g.e.**, C.I, s.356.

¹⁶³ Öztuna, **a.e.**, C.I. s.356.

birçoğumuz resmi tarih ideolojisi çerçevesinde sadece “avcı” olarak öğrendik. Kendisinin ordu savaşta iken müreffeh bir şekilde yaşadığını, ava gittiğini savaştan ve ordudan tamamıyla uzak bir hayat sürdüğünü birçok kez duyduk. Oysa vermiş olduğumuz bu örnek Dördüncü Mehmed’in hassasiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Girit Savaşı’ndaki cesurluğu da bu noktada büyük bir önem arz eder: Padişah IV. Mehmet döneminde Girit’in fethi tamamlanmak üzere iken Kandiye Kalesi savaşı devam ediyordu. Savaşı serdâr-ı ekrem komuta ediyordu. 30 Haziran 1668’de Kandiye Savaşı, Osmanlı taarruzuyla yeniden başlamışken padişah Edirne’den hareketle 18.06.1668 tarihinde Golos’a gelmiştir ve Girit’e geçmeyi bile düşünmüştür. Kandiye savaşının son safhası açılırken IV. Mehmed gerekirse Girit’e geçmek için Teselya’da dolaşmıştır. Bir defa Eski Yunan ilâhlarının buluşma yeri kabûl edilen 2918 metre yükseklikteki Olimpos dağının zirvesine tırmanır. Tırmanış sırasında altındaki at uçuruma düşüp ölmüştür ve padişahın hayatı tesadüfen kurtulduğu hâlde yaya olarak tırmanmaya devam etmiştir. Zirveye yaklaşırken geniş bir uçurumu atıyla atlayarak buna cesaret edemeyen maiyetini heyecan içinde bıraktığı ise meşhurdur.¹⁶⁴

Girit Savaşı’nda kahramanlıklarıyla karşımıza çıkan bir diğer isim ise Kandiye’yi almak için çaba gösteren Gazi Hüseyin Paşa’dır. Paşa’nın kahramanlığı ona Avrupa’da büyük bir şöhret kazandırmıştır ve kendisinin, Kaytas adlı atının tabloları yapılarak, resimleri basılıp satılmıştır. Bir vuruşmada iki kurşun yemiş, biri çenesini delerek geçmiş, diğeri çenesinde kalmış, çenesini mendille bağlayıp muharebeye devam etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Öztuna, **a.e.**, C.I, s.326.

Aynı zamanda kaynaklardan IV. Mehmed’in çok iyi bir binici olduğunu da öğrenmekteyiz. Nitekim bir kış günü Yanbolu’dan Edirne’ye 20 saat boyunca hiç attan inmeyerek, yalnız at değiştirerek dörtnala gelmiş, hiç bir rahatsızlık emaresi göstermeden saraya girmiş, maiyetindekiler ise günlerce hasta yatmışlardır. Öztuna, **a.e.**, C.I, s.357.

¹⁶⁵ Öztuna, **a.e.**, C.I, s.316.

Girit Savaşı'na iştirak eden denizci olan Reisoğlu isminde bir şair, şiirleriyle adeta savaşın portresini çizmektedir. Öyle ki Hüseyin Paşa'nın meşhur atı Kaytaz(Koytas)¹⁶⁶, ı bile anmadan geçmez:

Elinde rahşidür 'aşkar-ı tâzı
Düşmenün üstine açdı pervâzı
Görenler medh itsün siyâh Kaytazı
Hasma toğrı esen yel böyle gerek¹⁶⁷

1768-1774 Rus savaşının yenilgi ile sonuçlanması dönemin padişahı Sultan III. Mustafa'nın(1757-1774) Rus harbinin verdiği kahırla¹⁶⁸ ölmesine sebep olmuştur. III. Mustafa'nın kardeşi ve III. Ahmed'in oğlu I. Abdülhamîd(1774-1789) de benzer şekilde, Ukrayna'da Özü kalesinin düşmesi ve sivil ahâlinin kılıçtan geçirilmesini bildiren sadâret arızası'nı okurken, beyin kanaması geçirip¹⁶⁹ ölmüştür.

Eyleyüp âhir du'â-yı zıll-ı Yezdânî eser
Oldı seyf-i gâziyândan düşmenün hâli harâb

Sonunda padişahın duası tesir edince düşmanın hali gazilerin kılıcıyla harap oldu.

Padişah, o dönem toplumunda ve doğal olarak divan şiirinde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi(halîfe-i rûy -i zemîn) olarak bilinir. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan ve bu noktada hassasiyet gözeten birisinin, hele ki bu kişi nice hizmetleri, seferleri olan ve mazluma umut olan, cihad şuuruyla işler yapan bir

¹⁶⁶ Kaytaz(Koytas)'la ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.III, s.338.

¹⁶⁷ Hasan Ali Güneş, "Amerika'ya Yelken Açmak İsteyen Levend Şair Reisoğlu", (Çevrimiçi), https://www.researchgate.net/publication/323572326_AMERIKA'YA_YELKEN_ACMAK_ISTEYE_N_LEVEND_SAIR_REISOGLU_Poet_Reisoglu_A_Marine_Who_Wants_to_Sail_to_America, Erişim tarihi: 28.06.2019.

¹⁶⁸ Öztuna, **a.g.e.**, C.I, s.417.

¹⁶⁹ Öztuna, **a.e.**, C.I., s.425.

padişah ise duasının Allah katında makbul olmaması pek mümkün görünmemektedir. Beyitte de gördüğümüz üzere padişahın duası tesir edince düşman, savaştaki gazilerin kılıcıyla harap olmuş ve yenilmiştir. Nitekim Nev'î-zâde Atâyî'ye ait şu beyit de savaşın sadece kılıçla kazanılamayacağını duanın da savaşın kazanılmasında önemli olduğunu bize göstermektedir:

Zâhir ü bâtın olur iki silâh ile zafer

Biri şemşîr-i gazâdur birisi tîr-i du‘â¹⁷⁰

Nev'î-zâde Atâyî, 32

İtdi bir gûne perîşân leşker-i küffârı kim
Leşker-i deycûra eyler anı ancak âftâb

Kâfir düşmanı, öyle bir helak etti ki Güneş onu ancak karanlıklar ordusuna yapar.

Ol kadar bâd-ı bürûdetle ‘adû-yı hâksâr
Hufre-i ‘acze düşüp başına savurdu tûrâb

Kibrin rûzgârlarıyla toprak olası düşman acizlik çukuruna düştü ve paşa düşmanın başına toprak sararak onu toprağa gömdü.

Burada şair yenilginin sebebi olarak ordunun, devletin zayıflığından ziyade kibre kapılmasını sebep olarak göstermektedir. Rûzgâr nasıl eser, toprağı oyar ve çukurlaştırırsa kibir de bedeni oyarak çukur açmaktadır. Kutadgu Bilig’in 5212 numaralı beyti de Nâbî’nin bu düşüncesini destekler mahiyettedir: “Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü.”¹⁷¹

¹⁷⁰ Nev'î-zâde Atâyî, **Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı**, haz. Saadet Karaköse, (Çevrimiçi), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 28.06.2019.

¹⁷¹ Göksu, **a.g.e.**, s.18.

Beyitteki kibrin yenilgi getirdiği düşüncesinden yola çıkarak bu durumu hayatımızın bütün aşaması ve bütün işlerimiz için söylememiz mümkün görünmektedir. Nitekim savaş sadece fiziki olarak iki devlet arasında yapılan bir şey değildir. İnsan günlük hayatında da nefsiyle sürekli bir savaş halindedir ve kibirli olması insanı yenilgiye uğratmaktadır.¹⁷²

Oldı bir fethe muvaffak kim idüp tahsîn felek
Rûy-ı mihrin sürdi hâke çekdi gûşın mâh-tâb

O paşa hazretleri böyle yüce bir fethe muvaffak oldu ki felek onu tebrik etti güneşin yüzünü yere sürdü, ayın da kulağını çekti.

Kulak çekme tabirinin şiirlerde birçok farklı kullanılışı ve anlamı var¹⁷³ ancak bu beyitte Nâbî, kulak çekmek deyimiyle savaştaki yenilgisi sebebiyle düşmanın değerinin düştüğünü, rakibinin üstünlüğünü ve gücünü kabul ettiğini böylece yola geldiğini ifade etmektedir. Sâbî'tin şu beytini de düşmanın yenilgi karşısında durumu noktasında kulak çekmeyle ilgili olarak okuyabiliriz:

Adû-yı devlete bir gûşmâl virdüñ kim

Değül hîlâl kulak çekdi çarh-ı bî-bünyâd¹⁷⁴

Sâbî, 180 / 6

İtmedi bir pâdişâha böyle hıdmet bir vezîr
Virmedi bir hasma bir serdâr böyle bir cevâb

Hiçbir vezir padişaha böyle hizmet etmemiş hiçbir komutan da düşmana böyle bir cevap vermemiştir.

¹⁷² Bununla ilgili olarak tezimizin ikinci bölümünde yer alan Taşlıcalı Yahya açıklamasına bakılabilir.(s. 36-39)

¹⁷³ Bkz.Yaşar Aydemir, **Divan Şiirinde Kulak Çekmeye Dair**, (Çevrimiçi) http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/623488857_2_aydemirya%C5%9Far.pdf, Erişim tarihi: 03.05.2019.

¹⁷⁴ Bosnalı Alaeddin Sâbî, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, 180.

Kimsenün levh-i hayâlinde degüldür mürtesem
Böyle bir resm-i muvâfık böyle nakş-ı intihâb

Böyle uygun bir zafer, görüntü böyle seçilmiş nakış, kimsenin hayal levhasında resmedilmiş değildir.

Dest-bürdinden guzâtun teng olup meydân-ı ceng
Kalmayup kâfirlerin gencîne-i vus'ında tâb

Savaş meydanı gazilerin kudretinden dar geldi, kâfirlerin savaşacak gücü kalmadı.

Kâm ü nâ-kâm eyledi dergâh-ı 'afve ilticâ
Hâh ü nâ-hâh eyledi ol bî-hayâ terk-i hicâb

O ahlaksız, gurur ve kibri bir yana bırakarak ister istemez af dergâhına iltica eyledi.

Rus Çarı Petro, elçileri aracılığı ile müzakere ederken sadrazama bir nâme gönderir. Bu nâmede:

“Çar-ı makhur benim, ve siz ki Âli Osmansız, ben Âl-i Osmanın dengi değilim, düşman sözüne uyub, kemâl-i mertebe mağrur olduğum hasebi ile Tanrı bize gazab edüp, beni bu kıyafete giriftâr eyledi. Mikdarımı bildim ve kendilerine kemal-i mertebe inkıyad eyledim, aman, aman, el aman, el aman ve ba'delyevm ilâ yevmil kıyamüs-sa'adeye dek kem nazar ile bile bakmıyayam”¹⁷⁵

diyerek ve Nâbî'nin de beyitte söylediği şekilde kibri ve gururu terk etmek suretiyle aman ricasıyla beraber af dilemektedir. Nitekim “...kâfir-i bî din gurur olub, gururun ise hasmı Allahu azîmü'ş-şândır.”¹⁷⁶

İderek cürm-i sefihkârânesine i'tirâf
Kendü nefsin iderek âmâc-ı ta'zîr ü 'itâb

¹⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7, s.386.

¹⁷⁶ Kurat, **a.e.**, s.380.

Kendi nefsinı aşığlayarak İslâm ordularına saldırmak gibi olan büyük cüretini itiraf etti.

Destmâlin gerdenine eyleyüp âvîhte
Oldı cûy-ı ‘afv şâhenşâhdan cûyâ-yı âb

Padişahın¹⁷⁷ eline, ayağına sarılarak kendisini affetmesi için yalvarmaya başladı.

Beyitte Rusların bilhassa Rus Çarı Petro’nun padişahın eline, ayağına kapanarak kendilerini affetmesi için padişaha yalvarmasına şahit oluyoruz. Şiire göre padişahın affı ırmak gibidir ve o af ırmağı hiçbir zaman eksilmez. Bu beyit bizi Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde yer alan Arap bedevînin padişaha sunduğu su testiyle ilgili bir hikâyeye götürmektedir. Hikâye, Mesnevî’nin I.cildinin 2921. beytinden itibaren şöyle anlatılıyor:

Testiyi sunup sultan için hizmet tohumunu ekti. Dedi ki, Bu hediyemi şaha arz edin. Yoldan çevirip beni utandırmasın. Bu tatlı, saf su yağmur suyudur. Gülden testiye doldurdum. Yalanım yoktur. Şahın hizmetkarları ona güldüler ama hediyesini kabul ettiler. O kıymetli şahın lütfü keremi onların da gönlüne tesir etmişti. Padişahlar, halkı da kendi yollarına çekerler. Yeşil gökten, yeryüzü de yeşil giyinir. Padişah havuza, adamları da lüleye benzer. Havuzun suyunu lüleler akıtır. Eğer havuzun suyu temiz olursa lülelerden de saf su akar. Zira havuzun suyu bulanık ve kirli olursa lülelerden de aynı şey akar. Çünkü her bir lüle havuza bağlıdır. Onlar aldıklarını akıtırılar. Bunu iyi düşün! ...Halife adamın hâlini görüp, ahvalini dinleyince testiyi altınla doldurdu. İhsanlar ve kıymetli elbiseler verip, bedevîyi yoksulluktan kurtardı. O kerem sahibi, deryalar saçan padişah bir adamına emretti. “Bu altın dolu testiyi ona ver. Dicle’den gemiye bindir ve hürmetle uğurla” diye emretti. “Zira o çöl yolundan ve uzaktan gelmiş. Dicle yoluysa daha yakındır” dedi. Bedevî, gemiden Dicle’yi görünce o an utancından yere kapandı. “Hayret o derya gönüllü şahın lütf u keremine! Daha garibi suya ve testiye değer vermesi.” “O cömertlik denizi benden testiyi kabul etti. Testideki sudan hiç alınmadı.” Ey oğul, âlemi ağzına kadar ilim ve güzellik dolu bir testi bil. ... O bedevî, yoksulluğundan şahın kapısına gitti ve devlete erdi.¹⁷⁸

Mesnevî-i Mânevî’deki bu hikâyenin yanı sıra Kutadgu Bilig’te de benzer bir anlatım söz konusudur. Hükümdar Gündoğdu kendi isminin verilışinden yola çıkarak hükümdarın güneşe benzetildiğini, güneşin hiç küçülmediğini her zaman bir bütün halinde olduğunu ve parlaklığının hep aynı kaldığını ifade ederek kendisinin de

¹⁷⁷ Prut Savaşı’na padişahın katılmadığı bilgisini tarihi kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Ancak burada şairin padişahı bahsetmesi temsil noktasında göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁷⁸ Mevlânâ, **Mesnevî-i Şerif**, haz. Nihat Öztoprak, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014,C.I, s.123-125.

güneşe benzediğini her zaman doğrulukla olduğunu ve parlaklığının hiç eksilmediğini söyler. Güneşin doğduğunu, bu dünyayı aydınlattığını ve aydınlığı bütün halka eriştiğini, kendisinden bir şey eksilmediğini dile getirir. Benim de hükmüm böyledir, ortadan kaybolmam hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır, der.¹⁷⁹

Ol pelîdün itdügi cürminden igmâz itmegi
Kâr-dânân-ı ‘asâkir görmegin râh-ı savâb

O alçağın işlediği suçtan dolayı padişahın görmezden gelmesini askerinin ileri gelenleri doğru görmediler.

Virdi makbûzâtın istirdâd şartıyla emân
Ol vekîl-i cürm-bahş ol âsaf-ı ‘izzet- me’âb

Makbuzatın geri verilmesi şartıyla vezir onun affını kabul etti.

Makbuzatın kelime anlamı para olmakla beraber şiirde para bahsi geçmemektedir. Burada daha önce Rusların aldığı topraklar anlaşılabilir gibi düşman askerinin bıraktığı silahlar, mühimmatlar, cephaneler de anlaşılabilir.

Buldı ‘âlem müjde-i feth ü zaferden tâze cân
Gülistân-ı mülk ü dîne geldi tâze âb u tâb

Fetih ve zafer müjdesiyle âlem taze can buldu. Din ve mülkün gül bahçesine taze hayat geldi. Din ve mülk, barış olduğu müddetçe gül bahçesidir.

Didi bî-gâye senâ ile mübeşşir Nâbiyâ
İki târîh iki mısra’ her biri dürr-i hoş-âb

Ey Nâbî! Müjdeci amaçsız övünmesiyle her biri parlak inci olan iki tarih, iki mısra söyledi.

Kıldı Sultân Ahmed’ün Allâh du’âsın müstecâb
Düşmenün tâbûrını yıkdı vezîr-i kâm-yâb

¹⁷⁹ Göksu, a.g.e., s.78.

Allah, Sultan Ahmed'in duasını kabul etti. İsteğine kavuşan vezir düşmanın askeri birliğini yıktı.

Nâbî, 355-358 / 1-33¹⁸⁰

4.1.1.6. Târîh Berây-ı İnhizâm-ı Moskov

Nâbiyâ tarz-ı cedîd üzre bilâ-mâye-i harf
Tâze târîh tamâm oldu zihî feth-i mübîn

1123

Ey Nâbî! Ne güzel ki harfin cevheri olmaksızın yeni şekil üzerine taze tarih ve parlak fetih tamamlandı.

Nâbî, 358 / 1¹⁸¹

4.1.1.7. Târîh-i Musanna' Berây-ı Feth-i Tâbûr-ı Moskov

Bu gazâyâ gelicek gaybdan üç bin gâzî
Mest olup tîgleri câm-ı siperden geçti

Bu gazaya gaybdan üç bin gazi gelince onların kılıçları mest olup siper kadehinden vazgeçti.

Oldı tûfân-ı tevârihe cihân müstagrak
Lîk hep tarz-ı kadîm üzre nazardan geçti

Dünya tarih tufanına battı ama daima kadim tarz üzere bakıştan geçti.

Bedr-i hüsnünde olan cünd-i ricâlullahun
Eserin gördi 'adû fikr-i zaferden geçti

Düşman, o güzel yüzünde Allah dostlarından oluşan orduların eserini görünce zafer fikrinden vazgeçti.

¹⁸⁰ Yusuf Nâbî, a.g.e., C. I, s.355-358.

¹⁸¹ Yusuf Nâbî, a.e., C. I, s. 358.

Nâbî'ye göre savaş esnasında dostun görmediği, düşmanın gördüğü bazı alametler vardır. Bunlardan birisi de düşmanın, ordularımızın yüzünde Allah dostlarından oluşan orduların yüzünü görmesidir. Nâbî, Enfâl Suresi 48. âyet-i kerîmeye¹⁸² manen iktibas yoluyla başvurarak şiirinde bu duruma yer verir.

Türk ordusu, yalnız yerde yürüyen askerlerden ibaret değildir. Harbe, tarihteki din büyükleri, erenler, evliyâlar ve havalarda uçuşan ruh orduları da iştirak ederler. Çok yakın yıllara kadar ve bugün hâlâ, Türk milleti, savaşa giden ordularını, hiçbir zaman şehit ve evliyâ yardımından mahrum düşünmemiştir. Türk milletine göre bu ruhlar, ordunun yürüdüğü yerlerin semasında uçarak, askere destek olurlar. İstiklal Savaşı'nda, Yunanlıların: "Türk askerlerinden o kadar korkmuyoruz, fakat onların üstünde, kanatlı varlıklar gibi uçuşan o heybetli rûhlar, o sarıklı ve kavuklu evliyâ hayalleri, bizi şiddetle yıldırıyor!" dedikleri meşhurdur.¹⁸³ Celâlzâde Mustafa, Selîm-nâme'sinde bu hususla ilgili olarak "yeniçeri yiğitlerinin tüfekleri ki, görünmeyen meleklerle sırdaş, gök gürültüsü ve şimşek melekleriyle arkadaş olup savaş alanlarında korkusuzlar, cenk meydanlarında can yakıcıdırlar."¹⁸⁴ demektedir.

Halk edebiyatı şairlerinden Âhû'nun *Destân-ı İslâm Pâdişâhı* isimli destanı da bize savaşa askerin dışında katılanlar noktasında oldukça bilgi vermektedir:

"... Şair Âhû'nun bizzat katıldığı anlaşılan bu Türk- Moskof savaşına, aynı inanış an'anesine göre, ünlü rûh orduları da katılmıştır. Ordu'nun önünde erenler, evliyâlar, Molla Hünkâr ile Şems-i Tebrîzî, Hacı Bektaş Veli ve Hâşimî alemleri yürümüşdür. Şair Âhû, bütün bunları şöyle bir söyleyişle anlatır:

İslâm Pâdişâhı çıktı gazâyâ
Evliyâlar etdi ikrâr önünce
Sadrâzam kuşandı gayret kılıcın

¹⁸² "Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi(melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi." Enfâl/48.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.182.

¹⁸³ Nihad Sâmî Banarlı, **Edebiyat Sohbetleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010, s.270.

¹⁸⁴ Celâlzâde Mustafa, **Selîm-nâme**, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 602.

Etdi bir şecâ'at izhâr önünce
Erenleri bile dedi görenler
Ricâl-i gâibden haber verenler
Bunca evliyâlar, bunca erenler
Yürüdü Ahmed-i Muhtâr önünce
Erenler yüzünü kibleye döndü
Yüz tutub Hudâ'ya secdeye indi
Kara Ahmed Sultan Arslana bindi
Yılandan kamçısı bîmâr önünce
Erenler bu işe dediler: Belî
Kılıç kabzasına sundular eli
Tanrının arslanı Hazret-i Alî
Yürüdü Haydar-ı Kerrâr önünce”¹⁸⁵

Kısacası yeşil sarıklılar, beyaz sarıklılar olarak isimlendirilebilen bu kimselerin savaşın neticesinin değişmesinde - Çanakkale Savaşı¹⁸⁶ başta olmak üzere, İstanbul'un fethinde vb. savaşlarda -oldukça etkili olduğuna metinler üzerinden şahit olmaktayız.

Biri Nâbî dedi ammâ ki lügaz şeklinde
Ki letâfette halâvetde şekerden geçdi

Nabi letafette ve tatlılıkta şekerden daha tatlı olan lugaz şeklinde iki tarih söyledi.

Didi târîhini üç bin görünür ammâ kim
Oldı ancak se hezârun biri serden geçdi

Tarih üç bin görünür ama bu üç binin birisi baştan geçti.

¹⁸⁵ Banarlı, **a.g.e.**, s.270-271. Ayrıca bkz. Banarlı, “Yürüyüş Destânı”, **a.e.**, s.275-280.

¹⁸⁶ Çanakkale savaşında yeşil sarıklıların çokça olduğu, görüldüğü söylenmektedir. Ancak bunun dışında bir de savaşta yeşil kuşlar olduğunu Ruşen Eşref Ünaydın'ın Çanakkale savaşına katılanlarla yaptığı konuşmasından öğrenmekteyiz:

-Derler ki muhârebede bizim askerlerin gözüne yeşil sarıklı askerler görünürmüş; siz de gördünüz mü onlardan?

-Hayır efendim, biz görmedik. Yalnız kuşlar vardı. Yeşil yeşil. Ateşin arasında gezerlerdi. Sonra zeytin ağaçlarına konarlardı. Başka bir şey görmedik. İşte o zeytin ağaçlarını kurşun, gülle kırmış, yıkmış, dalını budağını karıştırmış. O yeşil kuşlar oraya konarlardı. Kurşun mürşun, Allah tarafından, onlara dokunmuyordu.

Ruşen Eşref Ünaydın, **Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s.15.

Türk- İslâm kültüründe önemli bir yeri olan ebced hesabı ve tarih düşürme, kültürümüzü araştırmaya gayret eden birçok kişinin dikkatini çekmektedir. Bir rivayete göre Medyen ülkesinde, Şuayp peygamber zamanında 6 bey yaşamış. Adları Ebcet, Hüvvez, Huttu, Kelemen, Safes, Karaşet olan bu beylerin isimlerin anlamı bilinmemekle beraber isimleri oluşturan harflerin hiçbiri yekdiğer isimlerde tekrarlanmayan harflerden oluşmaktadır. Arap alfabesindeki 22 harf, bu isimlerde mevcuttur. Geriye kalan altı harf ile de Seha ile Dazığı kelimeleri ortaya çıkar. Sırasıyla bu kelimeleri oluşturan harflere birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar; yüzden bine kadar da yüzer yüzer karşılıklar verilerek ağızdan çıkan her bir harf, yine bir rakam ile karşılanmaktadır ve böylece harflerin ses değeri yanında rakam değerleri de ortaya çıkmış, kelimeler rakamsal ifadelerle bürünmüştür. Edebiyatta tarih ve tarih düşürme geleneği bu hesabı esas alarak doğum, ölüm, bina, tamir vb. özel zaman dilimlerini yıl olarak anlatmada hesap beyitlere, dizelere veya ibarelere bürünerek şiirleri süslemiştir.¹⁸⁷

Nitekim cami, medrese, çeşme, kütüphane, mezar vb. birçok yapının kitabesinde düşürülenlerin yanı sıra zaferlere, fetihlere, felaketlere de ebced hesabıyla düşürülen tarihlere rastlamaktayız. İsmail Yakıt, “Ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye tarih düşürme denir.”¹⁸⁸ diyerek tarih düşürmenin tanımını vermektedir.

Divan edebiyatı metinlerinde ve kitabelerde sık rastladığımız tarih düşürme sanatı oldukça önemli bir yer arz etmektedir. Elbette düşürülen bu tarihi anlamak en az yazmak kadar zor ve önemli bir iştir. Hesaplamanın yapılması için ebced harflerinin ve rakam değerlerinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu hesaplama işlemi için “Tarih ibaresinin harflerinin ebced sayı değerleri tek tek bulunur ve toplanır.”¹⁸⁹ Bunun yanı sıra;

¹⁸⁷ İskender Pala, **Müstesna Güzeller**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, s.170-171.

¹⁸⁸ İsmail Yakıt, **Türk- İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, Ötüken Yayınları, 1992, s.62.

¹⁸⁹ İsmail Yakıt, **a.e.**, s.62.

“Bir tarih manzumesi içinde yer alan tarih mısra’ı veya beytinin hesaplanışında dikkat edilecek en önemli nokta, müverrihin tarihi hangi mısra da ve ne tür bir tarih olduğuna işaretinin anlaşılmasıdır. Genellikle -pek az istisnası vardır- “tarih”, “tarihini”, “tarihin” vs. gibi lafızlardan sonrasını hesaplamak gerekir. ”¹⁹⁰

şeklinde açıklanan bu yöntem de bir diğer tarih çözme yöntemidir.

Hall-i eşkâli bedel ‘add olunur câ’izeye
Bunda dil dâ’iye-i sîm ile zerden geçdi

1123

Bu tarihi çözmek caizye bedeldir. Gönül bunda paradan puldan(gümüş ile altından) geçti.

Nâbî, 359-360 / 1-6¹⁹¹

4.1.1.8. 884 Numaralı Gazel

Hilâl-i ‘îd neşâta neşâta nişâne geldi gibi
Kümeýt-i şevke gümüş tâziyâne geldi gibi

Bayram hilali sevine sevine nişana geldi gibi. Şevk atına gümüş kamçı geldi gibi.

‘Aceb tehîligi var pâ-yı kürsî-i va’zun
Mürâca’at yine pîr-i mugâna geldi gibi

Vaiz kürsüsünün ayağı bomboş. Galiba millet yine meyhaneye gitti.

Cebîn-i nâzı yine mev-rîz-i çîn-i gazab
Gönül temennî-i vuslat lisâna geldi gibi

¹⁹⁰ İsmail Yakıt, **a.e.**, s.63.

¹⁹¹ Yusuf Nâbî, **a.g.e.**, C. I, s. 359-360.

Naz alnında o öfkeden saçlar ortaya çıktı galiba vuslat temenniniz diye geliyormuş gibi oldu.

Rakîbe merhametün var gönül yine bilmez
Misâl-i kâfir-i Moskov emâne geldi gibi

Rakibe merhametinin olduğunu gönül yine bilmiyor. Kâfir Rusya bağışlanma dileğinde bulunuyor gibi.

Rakip, sözlükte “aynı şeyi elde etmek isteyenlerden, aynı amaca varmak için uğraşanlardan her biri, aynı sevgiye gönül verenlerden her biri, görüp gözeten, bütün varlıklar üzerinde gözcü durumunda olan, bütün işler murâkebesi ve kontrolü altında bulunan”¹⁹² olarak tanımlanıyor. Ötügen’in Türkçe sözlüğünde ise rakip “(Kişi için) bir yarışta, başkalarını geçmeye çalışan; üstünlük sağlamak için çaba harcayan, bir şeyi elde etmeğe, diğerlerinin istediği yere gelmeye uğraşan aynı kadını seven erkeklerden her biri, bekçi, divan edebiyatında, âşığın sevgilisi ile arasına giren, sevgilisini onun elinden almaya kalkışan kimse”¹⁹³ olarak tarif ediliyor.

Ahmet Atillâ Şentürk’ün *Rakîb’e Dair* isimli kitabında rakip,

“... Sembolize edilmiş bir tipi temsil etmekle beraber günlük hayâtın türlü safhalarında yerine göre bazı şahıslara da alem olabilen “rakîb” en kısa ifade ile “engel” teşkil eden herkeştir. Bir semtte âşık ile mâşuğun rahatça görüşüp konuşmalarını engelleyen dedikoducu bir komşu, sevgiliye gerçek âşığını yanaştırmayan bir fedâî kabadayı yahut şahsın mevkice yükselmesini çekemeyerek hâmîleriyle görüşmesini engelleyen kötü niyetli bir diğer şahsı da bu konuda değerlendirmek mümkündür.”¹⁹⁴

ifadeleriyle tarif ediliyor. Divan edebiyatında rakip¹⁹⁵ bahsi açıldığında, sadece âşığın sevgiliyle buluşmasını, kavuşmasını engelleyen ve aynı zamanda sevgiliye de âşık olan kişi olarak ele alınıyor. Gerek sözlüklerde gerekse bahsi geçen

¹⁹² Ayverdi, **a.g.e.**, C.3, s.2585.

¹⁹³ Çağbayır, **a.g.e.**, 2007, C.4, s.3935.

¹⁹⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, **Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb’e Dair**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995, s.40.

¹⁹⁵ Rakibin ‘kim’liğini daha iyi anlayabilmek için bkz. Dursun Ali Tökel, “Engel Mi, Yardımcı Mı? Gremias’ın ‘Anlatılarda Eyleyenler Kuramı’ Çerçevesinde Bir Eyleyen Olarak Rakib”, **Journal of Turkish Studies(Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Harvard University, 2011, C.35, S.1, s.265-273.

kitapta da gördüğümüz üzere rakip sadece âşığın ulaşmasını engelleyen kişi değil aynı zamanda sevgilinin etrafında dört dönen bir bekçi yahut gözcü veya bizce en önemlisi temel olarak âşığın hırsını ve azmini, aşkını arttırması noktasında engelden ziyade âşığa asıl yardımcı olan kişidir.

Divan şiirinde rakip; genellikle kâfir, kızılbaş, dev, şeytan, köpek, ehrimen, domuz, tilki, eşek, akrep, yılan, karga, diken, ölüm, bahçıvan, kendini beğenmiş birisi, menfaatçi, fitneci vb. olarak yer alır. Rakip kötülük kategorisinde değerlendirildiği zaman “Moskov” olarak karşımıza çıkmaz. Ancak bu beyitte rakip olarak karşımıza Moskov çıkmıştır. Divan şiirinde Nâbî dilinde rakip, yukarda saydığımız sıfatların yanında ilk defa Moskov olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Osmanlı- Rus ilişkilerinin ne boyutta olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Divan şiirinde rakip mutlak düşmandır. Nâbî’nin beytinde de Rusya mutlak düşman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hilâlün itmege Nâbî kudûmın istikbâl
‘Azîz-i mihr ser-i nerdübâna geldi gibi

Nâbî, 1123 / 1-5¹⁹⁶

**Ey Nâbî senin(sadrazam) gelişini karşılamak için o yüce aziz(padişah)
merdivenin başına geldi.**

69¹⁹⁷

TÂRÎH

Hoşâ zamân-ı fütûhât- bahş- ı hân Ahmed
Ki oldu zinde zamânında şöhret-i eb u cedd

¹⁹⁶ Yusuf Nâbî, **a.g.e.**, C. II, s. 1123.

¹⁹⁷ Şiirin hangi savaşla ilgili olduğunu tespit edemedik.

Fetihler bahşeden Ahmed Han ki onun zamanında atalarının şöhreti tekrar dirildi.

Tamâm- ı gûşe-i zeyl-i ‘arûs- ı memlekete
Kırâl-ı Moskov iderken itâle-i müddet

İdüp vezîrini ta’yîn o pâdişâh-ı güzîn
Memerr-i düşmeni itdi sipâh-ı din ile sedd

Geline benzeyen memleket eteğinin her bir köşesini istila etmek isteyince o yüce padişah vezirini tayin etti ve o vezir de düşman askerlerinin geçiş noktasına askerleriyle set çekti.¹⁹⁸

Ruh-ı hücûmına ol âteş-i cihân- sûzun
Tâb-ı tîg ile darb itdiler tabançâ-i red

O cihanı yakan hücumunun kalesine kılıcın şiddeti ve karşı koymanın tabancasıyla karşılık verdiler.

Zarûrî eyledi rubâhveş emânı penâh
Şîr- seg geçinürken bu ‘arsagehde esed

O köpek tabiatlı bu arsada aslan geçinirken sonunda tilki gibi sığınmak zorunda kaldı.

Mübeşşirân didi bu fethi Nâbiyâ târîh
Peyâm - ı feth ile buldı cihân(...)¹⁹⁹

Müjdeiler bu fethi tarih söyledi. Fetih haberiyle cihan... buldu.

Nâbî, 256 / 1-6²⁰⁰

¹⁹⁸ İkinci beytin anlamı birbirini tamamladığı için ikinci ve üçüncü beytin anlamı ile birlikte verilmiştir.

¹⁹⁹ Beytin ikinci mısraı eksiktir.

²⁰⁰ Yusuf Nâbî, **Dîvân**, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, C. I, s.256.

4.1.1.8.1. Nâbî’de Savaş Düşüncesinin Görünümü

Nâbî’de, Osmanlı- Rus savaşlarını Prut Savaşı odağında görmekteyiz ve Nâbî, şiir vasıtasıyla Prut Savaşı üzerinden neredeyse XVII. yüzyılın tüm Osmanlı-Rusya ilişkilerinin aşamalarını, geldiği noktayı aktarmaktadır. Nâbî, kaleme aldığı 8 tarih kıtasıyla bu yüzyılın savaş algısına, Rusya’nın, Osmanlının savaştaki durumuna vb. birçok olaya şiir dili nispetinde ışık tutmaktadır.

Nâbî’nin şiirinde savaş mahşer yerini, kargaşalığı andırmaktadır ve İslam ülkesine zarar gelir ihtimali halk başta olmak üzere korkuya, vehme sebep olmaktadır. Saf gönüllü, iyi niyetli Osmanlı ordusu, bu savaşlardan Allah’ın yardımı sayesinde muzaffer olarak ayrılmıştır ve zafer, müminler için ümit arttıran bir mutluluk olmakla beraber Osmanlı milletini de ihya etmiştir. Şüphesiz bu fetihlerde, zaferlerde padişah ve Âsaf’a benzetilen sadrazam da çok önemli bir yerdedir. Padişah, sefere katılamadıysa bulunduğu yerdeki durumunu, o esnada neyle meşgul olduğunu, ne yaptığını da Nâbî’nin şiiri aracılığıyla görebiliriz.

Süreç olarak savaşı hazırlayan sebepler, sınırlara Rusya’nın saldırısı ve ikili ilişkiler, aşamalar halinde savaş, saldırıların nasıl yapıldığı, saldırılarda neler kullanıldığı ve neredeyse diplomasi noktasında savaşın ve barışın her anı görülür. Buna rağmen Nâbî, devletin XVII. yüzyılda yaşadığı bazı problemleri de düşünecek olursak elde edilen fethin, zaferin büyüklüğü ve önemi karşısında kalemin, bir noktada kendi şiirinin yetersizliğinden bahsetmektedir.

Padişahı, Nâbî’nin şiirinde devletini, saltanatını, ülkesini koruma noktasında oldukça hassas bir durumda görmekteyiz. Padişah karar alma sürecindeyken, devlet adamlarının bu kararlardaki rolüne, fikirlerini açıklamalarına ve padişahın savaş için vezir tayinine, her iki ülkenin savaşa dair hamlelerine çeşitli beyitlerde şahit olmaktadır.

Nâbî’nin şiirleri de şiir içerisinde kullanılan dile uygun olarak, bir noktada anlaşma şartlarını, verilecek mühimmatı, kale vb. yönüyle de açıkça aktarması sebebiyle, bir barış anlaşması olabilecek kadar bilgi vermekte ve bu bakış açısıyla okunabilmektedir.

Osmanlı- Rus ilişkileri bahsi açıldığında, çoğu insan tarafından Katerina ile Baltacı Mehmed Paşa arasında yaşanan olaylar bilinmekte ve biraz da insanların popüler olana, entrikaya düşkünlüğü, merakı dolayısıyla hâlâ tartışılmaya devam etmektedir. Çeşitli güvenilir tarih kaynaklarında Katerina ve Baltacı'ya isnat edilenlerin, bilhassa yüz yüze görüşmeleri gibi bir durumun ve aralarında bir aşkın gerçek olmadığı ifade edilmektedir ancak aksini iddia eden kaynaklar da vardır. “Şüyuu, vukuundan beterdir” sözünün önemine de bu hususla ilgili olarak işaret etmek istiyorum. Nitekim Katerina ve Baltacı olaylarının bir İtalyan baladıyla beraber ortaya çıkışını bu söz doğrultusunda ele almak mümkündür. Nâbî'nin şiirine başvurarak, barış anlaşması ve aman dileme söz konusu olduğunda biz de Katerina ile Baltacı arasında herhangi bir görüşmenin, münasebetin ve aşkın yaşanmadığını belirli tarih kaynaklarının desteğiyle söyleyebiliriz. Şiir bu noktada da tarihi bilgiyle desteklenerek ele alınabilmekte ve değerlendirilebilmektedir.

Savaş sonucunda kazanılan fetih; devlete, halka, orduya, padişaha mutluluk vermektedir ve elde edilen zafer, ıstırapı yok ederek, tüm ülkeye ferahlık verir. Savaş, Osmanlı ordusu, devleti, halkı açısından bakıldığında kendi içerisinde dini ve gâybî bir boyut taşımaktadır. Kimi zaman orduya, en sıkışılan durumda gâyb âleminin erenleri diyebileceğimiz yeşil sarıklılar yardım etmektedir ve bu yeşil sarıklı ordu düşmanın gözüne görünerek onların korkmasına, yılmasına sebep olmaktadır. Dini boyut ise sürekli dua, gazâ, fetih, cihâd düşüncesiyle Nâbî'nin şiirinde şahit olduğumuz temel bir durumdur.

Osmanlı ordusu, Nâbî'nin şiirinde gazâ ve cihâd düşüncesinin de tesiriyle karşımıza çoğunlukla gazi olarak çıkmaktayken, Rus orduları da tam aksine her zaman için kâfirdir. Bu ve buna benzer olarak Osmanlı ordusunun, padişahın, komutanların, sadrazamın vasıfları her zaman için müspet, estetik olarak bir güzellik taşıyan ve dini boyutu olan benzetmelerden oluşur. Nâbî, ordu başta olmak üzere sadrazam ve padişahı sürekli olarak benzetmeler ve güzellemeler aracılığıyla yüceltir. Mutlak düşman olarak görülen Rus ordusu, devleti, çar, komutanlar ise her zaman için alçaklığı, acizliği vb. yönüyle öne çıkarılmaktadır. Şiire, bu şekilde yansıyan kullanımlar, temsiller ve gerçeklikler dönemin iki devleti arasındaki

ilişkisini, Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Rusya'ya karşı bakışını, yaklaşımını vermesi noktasında dikkate değer bir durum olarak yorumlanabilir.

4.1.2.Prut Savaşı ve Barışının Sâbit'teki Görünümü

Asıl ismi Alaaddin (Alaeddin) olan Sâbit'in, Bosna'nın Uziçe kasabasında 1650 yılında doğduğu tahmin edilmektedir ve doğum yerinden ötürü Bosnalı Sâbit olarak bilinmektedir. İlk eğitimini bu coğrafyada müftü Halil Efendi'den alarak daha sonra eğitiminin devamı için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da kaptan-ı deryâ Seydîzâde Mehmet Paşa'ya kasideler sunan Sâbit, onun dairesinde imam olarak görev almıştır. Bir müddet Rodos'ta kadı vekili olarak hizmet ettikten sonra Bosna, Saray ve Konya'da mollalık görevinde bulunmuştur. Daha sonra Çorlu, Kefe, Yanya gibi Rumeli'deki çeşitli vilayetlerde kadılık yapmıştır. Meslek hayatının çoğu aşaması azillerle geçmiştir ve şiirlerinde bu durumdan şikâyetini sürekli dile getirmiştir. Uzun boylu, uzun sakallı ve kekeme olduğu rivayet edilen Sâbit'in, sohbetlerde kekeme olduğu için ve hitabetinin zayıflığından dolayı “Ben konuşamıyorum fakat Allah'a şükür kalemim konuşuyor. O da konuşmasa çatlardım” dediği rivayet edilmektedir.

XVII. yüzyılda dilinin Türkçeye yakın olması onu yeni ve millî bir üslup hususunda Kâni ile beraber gayret gösteren iki kişiden birisi yapmıştır. Aynı zamanda üslubu ara ara Nâbî'yi andırmaktadır. Genel itibariyle Sâbit'i divan şiiri içerisinde diğer şairlerden ayıran husus nüktedanlığa ve deyimlere, atasözlerine dayalı olarak şiirinde mizaha başvurmasıdır. Sâbit'in bu tercihi, dilini Türkçeye yakınlaştırmak istemesinden kaynaklanmış olabilir çünkü şiirde nüktenin yer alması kelimelerin de Türkçe ağırlıklı olması anlamına gelmektedir. Bu sebeple olsa gerek Sâbit'in şiirlerinde, dönemini yansıtacak şekilde yoğun miktarda deyimler, atasözleri bulunur ve şair atasözlerinin, deyimlerin Türkçenin farklı anlamlar sunabilen kıvrak ifadelerinden çok miktarda yararlanmaktadır. Nâbî, Sâbit'in üslubunda yer alan bu kullanım şeklini takdir etmektedir. Sâbit'te atasözü ve deyim kullanımının yanı sıra cinasla ve kelime oyunları da yoğun bir şekilde karşılaşırız. Sürekli orijinal bir

üslup kurma endişesi taşıyan Sâbit, taklitçilikten kaçınmaya özen göstermiştir, bazı garip terim ve tabirlere yer verdiği için şiirlerinde ara ara tuhaf, girift, donuk bir üslup gösterdiği söylenmiştir. Genel olarak eserlerinde müstehcen ifade ve kullanımlara yer vermekten kaçınmamış; diğer şairlerin kullanmaktan çekindiği balgam, uyuz, tükürme vb. kelimeleri orijinal üslubunu kurabilmek için kullanmaktan çekinmemiştir.

Sâbit'in eserlerinin çoğu klasik dönem eserleri olarak kabul edilebilir ancak Sâbit, ruh olarak tamamıyla bir geçiş dönemi şairidir. Eserleri arasında en önemlisi olarak divanını ve Zafernâme'sini kabul edebiliriz. Divanı, Sâbit hayatı boyunca tertip edilmiştir ve divanının toplam 60'tan fazla nüshası vardır. Başta 1 Miraciye, 2 naat, devrin büyüklerine ve Abdü'l-kâdir Geylânî, Hazret-i Mevlevî, Şikârî-i kadî isminde yazdıklarıyla beraber 39 kaside, 6 gazel-i müzeyyel, 3 tahmis, 44 târîh kıtası, 355 gazel, 2 terci-i bend, 45 kıt'a, 24 rubai, 182 müfred, 5 lugazdan oluşmakta ve klasik divan tertibi özelliği göstermektedir.

Divanının dışında yerli konulardan oluşan Derenâme'si²⁰¹, Berbernâme'si ve tasavvufî bir içerik taşıyan ancak bitiremediği Edhem ü Hümâ²⁰² isimli mesnevisi vardır. Ayrıca Selim Giray'ın Urkapı(Prekop) bölgesinde yaptığı seferini anlatan, Kırım Hanı Selim Giray Han için yazdığı bir Zafernâme'si bulunmaktadır, yazdığı bu eser üzerine atanmayı istediği Kefe'ye kadî olmuştur. Sâbit'in yazdığı bu mesnevileriyle bir hamse meydana getirmek istediği ancak ömrünün imkân vermemesi sebebiyle yetiştiremediği söylenmektedir.

43 beyitten oluşan Amrû'l-Leys isimli bir manzumesi ve Hadîs-i Erba'in Terceme ve Tefsiri isimli bir eseri daha vardır. Kaynaklarda ifade edildiğine göre Sâbit, 169 beyitten oluşan Derenâme'yi oldukça çirkin ve ahlak açısından kötü bir konu üzerine kurmuştur, eser şehvi lirizmi yansıtmakla beraber eserde mizah ve şehvi duygular iç içe girmiş durumdadır. Kullandığı tasvirler, mizah dili ve tabirler kaba, yer yer iğrençlik seviyesinde görünmektedir. Divanında da gördüğümüz şekilde mahalli kelime ve deyimlere yer vermiştir, eskimiş ifadelerin kullanımı

²⁰¹ Derenâme için bkz. Sâbit, **Derenâme (ya da) Hâce Fesâd Ve Söz Ebesi**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Dilek Basımevi, 1990.

²⁰² Edhem ü Hümâ için bkz. Sâbit, **Edhem ü Hümâ**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Dilek Basımevi, 1990.

Sâbit'in ne demek istediğini anlamayı zorlaştırırken, eserin yazıldığı bölgedeki yer adları ve konuşma özellikleri eserde yer almaktadır. Eser her yönden klasik bir hikâyeden ayrılmakta, alışılanın dışına çıkmaktadır.

Beyit sayısı birçok nüshada farklılık gösteren Berbernâme, Çorlu'da bir berber çırağın başından geçen olayların anlatıldığı mesnevi türünde bir eserdir. Sâbit, Berbernâme'yi hayatın kötü tarafını göstermek amacıyla kaleme almakla beraber eseri soğuk teşbihlerle oluşturulmuştur ve mesnevinin sonunda ahlaki noktada kötü olarak karşılayabileceğimiz beyitlere yer vermiş, konuyla ilgili olarak da argo deyimler kullanmıştır. Edhem ü Hümâ, Sâlim tezkiresinde verilen bilgiye göre Sâbit'in oluşturmak istediği hamsenin ilk mesnevisidir ancak yarım kalmıştır. Eser münacat, naat, miraciye, dört halife övgüsü, sitayiş-i Sultan Mustafa, Sitayiş-i Şeyhülislam Feyzullah ve sebep-i telifden oluşmaktadır.

Edhem ü Hümâ, mutasavvıf İbrahim Edhem'in hayatı etrafında oluşan Edhemname adını alan eserlerden yola çıkarak yazılmış ve yarım kalmış bir aşk hikâyesidir. Eser tasavvufî bir içerik taşımaz ancak eserdeki dinî manzumeler asıl konudan çok daha fazla yer kaplamaktadır. Edhem ü Hümâ, Sâbit'in mesnevî türündeki diğer eserlerinden farklı olarak geleneğe bağlı kalıp yazdığı bir eserdir. Eser taklit ya da tercüme değildir, Sâbit kendine özgü üslubuyla burada da orijinallliği yakalamıştır. Edhem ü Hümâ'da Sâbit, diğer eserlerine kıyasla çok farklı bir sanatkar kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

426 beyitten oluşan Zafernâme,²⁰³ Kırım Hanı Selim Giray'ın Leh ve Rus ordusuna karşı kazandığı Prekop zaferini anlatması yönüyle önemlidir. Selim Giray, eserde abartılı anlatımlarla İran kahramanlarına benzetilir ve eser Selim Giray'ın savaştan önce orduya söylediği sözleri samimi olarak yansıtması noktasında dikkate değerdir. Sâbit, çoğu eserinde olduğu gibi burada da deyimlere ve atasözlerine yer vermiştir.

Sâbit'in Amrû'l-Leys'i 43 beyitten oluşan bir manzumedir. Savaşmak için ordusunu toplayan padişah Amrû'l-Leys'in ordusunda gördüğü zayıf bir sipahi, atı ve

²⁰³ Zafernâme'ye ayrıntılı olarak 3. bölümde değinildiği için burada genel bilgilerle yetinilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. s.48-49.

sipahinin karısı üzerinden hikâye ilerlemektedir. Eserde, Sâbit kendine has tuhafliklar ve kaba teşbihleri kullanmayı tercih etmiştir. Sâbit'in manzum mensur karışık olarak yazdığı eseri Hadîs-i Erba'in Terceme ve Tefsiri isimli eseridir ve 1708 tarihinde III. Ahmed'e takdim etmiştir.²⁰⁴

Hakkındaki birçok eleştirilere rağmen XVII. yüzyılın hiç şüphesiz önemli şairlerinden birisidir. Diyarbakır'daki mevleviyet görevindeki azlinden sonra İstanbul'a dönmüş ve dizanteriden 1712'de vefat ederek İstanbul Topkapı etrafında bulunan Maltepe mezarlığına gömülmüştür.

XVII. yüzyılda yaşayan Sâbit, divanında yer alan tarih kıtalarıyla ve devrinin olaylarına, kendi hayatına neredeyse tüm eserlerinde yer vermesi yönüyle döneminin önemli şairlerinden birisidir. Eserleri ve müstakil olarak divanı, divanındaki şiirleri günümüzde divan şiirine karşı yapılan birçok haksız eleştiriye cevap verecek mahiyettedir. Divanındaki kıtaların içerisinde, Osmanlı Rus savaşları ve ilişkisine dair birçok kıtanın, kasidenin bulunmuş olması sebebiyle Sâbit'in ilgili şiirlerini incelemeye çalışarak beyitler halinde ele alacak ve gerekli gördüğümüz yerlerde nesre çevirisinin yanında çeşitli açıklamalarda bulunacağız. Sâbit'te, Prut savaşı ve barışıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz 4 tarih kıtasının divandaki numaraları ve isimleri şöyle:

VII numaralı şiir **BERÂY-I SELÎM GİRÂY HAN-I KIRIM**

XLIII numaralı şiir **TÂRİH-İ İNHİZÂM-I MOSKO BERÂY-I AHMED HAN**

XXI numaralı şiir **TÂRİH-i İNHİZÂM- I MOSKO DER-ZAMÂN-I AHMED HAN**

²⁰⁴ Sâbit'in hayatı hakkında bilgi verilirken şu kaynaklardan istifade edilmiştir: Sâbit, **Edhem ü Hüma**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Dilek Basımevi, 1990, s.5-13; Bosnalı Alaeddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.1-9, 45-53; Hasan Kaya, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi(17-19. Yüzyıllar)**, ed. Nihat Öztoprak, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 233-234; E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, C. IV, s.276-280; Ahmet Atilla Şentürk, **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.563; Ali Emre Özyıldırım, "Sâbit'in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular", **Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları**, Ankara, 2012, S.23, s.1-10.

XXXV numaralı şiir **TÂRÎH-i TÛFENG- İ SULTÂN AHMED HAN**

4.1.2.1.Berây-ı Selîm Girây Han-ı Kırım

Eyâ şehinşeh-i gâzi gazâ mübârek-bâd
Huçeste feth ü magâzî tebâreku'llahe ecâd

Ey gazi şahlar şahı! Gazan mübarek olsun. Ne güzel bir fetih ve gaza, Allah mübarek etsin.

‘Adûya ‘arza kılup dest-i bürd-i Kerrârı
Anıldı Gazve-i Hayber kadar bu feth ü güşâd

Döne döne o sert elini düşmana gösterdin. Bu fetih Hayber Gazası kadar anıldı.

Hayber Medine’nin kuzey bölgesinde olan ve Medine’ye 200 km’lik mesafede bulunan sağlam kalelere sahip bir şehirdir. Etrafı volkanik topraklarla kaplı olduğu için şehir münbit arazilerle çevrilidir ve şehirde zengin hurmalıklar bulunmaktadır. Bölgenin yerli Yahudi’leri tarafından Hayber kelimesi kale anlamında da kimi zaman kullanılır. Şehirde tarımın yanı sıra panayırların da tesiriyle olsa gerek ticaret yoğun olarak yapılmaktadır. İslam tarihinde Hayber’in meşhur olmasındaki ana etken Hz. Peygamber’in yönettiği savaştır. Medine’den çıkan Yahudi’lerin bir kısmı(Benî Nadîr Yahudi’leri) ticaret yolu üzerindeki kervanlar için bir tehdit teşkil etmekle beraber Mekkeli müşriklerle Müslüman’lara karşı saldırı hazırlığı içerisinde bulunmaktaydılar. Bütün bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber kurulmakta olan ve bir düzen oturtmak için çabalayan İslâm devletine Yahudi’lerin büyük bir engel olacağını düşündüğü Hayber’e bir sefer düzenleme kararı alır ve kısa sürede harekete geçer. Hayber kalesinin yedi kapısı vardır ve her kapıda bir Yahudi beyi beklemektedir. Kalenin öyle bir kapısı vardır ki ancak bin

kişiyile açılıp kapanan bir kapıdır. Hz. Peygamber'in geliş haberini alan Hayberliler karşı koyma noktasında gerek kaleye sahip olmaları gerek savaşçıların olması gerekse silah fazlalığı sebebiyle hazır durumdaydılar. Hz. Peygamber ilk olarak onları Hz. Ömer aracılığıyla İslam'a davet eder veya sulh teklifinde bulunur ancak her ikisini de Hayberliler reddettikten sonra askerler cihad için çağrılır. Hicretin yedinci yılında gerçekleşen, 20 gün süren ve oldukça zor şartlarda devam eden savaşta(210.000 kişi yaralanmıştır) ilk gün sancak-ı şerifi ve alemleri Hz. Peygamber götürmesi için Hz. Ebu Bekir'e verir. İkinci gün Hz. Ömer'e, üçüncü gün Hz. Osman'a ve dördüncü gün sabahı Cebrail Aleyhisselam getirdiği vahiyde, Hz. Peygamber'in Allah u Teâla'nın sancağı aslanım diye hitap ettiği Hz. Ali'ye vermesini buyurarak ta ki Hayber Kalesi'ni fethetsin demektedir ve nihai olarak sancağı Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye verir. Hz. Ali gün içerisinde Hayber Kalesi'nin yakınındaki 40 arşınlik hendekten Fatiha okuyarak ve tekbir getirerek sıçramış ve hendekle kale arasında düşmüştür. Hz. Ali kafirle orada Döldül'ün ve elindeki Zülfikar'ın desteğiyle şiddetli bir şekilde savaşır ve Hayber Kalesi'nin kapısına doğru yürür. Büyük bir sesle Hayber kapısını tutar ve halkasına yapışarak öyle bir çeker ki kocaman demir kapı duvarla beraber yerinden hareket eder. Hz. Ali, Hayber kapısının tek kanadını getirip hendek üzerine köprü yapar. İslam askeri köprüden geçer ve savaşı Müslüman'lar kazanır.²⁰⁵

Hayber kalesinin fethi ve Hz. Ali'nin demir kapıyı tek başına söküp kaldırması divan şiirinde bu yönleriyle telmih unsuru olarak yer almaktadır. Bu beyitte Sâbit, Hayber savaşına telmihte bulunarak Prut zaferinin de Hayber'in fethi kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda "kerrâr" kelimesi Hz. Ali'nin lakabı olarak bilinir; Sâbit, Hz. Ali'nin kapıyı sökmesindeki gayreti ve cesaretinden mülhem o olaya da bir telmihte bulunmayı tercih etmiş olabilir.

Çekince düşmen-i bî-dîne darb-ı Settârı
Sadâ-yı ra'd degül çıkdı göklere feryâd

²⁰⁵ İsmail Toprak, **Hazreti Ali Cenklere**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s.33-77; N. Ahmet Özalp, **Hz. Ali Cenklere**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2017, s.237-281; Muhammed Hamîdullah, "Hayber", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, C. XVII s. 20-22; Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", **a.e.** 1989, C.II, s.375-378.

Dinsiz düşmana Settâr'ın darbesini çekince göklere gök gürültüsü değil feryatlar yükseldi.

Asıldı küngure-i âsümâna şemşîrün
Anun kılâgısıdur sanma berk-i sâ'ika-zâd

Gökyüzü tepesine senin kılıcın asıldı. Göktekini yıldırım sanma o senin kılıcından çıkan kıvılcımlardır.

Nişân-ı tabla-i mihri deler geçer tîrun
Kemân- hâne-i zer- dûzdan bulursa güşâd

Senin okun (sana ait)altın çerçevesi bir yaydan atılırsa güneşin nişan taşını deler geçer.

‘Adû-yı devlete bir gûşmâl virdün kim
Degül hîlâl kulak çekdi çarh-ı bî-bünyâd

Devletin düşmanlarına öyle bir ders verdin ki sadece hilal değil direksiz gökyüzü de onun kulağını çekti.

‘Urûk-ı düşmen-i bî-dîne şöyle girdün kim
Derûn-ı sîne-i a’ dâya hançer-ı pûlâd

Düşmanın sinisinin derinlerine giren bir hançer gibi, kâfir düşman bölüğüne girdin.

Fezâ-yı ma’rekede itdigün muhâlâtı
Ne pûr-ı Zâl- ı Zer eyler ne zâde-i Güşvâd

Uçsuz bucaksız savaş meydanında yaptığı karışıklığı ne Zâl'in oğlu (Rüstem) ne de Güşvâd'ın oğlu eyler.

Sâbit, muhatabını övmek ve yüceltmek için Zâl ve Rüstem'in savaş meydanında böyle bir karışıklık meydana getiremediği noktasında İran mitolojisinin önemli isimlerine şiirinde yer vererek onları küçük göstermektedir.

Divan şiirinde Zâl, Şehnâme kahramanlarından Rüstem'in babası, Sam'ın oğlu, Neriman'ın torunu olarak bilinmekle beraber İran mitolojisi tesiriyle farklı anlamlarda kullanılır ve çeşitli mazmunlara kaynaklık etmesi sebebiyle de divan şairleri tarafından daha çok, ihtiyar, yaşlı, geçkin anlamları öne çıkarılır. Zamanın, feleğin çok uzun devirleri ifade etmesi hasebiyle, divan şairleri Zâl kelimesini tamlamalı ifadelerde kullanırlar. Zâl, ok atmasıyla ve taşıdığı oklarla ünlenen bir kahramandır. Şehnâme'de sürekli adı geçen büyük kahramanlardan biri olarak karşımıza çıkar ve Simurg tarafından büyütülmüş olması, ona bazı esrârengiz özellikler kazandırmaktadır. Zâl, örneğine dünya mitolojilerinde sıkça rastlanabilen, mitsel tiplerden biri olmakla beraber İranlılara her konuda önemli bir danışman olması yönüyle de öne çıkmaktadır.²⁰⁶

Sâbit'in beyitte yer verdiği diğer bir isim ise Sam'ın torunu, Zâl'in oğlu, Sührab ve Feramurz'un babası, Bijen'in dedesi olarak bilinen Rüstem'dir. Rüstem²⁰⁷, daha çok olağanüstülükleriyle bilinen bir kahraman olarak İran'ın büyük kahramanı Neriman'ın almak için yıllarca uğraştığı, fakat alamadan surlarının dibinde can verdiği, Sam'ın ise savaşıma bile cesaret edemeyip yanına yaklaşmadığı Sipend dağındaki esrârengiz ülkeyi fethedip dedesinin intikamını alarak korkunç cadılar, devler, sihirli yaratıkların sahibi olduğu, yollarında akıl almaz tehlikelerin bulunduğu, İran şahı ve ordusunun esir olduğu Mazenderan ülkesini olağanüstü

²⁰⁶ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.209-212.

²⁰⁷ Rüstem "Tehemten" lakabıyla da bilinmektedir ve bazı şiirlerde bu lakabıyla geçmektedir. Ahmed Paşa, bir beytinde Rüstem'den Tehemten olarak şöyle bahseder:

Erlikde bir Tehemten-i devr-i zamân iken
Beglikde bir Skender-i gîfî- sitân imiş

Ahmet Paşa, **Divan**, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992, s.84.

kişiliği ve gücüyle yerle bir etmesiyle, hiç kimsenin ulaşamadığı ve yanından geçmeye bile cesaret edemediği, halkının insan eti yediği Bîdât adlı kaleyi fethetmesiyle, bütün bir İran ordusunun baş edemediği Turan ordularını tek başına mahvetmesiyle, Ekvân adlı devi çok zor şartlar altında öldürüp, İran'ın büyük kahramanlarından Bijen'i, ta Efrâsiyâb'ın sarayına kadar giderek, esir edildiği kuyudan kurtarmasıyla meşhur olmuş birisidir. Özetle Rüstem, bütün dünya mitolojik anlatılarında örneği olan, olağanüstü bir doğumla doğan, olağanüstü güçlere sahip, et ve kemikten mürekkep canlılarla savaştığı kadar, büyülü nitelikleriyle kimsenin ağzına bile almaya cesaret edemediği esrarengiz canlılarla savaşı ve sihirli teçhizatlarla olağanüstü işler başaran efsânevî şahsiyetlerden birisidir.²⁰⁸

O Rüstemâne celâdetleri o hâlâtı
Gören muhârebe-i Heft-hânı itmez yâd

O Rüstem gibi gösterdiği cesaretleri, o halleri gören bir daha Heft-hân muharebesini anmaz.

Şehnâmede geçen kahramanlıklarından birisi olan ve Hefthân muharebesi olarak bilinen olay Rüstem'in, Mazenderan'da mahkûm olan Keykavus'u kurtarmak niyetiyle giderken yoldaki yedi konakta önüne cadılar, devler, asker çıkmasıdır. Rüstem'i geçirmemeye ve öldürmeye çalışmışlarsa da Rüstem karşılaştığı her bir engelle savaşıarak sonunda Mazenderan'a ulaşır ve Keykavus'u kurtararak büyük bir kahramanlık elde etmiş olur. Sâbit, kıyaslama yoluyla Prut savaşında Selim Giray'ın gösterdiği kahramanlıkların, cesaretin yanında Rüstem'in Heft-hân kahramanlığının bir daha dile gelmeyeceğini söylemektedir.²⁰⁹

‘Adû halâs idemez nakd-i cânı destünden

²⁰⁸ Tökel, **a.g.e.**, s.194-198.

²⁰⁹ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s.189-190.

Tokuz düğümde dügerse bu çarh-ı sifle-nihâd

Senin elinden düşman canını kurtaramaz, felek dokuz düğümlü büyüyle büyü yapsa bile.

Ne ihtimâl savuşmak hadeng-i şestünden
Pes-i felekde siperlense düşmen-i bî-dâd

Zalim düşman feleğin arkasında siperlense senin okçu yüzüğünün okundan kaçması mümkün değil.

Ne semte ‘atf-ı ‘inân eylese bi-‘avni’llâh
Ricâl-i gayb ile kudsiyan ider imdâd

Atını nereye sürerse Allah’ın izniyle evliyaullah ve melekler ona imdada gelirler.

Ne yirde nasb-ı hıyâm eylesen bi-fazli’llâh
Tınâb-ı çetr-i felek-sâyenî tutar evtâd

Fazlillah’ın adıyla çadırını nereye dikersen felek çadırının ipinin gölgesi (çadırına)direk olur.

Felek hisârını teshîre ceyş-i himmetüne
Şu’â’-ı mihri seher nerdübân ider i’dâd

Himmet orduların feleğin hisarını ele geçirsin diye seher tek tek güneşin ışıklarını merdiven yaptı.

Kul olduğın felegün âsitân-ı devletüne
Dü-tâlıgından ider ‘akl-ı sâ’ib istişhâd

Senin devletinin eşiğine, feleğin kul olduğu onun iki büklüm oluşundan delil olur.

Hakîm- i hâzik-i tigün ‘urûk-ı düşmenden
Dimâ’-ı fâsid akıtdı çü nişter-i fassâd

Maharetli hekime benzeyen kılıcın, mahir bir hacamatçı gibi düşman damarlarından pis kanı akıttı.

Mizâc-ı ‘âlemi tashîh ider bozulmuş iken
Şifâ-yı mahzdur ol şerbet-i salâh ü sedâd

Savaş bozulmuş olan âlemin tabiatını kurtuluş ve selamete erdiren doğal bir şifadır.

Mücevher âyinedür hançer-i şerer- bârun
Cemâl-i feth ü zafer gösterür çü nakş-ı murâd

İsteğinin nakşı fethin yüzünü ve zaferi gösterdiği için kıvılcım yağdıran hançerin mücevher bir aynadır.

Hayâli gönline girdükde hasm-ı gaddârun
Ne rütbe pür-gâm ise eyler inşirâh-ı fu’âd

Gaddar düşmanın hayali gönlüne girince ne kadar gam dolu olsa da gönlü açılır.

Yegâne tab’-ı sühen-ver ki sözde câdûdur
Bu gûne sihr ile eyler sitâyîşin inşâd

Söz söylemede bir cadı gibi bir çeşit sihir ile senin övgünü söylemeye başlar.

Yerâ'a kim çemen-i nazma bir kalem sudur

Bu âb ü tâb ile eyler mediheni îrâd

Nazım bahçesine bir kalem su olan şiir bu parlaklık ve güzellik ile senin methini dile getirir.

Şeh-i mücâhid ü gâzî hizebr-i ser-bâzî

Neheng-i bahr-ı magâzî peleng-i kûh-ı cihâd

Mücahit ve gazilerin şahı savaş meydanının korkusuz aslanı, savaş denizinin timsahı cihad dağının kaplanı.

Tehemten-i saf-ı heycâ zirih-şikâf- ı vegâ

Cihân- penâh-ı gazâ Kahramân-ı dâd ü sitâd

Savaş meydanlarının Rüstemi, savaş saflarının Rüstemi, adaletin Kahramanı, gazanın cihan sığınağı.

Sâbit'in şiirinde mitolojik kahramanlar oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu beytinde de Sâbit hem Tehemten lakaplı Rüstem'e hem de yine İran mitolojisinin önemli isimlerinden olan Kahraman'a değinmektedir.

Pişdadiyan sülalesinden Tahmurs'un oğlu olarak bilinen ve esâtîri, mitolojik şahsiyetlerden biri olan Kahraman, divan şiirinde bir kahramanlık, yiğitlik sembolü olarak yer alır ve bazen Kahraman-ı Kâtil olarak da kullanılır. Kahraman için Tahmurs'un oğlu deniyorsa da Şehnâme'de böyle bir bilgiye rastlamamaktadır.²¹⁰

Kemîn- güşâ-yı Tehemten ser-efgen-i Behmen

Kemer- rübâ-yı Peşen pençe-tâb-ı Ferruh-zâd

²¹⁰ Tökel, a.g.e., 2016, s.163.

Tuzak kuran cesur savaşçı Behmen gibi başını veren kemer yıkan Peşen güçlü galip kimsedir.

Divan şiirinde Behmen çok adaletli, devrinde huzur ve güveni sağlayan bir padişah olarak anılır ve Keyâniyan sülalesinden Küştasb'ın torunu, İsfendiyar'ın oğlu Erdşîr'in lâkabı olarak bilinir. Erdşîr, Burhân-ı Kâtî'a göre öfkeli, gazaplı aslan mânâlarına gelmekle beraber Eski İran hükümdarlarından bir kaçının adı olarak karşımıza çıkar. İran hükümdârları içinde Erdşîr lakâbını taşıyan en önemli pâdişâh da Behmen b. İsfendiyar'dır. Erdşîr divan şiirinde kahramanlık sembolü olarak kullanılan Şehnâme kahramanlardandır.²¹¹ Kimi kaynaklarda Brahmanizm dininin kutsal kelimelerinden olan Brehmen, Behmen kelimesinin kaynağı olarak gösterilir ve Taberî rivâyetine göre Behmen büyü işinde de usta olan kişilerden biridir. Behmen, diğer Şehnâme kahramanları gibi, pek çok efsânevi motifi bünyesinde barındıran kahramanlardan birisi olarak bilinir ve Abdalbaki Gölpınarlı'ya göre İran mitolojisinde bir hükümdârın adıdır aynı zamanda Zerdüş'te inen meleğin adı da Behmen'dir. Behmen hem bir hükümdâr, hem de astronomi ilmindeki anlamlarıyla çeşitli sanatlarla kullanılan, efsânevî şahsiyetlerden birisidir. Ululuk ve azamet sembolü olarak zikredilen Acem hükümdârlarındandır.²¹²

Sâbit'in beytinde yer verdiği bir diğer mitolojik kahraman ise Pişdadiyen sülalesinin altıncı hükümdarı olan Soyu Abtin isminde padişah bir babaya dayanan, nesli Tahmurs'tan gelen Feridun- ı Ferruhtur. Feridun, üç başlı ejderhâ Dahhak'ı öldüren kahraman olarak Şehnâme'de adaleti, iyilikseverliği ve doğruluğu ile anılır aynı zamanda gücü, zaferi, başarıyı simgeleyen kişi olması yönüyle önemlidir. Feridun bütün Şehnâme boyunca ismi en çok geçen pâdişahlardan birisidir ve hatta en önemlisi de sayılabilir. Onun soyundan olmak en büyük övünç kaynağıdır bu yüzden Feridun'dan sonra İran'a pâdişâh olacak kişilerde Feridun soyundan gelmek oldukça önemli görülmektedir. Feridun, büyü ve olağanüstü güçlere sahip bir kişidir. Feridun'un en büyük ve dillerde dolaşan kahramanlıklarından biri Ervent ırmağını yüzerek geçmiş olmasıdır. Uzun yıllar kör kalmıştır ve torunu Minuçehr

²¹¹ Tökel, a.e., 2016, s.130.

²¹² Tökel, a.e., 2016, s.90-92.

doğunca çocuğu görececek gözlere kavuşmak için o kadar dua etmiştir ki Tanrı ona gözlerini yeniden bağışlar. Bu yönüyle de Hz. Yakup ve Hz. Yusuf kıssasına benzemektedir. Hz. Nuh veya Zülkarneyn olduğu yönünde çeşitli rivayetler de söz konusudur. Kimi araştırmacılara göre Feridun, İran mitolojisine Hind'den geçmiştir.²¹³ Gölpınarlı, Feridun'un aslında Teriton adlı bir ma'bud, yani bir melek olduğunu, yeryüzüne musallat olan Azidehake adlı bir ejderhayı öldürdüğünü, bu esatirî hikâyenin İran mitolojik tarihine hükümdâr anlayışıyla geçtiğini söylemektedir.²¹⁴

Sikender-efser ü Cem-câh ü Key-nişîn dergâh

Kubâd-gâh ü Feridûn- sipâh ü Kısra-dâd

İskender taçlı cem makamlı hükümdarların tahtında oturan Kubad, yerli Feridun gibi orduları olan, Kısra gibi adaletli olan.

Sâbit'in şiirinde yer verdiği bir diğer isim efsanevi hayatıyla Doğu'da olduğu kadar, Batı'da da pek çok edebî eserin konusunu oluşturan İskender'dir. Eski kültürümüzün, dinler tarihi, tefsir, edebiyat, tasavvuf vb. hemen hemen bütün alanlarına girerek tarihî, efsânevî bir şahsiyet olan İskender, İslâm tarihindeki - Kur'an'da da kıssası anlatılan, peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaflar olan- Zü'l- Karneyn, Yunan(Makedon) tarihinde Büyük İskender(Alexander The Great) ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan âb-ı hayatı arayan İskender olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkar. Divan şiirinde bahsi geçen İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyettir, ikisinin mâcerâları ve hayatları birbirine karıştırılmış ve adeta bunların tefriki imkânsız hale gelmiştir.²¹⁵

²¹³ Tökel, a.e., 2016, s.131-136.

²¹⁴ Hafız- ı Şirâzî, **Hâfız Divanı**, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s.707.

²¹⁵ Tökel, a.g.e, 2016, s.147-163. Ayrıca bkz. İskender Pala, "İskender mi Zülkarneyn mi?", **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s.335-374.

Dilîr-i Sârn-nazar sârn-ı Erdeşîr-güher
Selîm-hân-ı Süleymân-zafer hidiv-i cevâd

Sam bakışlı cesur güçlü hükümdar Süleyman zaferli Selim han cevad hidivli kişi.

Sâbit bu beytinde de Sam'dan bahsetmektedir. Sam, Neriman'ın oğlu, Zâl'in babası, Rüstern'in dedesidir. Sam'ın ismi ilk defa Feridun'un torunu olan Mihuçehr tahta çıkınca zikredilmiştir. Sam, Minuçehr'in en yakın dost ve savaşçılarında biri olmakla beraber Şehnâme'de geçen olağanüstü kahramanların en önemlilerinden biridir. Keşef nehrinden çıkmış olan ejderha'yı tek vuruşta öldürdüğünden dolayı Tekvuruşlu Sam lakâbıyla da anıldığını biliyoruz. Sam, tıpkı oğlu Zâl gibi İran hükümdarlarına, onların adaletli davranması için nasihat veren ve girdiği bütün savaşlarda yiğitlik gösteren darda kalan İranlı devlet erkânına, padişahlara akıl veren nadir kahramanlardan birisidir. Sam, divan şiirinde karşımıza daha çok kıyas noktasında çıkmaktadır. Divan şairi, övmüş olduğu kişinin kahramanlıkları ve yiğitliklerinden bahsederken, Sam'ı da söz konusu eder ve Sam'ı övdüğü şahsiyetin yanında âciz bir kişi olarak çizer. Şiirde de genellikle Neriman'la birlikte kullanılır ve Sam divan şiirinde kahramanlığı temsil eden şahıslardandır.²¹⁶

Hulâsa-ı neseb-i hânedân-ı Çingîzî
Sülâle-i şeref- endûz-ı dûdmân-ı Kubâd

Cengiz Han'ın sülalesinin özünün özü. Şerefli Kubad'ın şerefli sülalesinden gelen.

O pâdişâh-ı gazâ menkabet ki tîğında
Dem-i muhârebe Rüsternler eyler istimdâd

²¹⁶ Tökel, a.e., 2016, s.203.

Din uğruna yaptığı savaşlarda zaferleriyle meşhur hükümdarın(Kırım Hanı Selim Giray Han) kılıcından savaş zamanı Rüstem’ler yardım ister.

Şafak degül görinen bîm-i tîg-i kahrında
Etekleri tutuşur çarhun itse nâmını yâd

Perişan eden kılıcın korkusunda görünen şafak değil, felekler adını ansa şahın etekleri tutuşur.

O şehriyâr-ı felek-menzilet ki ins ü melek
Du’â-yı devletin itdi zamîme-i evrâd

O felek mertebeli padişah melekler ve insanlar, devlet için duayı arttırdı.

Felekde togmaya bir böyle ahter-i mes’ûd
Kamer câriyye-i Nâhidi itse istîlâd

Ay kendisine Zühre²¹⁷’yi cariye olarak dünyanın en güzel kızını almak istese bile yeryüzünde senin gibi mesut bir yıldız doğamaz.

Rikâb-ı sîm ü mutallâ gecîm-i zer-keş ile
Alay yedekleridür tevsenân-ı seb-i şidâd

Gümüş üzengi ve altın işlemeli zırh ile gecenin yedi gezegenli yedek ordusudur.

Zihî hidîv-i ‘aliyyü’l- himem ki dikkat idüp

²¹⁷ Batı’da Venüs olarak isimlendirilen Zühre, tabiatı itibariyle geceye aitlik barındıran ve uğurlu olduğuna inanılan bir dişi yıldız veya çok güzel bir kız olarak bilinir. Zühre yıldızına bakmanın kalbe sevinç verdiği ve ona mensup olanların güzel, zarif, sevmeye eğilimli oldukları ve sanatçı yönlerinin ön planda olduğu bilinir. Haliyle bu kişileri zevke düşkün kişiler olarak yorumlamak mümkündür. Zühre yıldızı üçüncü feleğe, Salı gecesiyle Cuma gününe hakim olması yönüyle bilinir, yeşil rengi temsil eder ve güneşin etrafında dolaşan her gezegen bir hizmeti izafe etmesi hasebiyle de zühre, güneşin sazandeliğini, çalgıcılığını temsil eder. Beyitte Zühre, Nâhid ile karşılanmaktadır. Ağâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.204. Zühre yıldızının diğer isimleri ve özellikleri ile ilgili bkz. Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C.II, s.220-226.

Üç ayda iki gazâ eyledi be-vefk-i murâd

Ne güzel ki gayretli vezir dikkatli bir şekilde maksada uygun olarak üç ayda iki savaş yaptı.

Sipîhr gibi kurup megr ü hîle döllâbın
Gelürken üstüne çarh-ı felekle ehl-i fesâd

Fesad ehli çarh-ı felekle üstüne gelirken hile dolabını gök gibi kurdu.

Sikenderâne metânetle sinetin gererek
‘Adûya sedd olur ol kûh-pâre-i pûlâd

İskender gibi güçlü kuvvetli sinetini gererek düşmana engel olur.

Esince bâd-ı ‘inâyet mehebb-i nusretten
Tozıtdı tâbûrını Moskovun misâl-i remâd

Allah’tan yardım rüzgârı esince Rus askerlerini kül gibi savurup darmadağın etti.

Sâbit, bu beyitte Allah’ın yardımıyla Rus askerlerinin kül gibi savrulup darmadağın olduğunu ifade ederek, kemiklerin un ufak olması gibi Rus ordusunun da savrulup darmadağın olması yönüyle, Yâsin suresi 77 ve 78. âyet-i kerîmeye²¹⁸ telmih yoluyla temas etmektedir.

²¹⁸ “(Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden Übey b. Halef çürümüş bir kemik alıp elinde ufaladıktan sonra Resûlullah’a dönerek: Allah’ın bu çürümüş kemikleri tekrar dirilteceğine mi inanıyorsun? dedi. Rasûlullah(s.a.), Evet, seni diriltecek ve cehenneme sokacak diye cevap verdi. Bunun üzerine 77 ve 78. âyetler nâzil oldu.)

İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor. ” Yâsin/ 77-78.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.444.

Bucak bucak kaçurup ol la'îni kahr^{en} leh
Yakup memâlikin itdi konak konak ber-bâd

Üstün kuvvetle ezilen o lanetlileri kaçmak zorunda bırakıp ev ev memleketini berbat etti.

‘Înân-‘azmini ‘atf itdi sonra Üskübe
Elinde hançer-i nusret belinde tîg-i cihâd

Elinde Allah’ın yardım hançeri, belinde cihad kılıcı ile gayretini sonra Üsküb’e çevirdi.

Kıyâmeti koparup başına melâ’înün
Cihâna gelmemişe döndi ehl-i bagy ü fesâd

Lanetlenmişlerin başına kıyameti koparınca saldırgan düşmanlar cihana gelmemişe döndü.

Demed demed idüp a’dâyı dâs-ı şemşîri
‘Acep ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd

Sanki kış vakti olup da hasad zamanı gelmiş gibi, orağa benzeyen kılıcı düşmanı demet demet edip bir yere yığdı.

Yed-i mü’eyyed-i himmetle ehl-i islâmın
Giden memâlik ü büldânın itdi istirdâd

Allah’ın yardım eliyle İslam ehlinin kaybedilen memleketini ve şehirlerini geri aldı.

Misâl-i hanzal-ı Bû-Cehl hâke urdı anı
Gelince rezmine karpuz didikleri ırgâd

Savaşa Karpuz dedikleri işçi gelince Ebu Cehil karpuzu²¹⁹ gibi(acı, kötü bir şekilde) onu toprağa attı.

Selim Giray, 1690 yılında 30.000 Tatar askeriyle Kırımdan ayrıldığında Niş'in elden çıktığını haber almış, Sofya'da orduya katılmıştır. Niş'i ele geçiren Veterani, Rumeli'de Hristiyanları ayaklandırarak karışıklığa sebep olmuştur. Selim Giray, ayaklanmanın merkezi Üsküb'e gelmiş ve burada huzuru sağladıktan sonra aynı yıl içerisinde hükümet kurmak isteyen asıl adı Karpoş olup Osmanlı tarihlerinin Karpuz adıyla kaydettikleri Hristiyan'ı iki yüz kadar kuvvetiyle ele geçirerek kazığa vurdurmuştur.²²⁰ Beyitte Sâbit, Kırım Hanı Selim Giray'ın bastırdığı bu isyanı ve savaşı açıklamaktadır.

Büride kelleler oldı kabak gibi galtân
Bozulmuş 'arsa-ı bûstâna döndi sahn-ı cihâd

Kesilmiş kelleler kabak gibi yuvarlandı. Savaş meydanı bozulmuş karpuz tarlasına döndü.

Felek-cenâb ü sipihr-âsitân Hudâvendâ
Eyâ şehinşeh-i zî-şân-ı Hüsrevân-ecdâd

Felek kudretli, gökyüzü bahtlı ey Hüsrev ecdadlı, şan sahibi şahlar şahı

²¹⁹ Ebu Cehil karpuzu bugün de tadı olmayan, kabak, kelek karpuz denilen karpuzlar için kullanılmaktadır ve sağlık için tehlikeli olduğu, hatta ölüme sebep olabileceği yönünde bilgiler vardır. "Ebucehil karpuzlarının yaprakları ve meyveleri tıpkı malumumuz olan karpuzlarındaki gibi olup yalnız mahsulleri ufak ve zehir gibi de acıdırlar." Ahmet Salahaddin Bey, **Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları**, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017, s.107. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Akinerdem, "Canını Seven Acı Kavuna Dikkat Etsin", <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/canini-seven-aci-kavuna-dikkat-etsin/96017> (Çevrimiçi), Erişim tarihi:29.11.2019.

²²⁰ Sabit, **Zafername**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.10.

Sâbit'in mitolojik bir kahraman olarak şiirinde yer verdiği isim İran'ın efsânevi hükümdarlarından İran Sâsânî Pâdişâhı, Nuşirevan'ın torunu, Hüsrev ü Şirin mesnevisinin erkek kahramanıdır. Hüsrev ismiyle karşılaşabileceğimiz birden fazla pâdişâh varsa da içlerinde en meşhuru olarak bilinen bu kişidir. Kendisine Perviz lakabı verilmiştir ancak kelimenin anlamıyla ilgili birtakım ihtilaflar vardır. Hüsrev kelimesi ise zaman içerisinde kendi anlam dairesinin dışına çıkarak, pâdişâh anlamını da kazanmış ve şiirde bu anlamıyla kullanımı tercih edilir hale gelmiştir. Hüsrev'in zaman içerisinde tarihi kişiliği ortadan kalkarak tamamıyla efsânevi bir karaktere bürünmüş ve Şirin'e olan aşkıdan dolayı dillere destan olmuştur.²²¹ Divan edebiyatında daha çok bu anlamıyla karşımıza çıkmakla beraber Hüsrev'le ilgili en önemli efsânelerden birisi yaptırdığı saray (kimilerine göre sarayı Şirin için yaptırmıştır yahut kendi debdebesinin bir simgesidir) ve sahip olduğu hazinelerdir.²²²

Bu iltifâtı ki gördün fakire erzânî
Bu ihtirâm ile kıldun kemîneni dil-şâd

Bu fakire layık gördüğün iltifat ve ihtiram ile kulunu mutlu ettin.

Ne gördi ki bir kulı bu lutfi bir şehinşehden
Ne bir kulına bu ihsânı itdi bir şehzâd

Senin bana gösterdiğin bu iltifatı şimdiye kadar ne bir şah ne bir şehzade herhangi bir kuluna göstermemiştir.

Felek müsâ'id olup hâk-i pâye 'arz itsem
Bana ne işveler eyler zamâne-i bî-dad

²²¹ Hüsrev ü Şirin mesnevîsi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Hüsrev ü Şirin(Darülfünun Mezuniyet Tezi, 1923)**, haz. Mustafa Koç, Şaban Özdemir, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.

²²² Tökel, **a.g.e.**, 2016, s.139-141.

Zamanın düşmanının bana ne oyunlar eylediğini felek müsaade etse da makamına söylesem.

Ne lutf olur bu ki bir böyle mûr-ı nâcîzi
O pâdişâh-ı Süleymân sitâre-âyîne yâd

O Süleyman gibi bahtı yüce olan padişah, bizim gibi bir karıncayı yâd (etse) ne güzel olur?

Mesîh-i lutfi bu gam mürdesin idüp ihyâ
Kırıldı renc-i hasedden helâk olup hussâd

Onun yaptığı Mesih'e benzeyen iyilik bu gam hastası olan beni diriltince, kıskançlar kıskançlık acısından helak olarak yok oldu.

Hezâr-bâr dirilüp yine helâk eyler
Fîrâk-ı ehl ü 'ıyâl ü musibet-i evlâd

Ev ve çocuk derdi tekrar tekrar bizi yok ediyor.

Sâbit'in hayatının bir bölümü yaşadığı birçok acı, aziller, geçim sıkıntısı vb. ile geçmiştir. Ancak bunlarla beraber evlatlarını kaybetmesi Sâbit'in hayatında ciddi tesiri olan büyük olaylardır. Hayatıyla ilgili bilgileri okuduğumuzda kaç çocuğu olduğuyla ilgili bir bilgi edinemiyoruz ancak iki erkek bir kız olan 3 evladından İsmail'in, Tunca Nehri'nde boğularak öldüğünü, kızının ise esir edildiğini öğrenmekteyiz. Bir felakete uğradığını Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'ye yazdığı, **Berây-ı Paşmakçı-zâde Es-Seyyid 'Ali Efendi** isimli kasideden anlıyoruz. Bu kaside²²³ bize Sâbit'le ilgili olarak eşkıya yağmasına maruz kaldığını, bütün varlığını ve aile bireylerinden bazılarını kaybederek kızının dövüldüğünü, esir düştüğünü, eşkıyaların fidye beklediğini söylemektedir. Sâbit'in çocuklarını kaybetmesi

²²³ İlgili kaside(51-55 beyitler) için bkz. Alaeddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.269-273.

genellikle yaşadığı olumsuz olaylarla aynı zamanlara denk gelmektedir. Ne zaman bir görevinden azl edilse yahut başka bir yere gönderilse aynı tarihlerde başka bir kötü haber daha almaktadır. Oğlu İsmail'in Tunca nehrinde boğularak ölmesi de Kefe'ye tayin olduğu 1691 yılına rastlamaktadır. Oğlu İsmail'in ölümü için yazdığı **Târîh-i Vefât-ı Ferzend-i Digereş** isimli tarih²²⁴ bize ölümünden duyduğu acıyı gösterir. Benzer olarak oğlu İbrahim'i de Bosna kadılığı görevinden azl edildiğinde kaybettiğini görüyoruz. Diğer evlatlarında olduğu gibi İbrahim'in ölümüyle ilgili şair herhangi bir bilgi vermemektedir. Oğlum redifli redifli olarak yazdığı **Berây-ı Mahdûm-ı Sâhib-i Dîvân Sâbit Efendi** isimli tarihten²²⁵ oğlu İbrahim'in erken öldüğünü ve Sâbit'in gam çektiğini öğrenmekteyiz.

Yerile hirmen-i ârâmun itdi hâkister
Yakup elemeleri cânumda âteş-i vekkâd

Parlak ateş gönlümdeki elemeleri yakıp huzurumu yerle bir etti.

Sâbit, huzurunun yok oluşunu bir harmanın ateşe verilmesine benzeterek somutlama yapmıştır.

Bu dâğlarla komaz hâtırum hirâş eyler
Olup cerihe-i samsam-ı 'azl- zahm ziyâd

Azil yarasının kılıcının açtığı bu yaralar benim düşüncemi yerle bir eder.

İlmiyye sınıfına mensup olan Sâbit ömrü boyunca Çorlu, Bosna, Kefe, Yanya, Konya, Diyarbakır gibi çeşitli vilayetlerde kadılık ve müftülük, çeşitli medreselerde imamlık, mollalık yapmıştır. Ancak hayatta kaldığı süre içerisinde görevlerinden sıklıkla azledilmesinden olsa gerek sürekli bir geçim sıkıntısı ve bunun tesiriyle sıkıntılı günler yaşamıştır. Şiirlerinin çoğunda azledilmesini devlet erkânına

²²⁴ Sâbit, a.e., s.349.

²²⁵ Sâbit, a.e., s.339.

şikâyet etmekte ve mansıplar, görevde yükselmeler talep etmektedir. Bu beyti, 1702 senesinde Bosna'daki kadılık görevinden azil edildikten sonra yazmış olması muhtemeldir.²²⁶

Otuz ay oldu ki zahmetle şehir-i Edrinede
Mülâzemet çekerüm gün-be-gün idüp ta'dâd

Otuz aydan beri Edirne'de sıkıntıyla günbegün sayarak meşgul oldum.

Sâbit'in Edirne'de sıkıntı içerisinde kalmasının sebebi, herhangi bir geçim kaynağı olmamasından mütevellit bir ay boyunca acı çekmesindendir.²²⁷

Niyâz iderse n'ola hâk-i âsitânundan
Kefe kazâsını ihsâna himmet ü imdâd

Onun yüce makamından Kefe kazasında bir görev ihsan etmesini niyaz etse ne olur?

Sâbit, bu beytiyle Kırım Hanı Selim Giray'dan Kefe'nin kadılık görevini talep etmektedir. Kısa bir süre sonra Selim Giray'a ithaf ederek yazdığı Zâfernâme'si beğenilince Kefe'ye kadı olarak tayini gerçekleşir.²²⁸

Kefe hevâsı ile lâleler gibi açılır
Bu nâr-ı kahr ile pür-dâg olan dil-i nâ-şâd

²²⁶ Sâbit, a.e., s.2-9; Turgut Karacan, "Sâbit", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2018, C. XXXV s. 349.

²²⁷ Sâbit, a.e., s.4.

²²⁸ Sâbit, a.e., s.4; Karacan, a.e., s. 349.

Bu büyük üzüntü ile yarası çok olan gönül, Kefe havası ile açılan laleler gibi açılır.

Osmanlıda lale, özellikle XV. yüzyıl ve XVII. yüzyıl arasında süs bitkisi ve motif olarak önem kazanan bir çiçektir. Sultan III. Ahmed döneminde ise laleye karşı büyük bir ilgi söz konusu olduğunu görmekteyiz. Sâbit de bu beyitte, kendi durumundan ve Kefe’de bulunmasından yola çıkarak Kırım’ın Güney bölgesinde yer alan Kefe’de yetişen, Osmanlının da bilhassa saray bahçesi için tercih ettiği ve XVII. yüzyılda İstanbul’da satılan laleye işaret etmektedir. M. H. Hoog, daha sonra İstanbul lalesi olarak isimlendirilen lale türünün, yaprak uçlarının sivri olmasından dolayı Kırım’da yetişen ve İstanbul’a Kefe lalesi ismiyle gelen Tulipa schrenkii Regel türünden elde edilmiş olabileceğini söylemektedir. Ahmet Refik Altınay’ın da sultan II. Selim zamanında Kefe’den 300.000 lale soğanı getirildiğini söylemesi, Hoog’un tespiti noktasında doğrulayıcı görünmektedir.²²⁹

Civâr-ı sâye-i lutfunda mansıb istemeden
Gubâr-ı pâyüne yüz sürmedür ehemmi-i murâd

Senin yardımından maksat makam istemeden amacımız ayağının tozuna yüz sürmektir.

Olursa böyle olur bu esîr-i bend-i belâ
Dü-şâha-i sitem-i rüzgârdan âzâd

Dünya eziyetinin boyna takılan çatal ağacından(zulümden) azad olursa eğer, çaresiz kimse böyle olur.

Egerçi hâhiş-i dil kuvvet-i karîbededür

²²⁹ Turhan Baytop, **İstanbul Lalesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.2-5; Ahmet Refik Altınay, **Eski İstanbul**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1931, s.18; Turhan Baytop, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.168. Klasik Türk şiirinde lale için bkz. Ahmet Kartal, **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.

Velî sitâre-i gaddârum eyler istib'âd

Gönlüm yaklaşmak istiyor ama gaddar talihim sürekli beni uzaklaştırıyor.

Du'âlar eyleyelüm Sâbitâ müheyyâdur
Felekde çille- güzînân olan saf-ı 'ubbâd

Ey Sabit! Felekte çile sahibi abit zahidler olduğu için dua edelim.

Niteki tîg-i cihâd ile mülk-i islâmı
Himâye eyleye bir padişâh-ı sâhib-dâd

Nitekim cihad kılıcı ile İslam mülkünü adaletli hükümdar korusun.

Yedi kırâl idüp iltizâm-ı bâc ü harâc
Niyâz-ı sulh ile kapunda eyleye feryâd

Yedi kral vergi ve haraç vererek(yalvararak) sulh duasıyla huzurunda feryad etsin.

Recâ-yı ahd ü emân ile yalvarup vireler
Nice husûn u memâlik nice kılâ vü bilâd

Anlaşma ricasıyla yalvararak birçok kale ve memleket, belde versinler.

Hezâr 'izz ü şerefle taht-ı devletde
Cihânda han olasin ber-tarîk-ı istibdâd

Devlet tahtında bin izzet ve şerefle cihanda tek bir han olasin.

4.1.2.2. Târih-i İnhizâm-ı Mosko Berây-ı Ahmed Han

Deste-i miftâh feth ü nusreti güller gibi
Kabza-i hünkâra teslîm itdiler hançer gibi

Fetih ve yardımın güller gibi olan anahtar destesini padişahın avucuna hançer gibi teslim ettiler.

Tâc-ı pîrâ-yı Hümâ sorguc ki çeşm-i rüzgâr
Görmedi perr-i hümâyûnundaki zîver gibi

Zamanın devlet tacını süsleyen sorguç, hükümdarlık tacında böyle süs görmedi.

Hüsrev-i sîmurg- haşmet kim sezâ-yı iftihâr
Telli bin serhengi var ‘Ankâ-yı zerrîn-per gibi

Her türlü övgüye layık olan Simurg tabiatlı yüce padişahın yanında altın kanatlı Anka gibi binlerce hizmetkârı vardır.

Tâzelikte hem kemân-keş hem tûfeng-endâzdur
Hazret-i Sultân Murâd-ı Kahramân-manzar gibi

Büyük kahraman Sultan Murat Hazretleri gibi her zaman hem iyi bir okçudur hem de iyi tüfek kullanır.

Dîn ü devlet gayretin çekmekde bî-enbâzdur

²³⁰ Alaaddin Sâbit, **Sâbit Divanı**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.180-184.

Hazret-i Sultân Selîm-i saltanat- perver gibi

Saltanatı koruyan Sultan Selim Hazretleri gibi din ve devlet uğruna çabalamakta eşsizdir.

Pâdişâh-ı müttakî sultân-ı tâ'at-pîşedür
Kutb-ı 'âlem Bâyezîd-i ma'delet- güster gibi

Âlemin büyüğü ve adaletli olan Bayezid gibi daima Allah'ın emirlerini yerine getirir günahattan ve haramdan sakınır.

Nazm-ı ahvâl-i re'âyâsile pür-endîşedür
Garka-i rahmet Süleymân Han-ı Dârâ-der gibi

Safları delip geçen Dara'ya benzeyen rahmete gark olmuş Sultan Süleyman Han gibi halkın ahvaliyle ilgili daima çok düşüncelidir.

Her kemâl ü her hünerde şöhre-i âfâkdur
Şest-i Behrâmîde Rüstem tîgda Hayder gibi

Yay çekmede Rüstem ve kılıç kullanmada Hz. Ali gibi her olgunluk ve maharette büyük bir şöhret sahibidir.

Sâbit bu beyitte Hz. Ali'nin meşhur kılıcı Zülfikar(Zülfekâr)'a telmihte bulunmaktadır. Zülfikar, yarısından itibaren ucu çatal şeklinde olan bir kılıçtır. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen kılıç Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. Kılıcın Hz. Ali'nin elindeyken uzunluğunun yedi ve eninin bir arşın olacak şekilde değiştiği rivayet edilmektedir. Demirinin Yemen'den özel olarak getirildiği ve kılıcın orta yerinde yivlerin yer aldığı söylenmektedir. Kılıç ilk olarak Uhud Savaşı'nda kullanılmakla beraber birçok efsaneye de söz konusu olmuştur. Hayber Kalesi'nin fethinde Hz. Ali'ye birçok hususta yardımcı olan Zülfikar, Hz. Ali'nin elinde öyle keskin bir kılıç oluyormuş ki bu fetihde Cebrail tutmasa az kalsın dünya öküzünü ve

altındaki balığı kesecekmiş. Zülfikar'ın başa, bele denk gelirse insanı ikiye ayırabilecek keskin bir kılıç olduğu da rivayet edilmektedir. Divan şiirinde Düldül, Ali ve Zülfikar birlikte kullanılmaktadır. Hz. Ali, Hayber Kalesi'nin fethinde Hayber padişahı Anter'e kendini tanıtırken Zülfikar'dan da bahseder ve bu kılıç beş yüz kulaç uzanır ve ejder ol dersem ejder olur, ateş ol dersem cihanı yakar demektedir. Ayrıca Cebrail, Zülfikar için: “La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikâr”(Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur) diyerek Zülfikar'ın önemini ve ne kadar güçlü olduğunu ifade etmiştir.²³¹

İhtirâ'da sun'-ı mahz-ı sâni'-i Hallâkdur
Şâh-ı i'câz- âferin Cemşîd-i ferruh-fer gibi

Mucizeler ortaya koyan padişah Cemşîd gibi daha önce benzeri olmayan bir şey icat etmede Allah vergisi yeteneğe sahiptir.

İhtimâm-ı saltanat zımnında güftâr eylese
Saplanur her nüktesi a'dâya bir hançer gibi

Hükümdarlık gayreti döneminde dile gelse her nüktesi düşmana bir hançer gibi saplanır.

Sür'at- esb-i sabâ- reftârın iş'âr eylese
Ditreşürler sadme-i sarsar yemiş 'ar'ar gibi

Rüzgâr gibi giden atını ortaya çıkarsa şiddetli kasırganın çarptığı servi gibi(korkudan) titreşirler.

Hançer-i tîz-i murassa' kabzasın yâd itmesün

²³¹ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.II, s.521-522; İsmail Toprak, **Hazreti Ali Cenklere**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s.46-48. Ayrıca Zülfikâr, Düldül ve Hz. Ali için bkz. Sezai Karakoç, **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2001, s.97-98.

Cân evi sancar firengün Çâr-ı bed-gevher gibi

Değerli taşlarla süslenmiş keskin hançerini kimse anmasın. Hele bir anarsa firengin canı kötü huylu çar gibi tir tir titrer.

Gürzinün başın ağırdur çok da feryâd itmesün
Kâfirün beynin deler nevk-i sinânda ser gibi

Senin gürzünün başını ağrıtır çok da feryat etmesin. Kâfirin beynini, mızrağın ucundaki baş gibi deler.

Geçse gönlinden firengün ol tüfeng-i zer- nigâr
Ef'î-i vehmi derûnında büyür ejder gibi

Firengin gönlünden bir vehim yılanı gibi görünen o altın işlemeli tüfeği geçse birden ejder gibi büyür.

Kahramân- âsâ giyüp bir cevşen-i zerrîn- nigâr
'Azm-i meydân itse sîmurg-ı mülemma'-per gibi

Kahraman gibi bir altın işlemeli zırh giyip parlak kanatlı Simurg gibi savaş meydanına doğru yola çıksa.

Kafdağı'nda bulunduğu inanılan tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen asla yere konmayıp yükseklerde uçan bu kuşun üzerinde her kuştan bir iz bulunduğu ya da otuz kuş büyüklüğünde olduğu için otuz anlamına gelen sî kelimesiyle birleştirilerek sîmurg adı verilmiştir. Bir rivayete göre cennet kuşuna benzeyen yeşil bir kuş olduğu veya Kafdağı yeşil zümrütten olduğu için zümdüdünkâ olarak da isimlendirilir. Devlet kuşu olarak bilinen hümâ ve musiki kuşu olan Kaknûs ile çok karıştırılır. Cüssesinin iriliğinden dolayı uçtuğu zaman hava kararır ve uçarken sel sesini, gök gürültüsünü andıran sesler çıkarır. Çok geniş bilgiye sahip olduğu düşünülmesi sebebiyle kendisine hükümdarlar ve kahramanlar danışır.²³²Sâbit, sîmurg-ı mülemma- per tamlamasından hareketle, altın işlemeli zırh giymiş olan Sultan III. Ahmed'i hem zırhlı görünüşünden hem de erişilmez savaş gücünden ötürü Sîmurg ile ilişkilendirmektedir. Yanı sıra parlak zırh anlamındaki cevşen-i zerrîn-

²³² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.I, s.51, C.II, s.340; Ömür Ceylan, *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2007, s.31-45. Ayrıca bkz. Emine Gürsoy Naskali, Ayşe Şeker, *Kuş Dili Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar*, Dergâh Yayınları, 2017.

nigâr tamlaması Peygamberimiz Hz. Muhammed'in(S.A.V) duasının bulunduğu muskaya da işaret etmektedir. Bu cevşen Uhud Savaşı'nda Cebrail tarafından Hz. Muhammed'e okuması söylenen Allah'ın 1001 isminden oluşan duadır. Peygamberimizin giydiği iki kat zırhtan sağlam olması ve koruyuculuğu yönüyle önemlidir.²³³

Gayri râhet mi kalur a'dâ-yı dîn ü devlete
Bir mücâhid var iken sultân-ı bahr ü ber gibi

Karanın ve denizin sultanı gibi bir mücahit var iken din ve devlet düşmanlarına bundan sonra rahat mı vardır?

Gayri haşyet mi kalur esbâb-ı câh ü rif'ate
Pâsbân bîdâr iken baht-ı cihân- dâver gibi

Cihan hükümdarının bahtı gözcülük ederken makam ve mevkiinin sebepleri için herhangi bir korkuya gerek kalmaz.

Han-ı Ahmed kim bu nüh keştî-i heft anbâr-ı çarh
Sandal olmaz zevrak-ı iclâlîne çenber gibi

Onun yüceliğinin kayığına o yedi ambarlı dokuz geminin bir çember gibi sandal olamadığı Sultan Ahmed.

Hutbede Sultân-ı Gâzî itdüler elkâbını
'Arşa çıkdı kudsiyân nüh-pâye bir minber gibi

Hutbede lakabını Sultan Gazi diye okudular ve melekler dokuz ayaklı bir minber gibi olan arşa çıktılar.

Sebke geldüm rahş-ı zerrîn- na'linün esbabının

²³³ Abdullah Aydın, Cevşen Duası -Kaynakları Hakkında Bir İnceleme-(Çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/153705>, Erişim Tarihi: 29.11.2019, s.11-12.

Pûte-i zerdür devât ü san'atun zer-ger gibi

Altın nallı atının önüne geçme vasıtası için geldim. Divitim altın potasıdır, sanatım da kuyumculuktur.

Bir teveccühle tagıtdı Moskovun cem'iiyetin
Tig ü hançer çekmeden kutb-ı zafer- yâver gibi

**Kılıç ve hançer çekmeden daima zafer kazanan yüce kimse gibi (III. Ahmed)
Rusya'nın tamamını oraya yönelmekle dağıttı.**

Halkdan kaldırdı Ye'cüc-i firengün zahmetin
Tîg-i cevher-dârdan sedd çekdi İskender gibi

**Bir Ye'cüc'e benzeyen düşmanların eziyetini halktan kaldırdı. Mücevherli
kılıcından Yecüc ve Me'cüc'e set çeken İskender gibi set çekti.**

Hız. Nuh peygamberin evladı olan Yâfes'in soyundan geldikleri rivayet edilen Ye'cüc ve Me'cüc, Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen kısa boylu olacakları söylenip ortalığı fitne ve anarşiye boğacak olan iki kavmin adıdır. Sâbit, bir düşman devlet olarak Rusları ve Rus ordusunu Ye'cüc ve Me'cüc'e benzeterek Enbiyâ Sûresi'ne ve Kehf Sûresi'ne²³⁴ telmihte bulunmaktadır. Aynı zamanda Sâbit, Ye'cüc ve Me'cüc'le

²³⁴ “Helâk ettiğimiz bir belde için artık (yeniden mâmur olmak) imkânsızdır; çünkü onlar geri dönemeyeceklerdir. Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; Ve gerçek vaad(ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! Yazıklar olsun bize!(derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.” Enbiyâ/95-97.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.329.

“Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cüc ve Me'cüc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?” Kehf/94.

bağlantılı olarak sedd-i İskender'e de değinmektedir. Boyları kısa olan Ye'cüc ve Me'cüc ismindeki fesatlık saçan kavme karşı halk, İskender-i Zülkarneyn'den set çekmesini istemişlerdir. Zülkarneyn de halkın isteğine karşılık Ye'cüc ve Me'cüc fitnesinden korunmaları için çağının üstünde bir sağlamlıkla Allah'ın Zülkarneyn'e ihsan ettiği bir güç sayesinde bu seddi yaptırmıştır.²³⁵

Nâvek-i tîr-i du'âsı âsümân-ı a'zamun
Semtine gitse uyar ihlâsı bâl ü per gibi

Onun(III. Ahmed) bir oka benzeyen duası semtine gitse duası kabul görür.

Eşk-i çeşmi hırka-ı pâk-i Resûl-i Ekremün
Zeyn iderdi dâmenin manzûme-i gevher gibi

Onun gözyaşı Hz. Muhammed'in (S.A.V.) temiz hırkasını mücevher bir manzume gibi süslerdi.

Meltem-i enfâs-ı feyz- âmîz-i bahr-ı rahmeti
Mevc-rîz ü katre-engîz itdi deryâlar gibi

Rahmet denizinin feyizli nefeslerinin meltemi(Hz. Muhammed'in (S.A.V.) yardımı) deryalar gibi güçlü manevi tesirini gösterdi.

Rû-siyehlûkle yıkıldı ol müdemmag nekbeti
Ol tekebbürle gelen kâfir beni asfar gibi

Beni asfara benzeyen o kibir dolu kâfir, kara yüzlülüğüyle yıkıldı gitti.

Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.302.

²³⁵ Pala, a.g.e, 1989, C.I, 504-507; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.179; İskender Pala, "Sedd-i İskender", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, C. XXXVI s. 276-277; Tökel, a.g.e., , 2016, s.313-318.

Şâh-ı deryâ-dil ki istetdi rikâba ‘askeri
Akdi bahr ü berrden emvâc-ı yem-i ahzar gibi

Cömert padişah, askeri huzuruna istetti. Denizden ve karadan Hint Okyanusu’nun, yeşil denizin dalgaları gibi yeşil sancaklı Osmanlı ordusu aktı.

Sadr-ı a’zam aldı gitdi sancak-ı peygamberi
Düşdiler kuddâmına cünd-i zafer-yâver gibi

Sadrazam peygamber sancağını aldı gitti. Her zaman muzaffer olan asker gibi önüne düştüler.

Rübeh-i ‘ayyâr-ı Çâr-ı Moskovı bî-ihtiyâr
Gab-ı hazlâna gürîzân itdi şîr-i ner gibi

Rus hükümdarının hilekâr(tilki) ordusu çaresiz erkek aslan gibi dönüp kaçtılar.

Sard-ı ‘izzetde gererken sînesin bâlîn-vâr
Kaldı zîr-i pâ-y-i zilletde çürük minder gibi

İzzet ve sinesini büyüklüğün saflığında yastık gibi gererken ayaklar altına alınmakta çürük minder gibi kaldı.

Bâd-bân-ı zevrak-i ikbâli oldı vâjgûn
Tâbûrından ser-nigûn a’lâm- ı büt-peyker gibi

Düşmanın çok değerli sancaklarının ters dönmesi gibi çarın ikbale giden kayığının yelkenleri de tersine döndü.

Bir savaş terimi olarak sancağın ters dönmesi en genel tanımla düşmanın yenilgisini temsil etmektedir. Yenilen, yenileceğini anlayan düşman ordusu veya

sancaktarı elindeki bayrağı alarak baş aşağı bir şekilde toprağa saplar. Eğer düşman ordusu, sancağı savaş sonuna kadar dik bir şekilde tutmaya devam eder ve savaşı kaybederse bu defa savaşı kazanan taraf sancağı ele geçirdiğinde düşmanın sancağını ters çevirerek toprağa saplar. Yavuz Sultan Selim Çaldıran'ın fethi üzerine Şehzâde Süleyman'a yazdığı fermanda yeniçerilerin top, tüfek ve oklarla din düşmanlarına saldırdıklarını ve bunun üzerine düşmanların kaçtığını ifade ederek askerlerin düşman sancaklarını ters çevirdiğini söyler.²³⁶

“Donanmanın en sonunda kafirlerden ele geçirilen gemiler yer alır. Sancaklarını ters çevirip, başaşağı (baş aşağı) diken bu gemiler yüzü, başı, ayağı, saçı kara, kendi kara geyimli yas tutan insanlara benzetilir.”²³⁷

Sâbit, sancakların ters döndürölüp toprağa saplanması olayından yola çıkarak çarın da savaş sonucunda mutluluk hayallerinin toprağa gömüldüğünü ifade etmektedir.

Mevc-i tîg-i lücce-i nusretle oldu rûy-nümûn
Taldı deryâ-yı muhît-i hayrete lenger gibi

Yardım okyanusunun kılıç dalgaları yüzünü gösterdi ve hayret denizine demir gibi daldı.

Sadr-ı ‘âlî cünd-i islâmı getürdi gayrete
Çok dilâverlikler itdi Rüstem-i safder gibi

Yüce sadrazam, İslâm ordusunu gayrete getirdi. Düşman saflarını yarıp geçen Rüstem gibi çok yiğitlikler etti.

²³⁶ Remzi Kılıç, *Kânunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri(1520-1566)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s.99.

²³⁷ Ümran Ay, “Bir Deniz Savaşının Manzum Hikâyesi: Fetihnâme-i Kal’a-i Cerbe”, **Bodrumlu Amiral Turgut Reis**, Der. Cezmi Çoban, Muğla, Yarımada Yayınları, 2019, s.246.

Tîg dirler bir sûtüreyle sığandı hidmete
Kâfiri hasbî tırâş itdi vakf-berber gibi

**Kılıç adlı bir sûtüreyle²³⁸ kollarını sıvayıp hizmete girişti ve kâfirlerin başlarını
ücretsiz tıraş etti.**

Sâbit, bu beyitte bir somutlamaya başvurarak Osmanlının savaşmadığını
aksine kılıç adlı bir tıbbi aletle kâfir ordusunun başını keserek, vakıf hizmeti
karşılığında ücretsiz tıraş yaptığını söylemektedir.

Bir taraftan zehr yagdurdu tûfeng ef'î- misâl
Bir taraftan tob saçdı âteşin ejder gibi

**Bir taraftan tüfeği yılan gibi zehir yağdırdı. Bir taraftan ateşli ejder gibi top
saçtı.**

Vaz'-ı nâ-hemvârın îrâd ile virdi infi'âl
Tîglar başına kakdı 'aybını şeşper gibi

**Uygunsuz durumuna itiraz ile karşı çıktı ve şeşper gibi kılıçlar onun ayıbını
başına kaktı.**

Bir yüz aklık itdi serdâr-ı cenâb-ı pâdişâh
Mosmor oldu rûy-ı Çâr evrâk-ı nîlüfer gibi

**Padişahın yüce serdarı savaştan yüzünün akıyla çıktı. Çar'ın yüzü nîlüfer²³⁹
yaprağı gibi mosmor oldu.**

²³⁸ Sütüre için bkz. Utkan Kocatürk, **Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü İngilizce, Latince, Grekçe
Tıp Terimlerinin Dilimizdeki Açıklamalı Karşılıkları**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi,
1981, s. 669.

²³⁹ Nîlüfer için bkz. Ekler, **Resim I**.

Kana kana içdi hûn-ı düşmeni hâk-i siyâh
Teşnelik hükm ile kırmız şerbet-i sükker gibi

Kara toprak, bütün susamışlığıyla kırmızı tatlı şerbet gibi olan düşman kanını kana kana içti.

Çarha sürdi toplayup küffârı tob-ı tünd-hû
Gülle sildi çirk ü şirk-i zulmeti sünger gibi

Düşmanı yok eden bu dehşetli top gibi kâfirleri toplayıp çarha sürdü. Zulmetin karanlığını ve çirkinliğini bir sünger gibi silip attı.

Falya viridi tob u deprendi tüfeng-i kîne-cû
Kelleden çıkdı ‘adû galtân olan migfer gibi

Öfke kusan tüfekler ateşlendiler, toplar dehşetle patladı. Düşmanların kelleri miğferler gibi yuvarlanmaya başladı.

Mahbes-i tâbûr-ı makhûrında nâ-çar oldu Çâr
Bir kapan-üftâde hâ’in rübeh-i muztar gibi

Kapana tutulmuş hain bir tilki gibi olan Çar çaresiz bir şekilde perişan olan taburunda mahpus kaldı.

Eyledi bir perde-i nâ-sâzdan âheng-i zâr
Enkerü’l- esvât ile bâng-ı girîv-i har gibi

Uygunsuz bir perdeden inlemeye başladı. Seslerin en çirkinleriyle kart bir eşek gibi anırmaya başladı.

Sâbit bu beytinde Lokman Sûresi, 19. âyet-i kerîmeye²⁴⁰ telmihte bulunarak Rus çarıyla eşek arasında bir teşbihe başvurmaktadır.

El-amân feryâdı ile bir şefî'i mücbirün
Zeyline itdi teşebbüs şer'i peygamber gibi

El aman dileyerek araya ricacı koydu. Bir elçinin(Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa) hüküm eteğine teşebbüs etti.

Cânı kurtuldu bu tedbîr ile Çâr-ı müdbirün
Bir emîn yir buldı Kehf-i 'ahd-i ser'asker gibi

Yenilgiye uğrayan Rus hükümdar talihsiz Çar Deli Petro'nun bu tedbir ile canı kurtuldu. Osmanlı ordusunun komutanlığını yapan vezirin verdiği sözle güvenilir bir yer buldu.

Sâbit bu beyitte çarın, vezirin barış sözüyle güvenilir bir yer, mağara(Kehf) bulduğuna temas ederek mağara arkadaşları anlamına gelen Ashâb-ı Kehf'e telmihte bulunmaktadır. Ashâb-ı Kehf, tam olarak kaç kişi oldukları ve isimleri bilinmeyen(bu konuda çok farklı görüşler vardır) Allah'a iman etmeleri sebebiyle uğradıkları baskıdan dolayı hayatlarını kurtarma ümidiyle sığındıkları mağarada uyutulan gençlerdir.²⁴¹ Çarın tedbiri ve ümidi de Baltacı Mehmet Paşa'ya verdiği söz doğrultusunda sığınmak olmuştur.

Nâme-i 'ahd isteyüp Allâh için a'dâ-yı dîn
Devr-i ebvâb itdi gezdi 'arz-ı hâl-i cer gibi

²⁴⁰ “Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir. Lokman/19. Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.302.

²⁴¹ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.261-264; Ahmet Atillâ Şentürk, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, İstanbul, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, 2016, C.I, s. 363.

Yardım toplayan öğrenciler gibi din düşmanları Allah için anlaşma metni isteyip kapı kapı gezerek dolaştı.

Cübbe-i ‘Îsâya cevşen giymeden kıldı yemîn
Ber-ser itdi Çâr cârr-ı Meryemi mi’cer gibi

Zırh giymeden Hz. İsa’ya yemin etti. Çar, Hz. Meryem’in çarşafını başörtüsü gibi başının üstüne aldı.

Bu beyitte Sâbit, Rus çarının ilk önce Hz. İsa’nın cübbesini giyerek yani cesaretle meydan okuma şeklinde geldiğini ancak yenildikten sonra Hz. Meryem örtüsüyle yani mahcubiyetle geldiğini anlatmakta ve Hz. İsa, Hz. Meryem’e telmihte bulunmaktadır.

Sulh için baş egdürince ser-keşân-ı ‘askere
Hâk-i mihnetde yuvarlandı bürîde-ser gibi

Düşman askerlerine barış için baş eğdirince düşman askeri savaş meydanında kesilmiş başlar gibi yuvarlandı.

Surre-i sulhı kavi baglatdı Hân-ı safdere
Yagdı bir tirkeş- bahâ bârân-ı sîm ü zer gibi

O yüce hükümdar sulh kesesini çok kavi bir şekilde bağlattı. Okların bedeli gümüş ve altın yağmuru gibi yağdı.

Cân virüp sulha tehâlûk itse de ma’zûrdur
Bir çıban var sancısı tâ’ûndan bed-ter gibi

Sancısı, vebadan beter olan bir çıban olduğundan barışa can atarak büyük bir istek duysa mazurdur.

Berk-i evsâf-ı cihân- efrûzı pek meşhurdur
Âteş-i sûzân mısın Tâtâr-ı gâret- ger gibi

**Savaş sonunda elde edilen galibiyetlerin düşmana verdiği zarar çok iyi bilinir.
Yağmacı Tatar gibi yakıcı ateş misin?**

Devlete virdi Azak hısnı ile bir kaç hisâr
Heb tetümmât ile etrafındaki kişver gibi

Devlete Azak kalesi ile birkaç hisar ve etraftaki kişver gibi ilaveleri birkaç küçük memleketle beraber verdi.

Tob ü cephâneyle müstahkem metîn ü üstüvâr
Her biri ârâste-i sûk-ı Sipâhîler gibi

Sipahilerin çarşısının arastası gibi top ve cephaneye kuvvetlendirilmiş bir kaledir.

Kaynaklardan XVII. yüzyılda inşa edildiğini öğrendiğimiz Diyarbakır Sipahiler Çarşısı(Revnaklı Çarşı), Sâbit'in Diyarbakır'daki mevleviyet görevinden ötürü orada bulunduğu süre içerisinde muhtemelen görmüş olduğu bir çarşıdır. Sâbit çarşının sağlamlığıyla kalenin sağlamlığını eşdeğer tutmaktadır. Nitekim Diyarbakır'da böyle bir çarşı bulunduğunu ve sağlamlığını dönemin önemli isimlerinden birisi olan Evliyâ Çelebi'den de öğrenmekteyiz. Çelebi çarşının taş kemerle yapıldığını, gayet bakımlı, süslü ve iki tarafının demir kapılı olduğunu ifade etmektedir. Yanısıra çarşıda, çok fazla zengin tüccar vardır ve çarşıda bütün bölgenin değerli malları, zor bulunan mücevherler bulunmaktadır. Çarşının top ve cephane noktasında bağlantılı olan noktası ise burada Isfahan haricinde üreilmeyen kılıç,

pala, külünk, balta, ok, hançer, mızrak vb. savaş aletlerinin işleniyor olmasıdır.²⁴² *Ârâste* kelimesini süs olarak değerlendirdiğimiz takdirde elbette sipahilere ait bir çarşının ve kalenin süsü savaş aletleri olacaktır.

Zabt olunmuşdur donanması da bu eyyâmda
Südde-i ‘ulyâyâ gelsün genc-i bâd-âver gibi

Bu zamanda donanması da zapt edilmiştir. III. Ahmed’in yüce eşğine rüzgârın getirdiği hazine gibi gelsin.

Sâbit’in beyitte rüzgâr ve hazine kelimelerine yer vermesi Hüsrev’in hazinelerine bir işarettir. İran hükümdarlarından biri olan Hüsrev, Rum kayserine savaş açınca kayser de hazinelerini gemilere yükleterek sarp adalara gönderir. Ama rüzgâr, gemileri Hüsrev’in sahiline attığı için hazinelere Hüsrev tarafından el konulmuştur ve genc-i bâd-âver denilmiştir. Genc-i bâd-âverin sadece hazinelerinden birisi olduğu toplamda yedi hazinesi bulunduğu da rivayetler arasındadır.²⁴³

Kâf iken hısn-ı cedîdi hey’et ü endâmda
Çâr aldı bâr-ı hedmin boynına dülger gibi

Yeni kalesi görünüşte sağlam iken çar yıkılan yükü boynuna usta gibi aldı.

²⁴² Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdat, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, (IV. Kitap I.Cilt) s.48; Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır’da*, çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.267-268.

²⁴³ Pala, *a.g.e.*, C.I, 356; Onay, *a.g.e.*, s.164; Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.141.

Hısn-ı cedîd ile kastedilen Rusların Samara kalesinin ilerisine yaptırdığı Yeni kale olarak bilinen Kamiennıy Zaton kalesidir. Prut Anlaşmasıyla hem Samara kalesinin hem de Yeni kalenin yıkılmasına karar verilmiştir.²⁴⁴

Lagm ile eflâke perrân itdiler bârûsını
Bir kıyâmet kopdı ammâ dehşet-i mahşer gibi

Kalesini kazdıkları tünelle göğe uçurdular ama mahşer gününün dehşeti gibi bir kıyamet koptu.

Pâdişâh-ı Âl-i ‘Osmân kuvvet-i bâzûsını
Kâfire gösterdi zûr-ı bâzû-yı Hayder gibi

Osmanlının yüce padişahı gücünü kâfire, Hz. Ali’nin (pazı gücü) savaş gücü gibi gösterdi.

Çâr düşdi havfına ‘ırz-ı zen-i bed-kârınun
Tahtına gitdi edeblerle ke-enne er gibi

Çar yaptığı işteki kötülüğün(savaşta yenilgiyi kabul etmenin) korkaklığına düştü. Edebiyle sanki erkekmiş gibi tahtına gitti.

Baht-ı şumı hâzır itsün külhan-ı idbârınun
Küllüğünde bir firâş-ı nerm hâkister gibi

Başarılı olunamayan makamın küllüğünde taht bir ateş külü gibi uğursuz talihi hazırlasın.

Tilki satsun saltanat sevdâlarından çeksün el
Lagva çıkdı tafrası da’vâ-yı kerr ü fer gibi

²⁴⁴ Akdes N. Kurat, **Prut Seferi ve Barışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s.526.

Saltanat sevdasından el çeksin, tilki satsın. Tafrası savaşta geri çekilip tekrar saldırma meselesi gibi hükümsüz oldu.

Hakkıdur bin baş iklik-i mücevherden bedel
Çinkırak-âvîhte bir şeb-küleğ kaşmer gibi

Bir kaşmer gibi iklik-i mücevherden bedel onun hakkıdır.

Maslahat bitdi anahtarlarla geldi devlete
Bâd-sür'at bir mübeşşir kâsid-i sarsar gibi

Soğuk esen rüzgâr gibi çok hızlı hareket eden bir müjdecî, devlete anahtarlarla geldi, iş tamamlandı.

Dil-güşâ târîhdür âsâr-ı feth ü nusrata
Geldi üç miftâh Sultân Ahmede güller gibi (1123)

Fethin ve zaferin eserine gönül açan bir tarihtir. Üç anahtar, Sultan Ahmed'e güller gibi geldi.

Pâdişâhum kârı bitdi Moskovun mürd olsa da
Heybetünden hufresinde lâşesi ditrer gibi

Padişahım Rusya'nın işi bitti, ölü bile olsa senin heybetinden mezarında laşe gibi titrer.²⁴⁵

İtdüğü hırsızlığın görsün cezâsın vaktidür
Bir uyuz âyineci efrenc-i bed-manzar gibi

²⁴⁵ Ölü gibi titremekten kastedilen ölüm anındayken kasların gerilme büzüşme olayıdır.

Uyuz, berbat görünürlü ucuz aynacı Avrupalı gibi yaptığı hırsızlığı görsün diye cezasını vermenin vaktidir.

Bir tûfengünden gider mel'ûn cehennem ka'rine
Tîg çekmek hâcet olmaz düşmen-i âher gibi

Lanetlenmiş düşman bir tüfeğinden cehennemin dibine gider. Başka düşmana olduğu gibi kılıç çekmeye gerek kalmaz.

Kabza-i tûgundaki hâssiyet-i yâkût- ı surh
Kâfiri çalmaksızın sûzân ider ahker gibi

Kılıcının kabzasındaki kırmızı yakuta özgü olan etki(öldürücülük), kâfiri ateşli koru gibi yakar.

Nev-be-nev her feth-i garrâna berây-ı tehniyet
Hande-rû mazmûnlarum var tâze verd-i ter gibi

Yeni her şaşaalı zaferini kutlamak için taze gül gibi güler yüzlü mazmunlarım var.

Bir gazel buldum ki bîm-i dîde-i agyârdan
Cânda saklardum hadeng-i gamze-i dilber gibi

Sevgilinin gamzesinin yan bakışı gibi düşmanların gözünün kem bakışından çekindiğim için canımda sakladığım bir gazel buldum.

Çeşmi kaldı her gören dil-dâdenün ahter gibi
Oldı zeyl-i sâdesi bir mühri çok mahzar gibi

Her gören aşığın yıldız gibi gözü kaldı. Yapılan sade ilave (naziresi)mührü çok olan bir dilekçe gibi oldu.

Dest-i ‘ismetle tırâz-ı ‘iffetin çekmekdedür
Sarsar-ı reftâr-ı nâzı dâmenin serper gibi

Masumiyetin eteğiyle şefkat elini çekiyor. Nazının yürüyüşünün kasırgası eteğini sallar gibi.

Turresin gösterdi bir ser-pûş-ı müşğinden nigâr
Ceyb-i cân oldu mu’attar micmer-i ‘anber gibi

Sevgili misk kokulu başlığından saçını gösterdi. Gönül güzel kokulu amber yakılan tütsü kabı gibi oldu.

Çintiyân harcı içinden çıkmaga cânâneye
Çözme dirler bir kumâş ister gül-i ahmer gibi

Çintiyan (şalvar, alalade bir giyecek) içinden çıkması için cananeye çözme adında kırmızı gül gibi bir kumaş lazımdır.

Kalb-i ‘âşık ahker-i sûzân gibi korlanmadan
Lâyık olmaz koynına cânânenün micmer gibi

Aşığın kalbi aşk ateşiyle yanmadan sevgilinin koynuna girmeye (tütsü kabı gibi) layık olmaz.

Ak gül üzre müreccahdur şemîmî sünbülün
Pek beyâz âfette olmaz hüsn ü ân esmer gibi

Sünbülün güzel kokusu, ak gülün kokusuna tercih edilir. Çok beyaz olan güzel, cazibeli ve güzel koyu tenli sevgili gibi olmaz.

Sâbit bu beytiyle bize döneminde kanonun dışına çıktığını, farklılık peşinde olduğunu göstermektedir çünkü divan şairi için gül her zaman için öncelikli olarak tercih edilen, edilmesi gereken bir çiçektir. Diğer çiçekler divan şiirinde her zaman gülden sonra gelmekteyken Sâbit'te bu beyit üzerinde gördüğümüz kadarıyla durum bunun dışındadır.

Resm-i satr-ı heykel-i nûr istedüm pehlûsına
Oldı her bir üstühân-ı sîne bir mıstar gibi

Göğsüne yüzünün iki yanından sarkan saç tutamı istedim. Her bir kaburga kemiği bir cetvel gibi oldu.

Tek oturmazsın kıcıkırsın semend-i nâzunı
Çek 'inân-ı şîveni üftâdeni çeker gibi

Tek oturmayıp naz atını hareket ettirirsin. Aşırı nazlanmanı aşığına çeker gibi çek.

Mûris-i iflâsdur iksîr-i 'irfân Sâbitâ
Harc-ı âlem var mı bir sermâye-i ebter gibi

Ey Sâbit! İrfanın iksiri ancak iflasla mümkündür. Hemen bitiveren sermaye gibi güzel bir şey yoktur.

Mermer-i iflâsa göçdüm seng-lâh-ı 'azlde
Etmegüm hâlis dakik-i hâssdur mermer gibi

Azledildiğim zaman iflas mermerine göçtüm sanki. Görevime son verilen yerde ekmeğimden oldum. Ekmeğim mermer tozu gibi has undandır.

Tahta-i mahsûlden sonra belâdur âdemün

Başına yek tahtadan ma'zûlluk şeşper gibi

Geçim kapısından sonra geçimini sağlayacağın tek yerden azledilmek, kötü duruma düşmek başına şeşper yemek(gürz) gibi insanın başına beladır.

Râhet olmaz sûzeni mak'adda da ma'zûl- i câh

Gonca-ı nakşî batar endâmına enser gibi

İşine son verilmiş kimse oturduğu yerde de rahat olmaz. Vücudun gonca bedenine çivi gibi rahat batar.

Şâh-ı ehl-i dil zamîr anlar zebân-ı hâl ise

Ebleg-i vech üzre nâtık dilli bir defter²⁴⁶ gibi

Gönül ehlinin sultanı, gönül olgun yüz üzerinde konuşan bir defter gibi hal diliyle anlattığında anlar.

Tâ-be-key iş'âl-i dâg-ı dil du'â hengâmıdır

Geldi âmîne ricâlü'llâh bir 'asker gibi

Şikâyeti dile getirme ne zamana kadar duanın? Âmin demeye evliyalar bir asker gibi geldi.

Sâbit'in kullandığı evliyalar kelimesi üçler, yediler ve kırklar ismiyle bildiğimiz ricâlü'l gayb âlemine işaret etmektedir. Üç sayısının varlık sahasında ayrı bir yeri vardır ve Allah varlıkları üçlü olarak yaratmıştır, bununla beraber üç sayısı kapsayıcı sentez olarak tarif edildiği için başı, ortası ve sonu olması yönüyle ilk gerçek sayı kabul edilir. Erenlerin arasında en uluları üçler tayfasıdır. Hazırlama ve tamamlama sayısı olarak bilinen kırk büyük sayılar arasında en büyüleyici olanı

²⁴⁶ “Eskiden devâir-i hükümâtta iki türlü defter tutulurdu. Birincisine gül veya çiçek, ikincisine dilli defter derlerdi.” Dilli deftere “önce matlûb olan şey yazılır; diline yani hizâsnada izâhât verilirdi.” Onay, a.g.e., s.117.

kabul edilerek İran ve Türkiye’de yaygın biçimde kullanılır. Özellikle kırklar diye adlandırılan erenler tasavvufta yoğun bir şekilde görülür. Dünyayı idare ettiği düşünülen bu kırkların ve ricâlû’l gaybın başında sıkıntıya uğrayanların yardımına yetiştiği düşünülen kutb bulunur. Kutb ve üçlerden sonra dünya üzerinde manevî idareden sorumlu olan erenler yedilerdir.²⁴⁷

Tâ selâtîn-i cihâna farz ola emr-i cihâd
Âlet-i tîg ü tûfeng ü cünd-i cengâver gibi

Cihad emri cengâver ordular ve kılıç ve tüfeğin aletleriyle beraber cihan hükümdarına farz olsun.

Hüsrev-i gâzî yedi iklimi teshîr eyleye
Emrine münkâd ola hükkâm heft-ahter gibi

Padişah yedi iklimi büyüsun. Bütün hükümdarlar yedi yıldız gibi boynuna hüküm eğsin.

Kalksun islâmdan düşsün diyâr-ı düşmene
Âfet ü kaht ü galâ bârân-ı şûr şer gibi

Büyük savaş gibi olan afet, kıtlık ve pahalılık İslam’dan ayrılсын düşman diyarına düşsün.

Pâdîşâh-ı gül- cemâlün rûy- pâkine gülâb
Tu yüzine kürkcinün meczûm-ı mustakzer gibi

²⁴⁷ Annemarie Schimmel, **Sayıların Gizemi**, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998, s.69-98(üçler), 140-169(yediler), 265-274(kırklar). Bayram Ali Çetinkaya, **Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri-İhvân-ı Safâ Modeli-**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008, s.69; Bayram Durbilmez, “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği”, Ankara, **Millî Folklor Dergisi**, 2007, S.76, s.177-190; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.II, s.48, 68-69, 469, 496. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s.289, 501, 530-531.

Zafer kazanmış olan gül yüzlü padişahın (III. Ahmed) temiz yüzüne gül suyu (sür), yenilgiye uğramış düşmanın yüzüne cüzzamlı hastalığa yakalanmış gibi tükür.

Kürkci ile Ruslar başta olmak üzere tüm Osmanlı düşmanları kastedilmektedir aynı zamanda Rusya’da kürkün çok değerli bir ürün olduğu da bilinmektedir.

Sâbit, 295-301 / 1-86²⁴⁸

4.1.2.3.Târîh-i İnhizâm- ı Mosko Der-Zamân-ı Ahmed Han

Âfitâb-ı devlet ü ikbâli Sultan Ahmedün
Matla’ı- iclâlden gösterdi ferr-i hüsrevî

Sultan Ahmed’in devlet ve ikbal güneşi yücelik ve padişahlara mahsus bir nurla kendini gösterdi.

Fülke-i râyâtı evc-i rif’atün Hôrşîdidür
Mehce-i a’lâmı çarh-ı nusretün mâh-ı nevi

Sancakların halkası yücelik burçlarının güneşidir. Sancakların hilali(Osmanlı sancağında bulunan güneş motifi)gökyüzünün yeni ayıdır.

Fülke, bayrakların üzerinde bulunan dairelerdir ve güneş biçimindedir Sâbit buna teşbih yapmaktadır. Mehce de âlemlerin, minare ve kubbelerin üzerinde

²⁴⁸ Alaaddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.295-301.

bulunan hilal şeklindeki aydır, Sâbit teşbih unsuru olarak mehceyi de bu yönüyle kullanmaktadır.

‘Askerin techîz idüp koşdı du’â-yı hayrını
Virdi hem âlât-ı sûrî hem silâh-ı ma’nevî

Askerlerini gerekli şekilde donatıp peşinden hayır duasını etti. Hem maddi hem manevi silahları onlara verdi.

Kopdı bir gerd-i ‘inâyet cânîb-i tevfkiden
Sancak- ı islâma oldu bâd-ı nusret mülteví

Allah’ın yardımı sayesinde çokça yardım ulaştı. Allah’ın yardım rüzgârı İslam ordusuna ulaştı.

Bir hücumında Kırâl-ı Moskovî sadr-ı güzîn
Kahr idüp dünyâda tahsîl itdi ecr-i uhrevî

Sadrazam bir hücumunda Rusya kralını perişan edip dünyada ahiret için büyük bir anlaşma yaptı.

Geldi bir telhis-i cân- âvîzi bâb-ı devlete
Müjde-i te’yîdi müş’ir emr-i fethi muhtevi

Devlete gerçeği yansıtan sevindirici haberi içeren, fetih emrini işaret eden çok önemli mektup geldi.

Çâr-ı Mosko postunı virdi bilürken kendüyi
Bîşe-zâr-ı ihtiyâlun rûbeh-i çâpük-revi

Kendisini hile ormanının çabuk ayaklı kurnaz tilkisi zanneden Rus Çarı postunu kaptırdı.

Ser-nigûn oldı şu'â'ından misâl-ı mâkiyân
Hiyre itdi dîdesin tîg-i guzâtun pertevi

Gazilerin kılıcının ışığı, düşmanın gözünü kamaştırdığı için onun ışıklarından (düşman)tavuk gibi baş üstü oldu.

Halk arasında tavukkarası hastalığı olarak bilinen ana hatlarıyla gece körlüğü olarak tanımlayabileceğimiz hastalığın tıp terimi olarak Latincedeki karşılığı, “retinitis pigmentosa”dır. Retinitis pigmentosa sözlükte “Gençlik çağında başlayıp ilerleyici seyir gösteren retinada kahverengimsi pigment birikimi, optik sinirde atrofi ve damarlarda incelme sonucu görüş alanında daralma ve gece körlüğü ile belirgin kalıtsal hastalık”²⁴⁹ olarak tanımlanmakla beraber tavukkarası hastalığı “Niktalopi veya Hemeralopi” olarak da biliniyor.²⁵⁰ Hastalığın Osmanlı Türkçesinde kelime olarak kullanımı ise “aşâvet”²⁵¹ olarak metinlerde geçmektedir. Sâbit, beyitte tavukkarası hastalığını şua ve misâl-i mâkiyân kelimelerini kullanarak hatırlatıyor. Bir güzellemeye başvurmak suretiyle de Rus ordularının, gazilerin parlak kılıcı karşısında tavukkarası hastalığına yakalandığını ifade ediyor.

Bir murabba' vefk-i nekbet kondururdu kâfirün
Farkına çarh-ı felek darb ile her hasm-ı kavî

²⁴⁹ Utkan Kocatürk, **Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü İngilizce, Latince, Grekçe Tıp Terimlerinin Dilimizdeki Açıklamalı Karşılıkları**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1981, s.593.

²⁵⁰ Cemal Mihçioğlu, **Türk Hekimlik Dili**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s.88-90, 110-113(Özellikle 112. sayfa bu hususta aydınlatıcı olacaktır).

²⁵¹ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.I, s.329; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s.46; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, C.I, s.190

Kâfirlerin farkına uğursuzluğu için dörtlü bir muska yazdı. Felek de darb ile kuvvetli düşmanı

Rüstemâne bir neberd oldu bu kim evsâfına
Ne zebân-ı Gaznevî kâdir ne kilk-i Dehlevî

Vasıflarını ne Hakîm Senâî ne de Hüsrev Dehlevî'nin yazamayacağı kadar Rüsteme yakışır bir savaş oldu.

İsteyüp dîn- i Muhammed 'aşkına ahir amân
Çıkdı çarh-ı çârûme feryâd ü zâr-ı 'Îsevî

İslâm aşkına sonunda aman isteyince feleğin dördüncü katına Hz. İsa'ya inanan Hristiyanların feryadı (Deli Petro'nun feryadı ve yardım isteği) çıktı.

Kal'alar virdi emân aldı kurı bir cân ile
Mürd olunca dûzah-ı hırmânda olsun münzevi

Öldüğünde yurdu cehennem olası, kaleler verdi sadece kuru bir can ile barış sözü aldı.

Mezra'-ı 'isyâna ekmişdi gelüp tohm-ı fesâd
Biçdi mahsûl-ı nedâmet herçi kârî bidrevî

İşi gücü kötülük olan kişi isyan toprağına gelip fesat tohumu ekti ve oradan pişmanlık biçti.

Gitdi dönmez yollara dest-i şe'âmet der-bagal
Nahl-i mâtem pîşvâsı seng-i la'net peyrevi

Rus çarı uğursuz eli koltuğunun altında, önünde matem ağacı arkasında da lanet taşları bırakarak dönülmez yollara gitti.

Bu beyitte de Sâbit alışılmışın dışında bir kullanım örneği göstermektedir. Nahl kelimesi “gümüş veyâ mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması, vaktiyle âdet olan süs ağacı”²⁵² anlamına geliyor. Kelimenin kullanımı daha çok düğün gibi kutlama gerektiren durumlarda tercih edilirken, Sâbit kelimeyi matem kelimesiyle beraber kullanarak Rusların yenilgisine işaret ediyor. Nahl- mâtem doğrudan tamlama yapısıyla Ötüken Türkçe Sözlük’te “Eskiden İran’da ölen çok yaşlı kimselerin tabutları üzerine konulan taç”²⁵³ olarak tanımlanıyor. Buradan hareketle Sâbit; Osmanlı Devleti’nin, Rus çarının kolunun altına ölmüş olan ordusunun tacını verdiğini ve önlerinde çar olmak üzere Rusya’ya döndüğünü ima ediyor olabilir.

Müjde geldi nazm-ı târîhe mutâbık Sâbitâ
Bozdı sultan Ahmedin ceyşi kral-ı Moskuyı(1123)

Ey Sabit tarih manzumesine uygun müjde geldi.

Sâbit, 333-334 / 1-15²⁵⁴

4.1.2.4.Târîh-i Tüfeng- i Sultân Ahmed Han

Han Ahmed ki degül bâzû-yı pür-zûrında
Sayd-ı sîmurg-ı kemâlât ü hüner perr-i mekes

III. Ahmed’in güçlü pazısında fazilet ve hüner Simurg’unun avı olan (elde etmek istediği şey) sinek kanadı kadar bile değildir.

²⁵² Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s.798.

²⁵³ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.III, s.3478.

²⁵⁴ Alaaddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.333-334.

Murg-ı feth ü zaferi itdi tûfeng ile şikâr
Meşk-i âlât- ı cihâd emrine kıldukda heves

Allah yolunda silahla savaşıma emrine heves edince fetih kuşunu ve zaferi tüfek ile elde etti.

Zahm-ı şâhâne-i findukla idüp pür-sûrâh
İtdi ser-keşlik iden sîne-i a'dâyı kafes

Tüfek veya top mermisinin padişahlara yakışan açtığı yarayla (düşmanı) delik deşik edip inatçılık eden düşmanın sinesini kafes etti.

Zehre-i Moskovı patlatdı sadâsı ammâ
Çalınur gayri firengün de şîmâhına bu ses

Sesi Rus düşman askerlerini çok korkuttu ama artık firengin de kulağına bu ses çalınır.

Penç beytiyle edâ eyleyerek târîhin
Bu tûfengün demine hû didi erbâb-ı nefes

Beş beytiyle tarihini söyleyerek bu tüfeğin zamanına nefesli çalgı çalanlar Allah dedi.

Sene-i âtiyede Sâbit olur târîhi

.....(1124-1=1123)

Sâbit! Sonraki senede tarihi şöyle olur.

Sâbit, 343 / 1-6²⁵⁵

²⁵⁵ Alaaddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.343.

4.1.3. Prut Savaşı ve Barışının Kâmî'deki Görünümü

Kâmî'nin doğumuyla ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tarihler bulunsa da çoğu kaynağın sene olarak birbirine yakın olması 1649 yılında doğmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Edirne'de Hacıhalaç Mahallesi'nde doğan Kâmî'nin asıl adı Mehmet'tir ve Edirneli Efendi, Edirneli Çelebi Efendi olarak tanınmakla beraber, isminin sonuna genellikle "Efendi" unvanı eklenmiştir. Tezkirelerin verdiği bilgilere göre Kâmî ilim tahsiline genç yaşlarda Edirne Mevlevihanesi şeyhi Neşâtî Dede'den edebiyat ve Farsça dersleri alarak başlamış, tasavvufî noktada da Gülşenî tarikatı şeyhlerinden olan babası Derviş İbrahim-i Gülşenî gibi Gülşenî tarikatına intisap ederek La'lî Efendi'den tasavvufî terbiye almıştır. Şiirlerinde Gülşenî tarikatıyla ilgili bilgiler vermiş Mevlevîliğe de değinmiştir. İlim hayatının devamını İstanbul'da getirmiştir. İstanbul'a ne zaman geldiği hususunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur ancak Ankaravî Mehmed Efendi'den mülazımlığı ve hocası Neşâtî Dede'nin 1674'te vefat etmesi, 1674 senesinde veya bundan birkaç sene önce İstanbul'a gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kâmî, ilmiye sınıfına böyle dâhil olduktan sonra mülazımlığın ardından aşama aşama ilerlemiş, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve fetva eminliği, kadılık gibi görevleri çeşitli bölgelerde yerine getirmiştir. Ömründe çok çeşitli yerlerde pek çok görev almıştır. Ara ara aldığı görevlerden azledilmekle beraber neredeyse hiçbir zaman geçim sıkıntısı yaşamamıştır, bu sebeple şiirlerinde döneminden şikâyet, değerinin bilinmemesi gibi hususlara pek rastlamayız. Şiirdeki etkisinin oluşmasında ve şekillenmesinde ailesinin, hocalarının payı yüksektir, özellikle babasından ve hocası Neşâtî Dede'den aldığı tasavvufî ve edebî eğitim genç yaşta tanınmasını temin etmiştir. Kendisinden önce yaşamış olan veya çağında yaşayan etkilendiği birçok isme nazire yazmış, tahmisler yazmış kısa süre içerisinde üslubunu oluşturmayı başarmıştır. Döneminde Nâbî'den sonra ona en yakın isim olarak gösterilen isim Kâmî olmuştur. Nef'î'den, Nedîm'den ve Sâbit'ten etkileneyle beraber bazı noktalarda onlardan ayrılmaktadır. Dönemindeki imar çalışmalarına, toplumsal olaylara ve kendisi ile ilgili hususlara şiirinde yer vererek,

günlük hayatın izlerini gerek dolaylı yollarla gerekse doğrudan kimi zaman tasvirlerle şiirine taşımıştır. Arapça ve Farsçaya çeviriler yapacak kadar hâkim olmasına karşın Türk diliyle şiir söylemeyi asıl maharet olarak kabul ettiği için sade bir Türkçe ile şiirlerini yazmaya özen göstermektedir ve şiirde atasözlerinin de yer bulması gerektiğini düşünür. Manzum eser olarak, tarihle alakalı bir manzume olduğu düşünülen Asaf-nâme'si; 225 beyit, 6 başlıktan oluşan Bağdat valisi Hasan Paşa'nın bölgedeki aşiretlerin isyanını bastırmasını, Bağdat'la ilgili imar faaliyetlerini anlattığı ve Bağdat'ta kadıyken kaleme aldığı Behcetü'l- Feyhâ'sı; 159 beyitten oluşan bir şah, şahın kölesi Firuz ve Firuz'un evlendiği Gülrüh çevresinde gelişen aşk hikâyesinin anlatıldığı Firuz-nâme'si; Bağdat'ta kadılık görevini sürdürürken mezarı burada bulunan velileri yazdığı, 26 başlık ve 581 beyitten oluşan Tuhfetü'z- zevrâ'sı; Şeyhülislam Ebu Saidzade'nin çevirmeye başladığı ancak tamamlayamadığı, Kâmî'nin tamamladığı Farsçadan Arapçaya tercüme olan Fetâvâ-yi Kâ'idiyye'si; sözdizimini içeren Huz Mâ Safâ'sı; Arapça biyografik bir eser olan Hanefî fakihlerin hayat hikâyelerini anlatan Mehâmmü'l- fukahâ Fî- Tabakâti'l- Hanefiyye'si²⁵⁶; fikhî meseleleri içeren Metâlib-i Sâi're'si; ibadetlerle ilgili olarak Salât-i Mes'ûdî isimli Farsça bir eserin çevirisi olan Nefise-i Uhreviyye'si; yine fıkıhla ilgili olarak tercüme ettiği Riyâzü'l- kâsimîn'i; Şerh-i Kaside-i Şifâî ismiyle de bilinen İran hükümdarı Şah Abbas'ın hekimbaşı Şifâî'nin, Mü'min Han için yazmış olduğu hicviyenin şerhi olan Şerh-i Hicv-i Şifâî'si de vardır. Edirneli Kâmî, Rumeli Hisarı'ndaki yalısında 1724'te humma hastalığından vefat etmiştir. Kabri bazı kaynaklara göre Üsküdar Karacaahmet Mezarlığında Mehmed Selim'in yanındadır, bazı kaynaklar ise Karacaahmet'in türbesinin karşısında olduğunu söylemektedir.²⁵⁷

²⁵⁶ Babinger eserin, Taşköprülüzâde'nin Şekaiku'n - Nu'mâniyye'sinin tamamıyla kopyası olduğunu söylemektedir. Bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, haz. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s.281.

²⁵⁷ Kâmî'nin hayatı hakkında bilgi verilirken şu kaynaklardan istifade edilmiştir: Gülgün Erişen Yazıcı, **Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, C.I, s. IX- XXXVII; Zafer Toprak, **18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası(Arpaemînzâde Sâmi, Edirneli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahid Mahtumî)** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017, s.35-39; Ali Yıldırım, **Kâmî Dîvânı(Edirneli Efendi Çelebi) Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi-1995)**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009, s. 9-68; Ümran Ay, **Üniversiteler İçin Eski**

Edirneli Kâmî Efendi divanında Osmanlı Rus savaşlarına dair Baltacı Mehmet Paşa'nın Prut Savaşı'nı ve özellikle seferden dönüşünü teferruatlı olarak anlatan bir kaside vardır. Kaside, divanda şu bilgilerle yer almaktadır:

10 numaralı kaside **BERÂY-I BALTACI MEHMED PAŞA DER- 'AVDET-İ SEFER-İ MOSKOV**

4.1.3.1.Berây-ı Baltacı Mehmed Paşa Der- 'Avdet-i Sefer-i Moskov

O müjdeler ki pey-â-pey sımâh-ı cânâ gelür
Neşât u zevki ne ta'bir ü ne beyâna gelür

Birbiri ardınca can kulağına gelen o müjdelerin zevki

Ne müjde bir güher-i şâhvâr-ı zî-kıymet
Ne yetimgâh-ı yeme ne dükân-ı kâna gelür

Ne yüce bir şah cevheridir ki ne okyanuslarda ne de madenlerde böyle eşsiz bir inci bulunur.

Felek bu müjde-i cân-bahş için zemîne eger
Cihânı virmege gelse yine ziyâna gelür

Felek eğer bu can bağışlayan müjde için yere cihanı verse yine ziyan olur.

Bu müjdenüñ ne bilür müjdegânesi ne deger
Cihân bahâsı degüldür o bî-bahâ ne gelür

Bu müjdenin, müjde hediyesi olarak neye degeceğini ne bilirler. Cihanı bile müjde olarak versen az kalır.

Ne müjde mürde-i sad-sâle istimâ'ından
Hayâtı magza gelür magzı üstühâna gelür

Öyle bir müjde ki yüz yıllık bir ölü bile duysa dirilir ve birden ete kemiğe bürünüp canlanır.

Ne müjde 'ömr-i girân-mâye-bahş-ı 'âlemdür
Dem-i Mesîh ile da'vâ-yı imtihâna gelür

Âleme can bahşeden bu müjde, Hz. İsa nefesiyle diriltme hususunda başa baş gider.

Ne müjde âsaf-ı 'âlem gazâ-yı ekberden
Hezâr nusret u devletle âsitâna gelür

Ne güzel müjde cihanın veziri büyük savaştan binlerce zafer ve şanla huzuruna gelir.

Semiyy-i fahr-ı rüsûl âsaf-ı Mehemmed nâm
Der-i sa'âdet-i şâhenşeh-i zamâna gelür

Peygamberin övüncü olan Hz. Muhammed'in adaşı vezir Mehmed dönemin şahlar şahının eşğine gelir.

Ne şâh o pâdşeh-i câh-bahş-ı heft-iklîm
Ki midhatiyle kalem lâl iken zebâna gelür

Yedi iklime can bahşeden makam sahibi o padişah nasıl bir padişaktır ki kalem susmuş iken övgüsüyle dile gelir.

Harîm-i devletine çihre-sâya sad Dârât
Mahal bulursa edeblerle ‘âcizâne gelür

Yüzlerce Dârâ, onun devletinin kapısına yol bulursa aciz bir şekilde edeplerle gelir.

İran’ın Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu ve son hükümdarı olan Dârâ, Keykûbâd olarak da bilinmektedir. Kelime aynı zamanda hükümdar, şan, azamet anlamı da taşımakla beraber Avrupa’da Pers kralı Darius olarak bilinir. Dârâ, Büyük İskender ile yaptığı savaşta ölmüştür(bir başka rivayete göre savaştan kaçarken öldürülmüştür) ve ölümüyle beraber Keyâniyân sülalesi sona ermiştir. Bu sebeple çoğu zaman İskender ile birlikte savaş sahnelerinde Dârâ’yı görürüz. İhtişamı ve ululuğu temsil eden Dârâ, rivayetlere göre İskender’in mabeyincisinin bir hilesiyle zehirlenmek suretiyle öldürülmüştür. Birçok şiire konu olan Dârâ, Dârâ’nın kapıcı olduğu sultanlar sultanı anlamına gelen “dâver-i dâverân-ı Dârâ derbân” deyiimiyle padişah övgüsü noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Dârâ kelimesiyle şairler kapı anlamına gelen kelimeleri genellikle birlikte kullanmaktadırlar. Kâmî de “harîm” kelimesiyle Dârâ’ya bir çağrışım yapmakta ve Dârâ’nın bile bu seferde elde edilen zafer karşısında III. Ahmed’in kapısına edeple geleceğini ifade etmektedir.²⁵⁸

Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmedü'l-Gâzi
Ki dergehine Sikender ‘ulüvv-i şâna gelür

O, huzuruna İskenderlerin şan ve şöhret almak için geldiği yüce padişah Sultan Ahmet Gazidir.

Eyâ şehenşeh-i ‘âlem mübârek ola gazâñ

²⁵⁸ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.118-123; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, CI. s. 223- 224; Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s.9.

Hulûsuñ oldı sebeb gayri yok lisâna gelür

Ey âlemin şahlar şahı olan padişah, gazan mübarek olsun. Senin samimiyetin sebebiyle bunlar lisana gelir.

Vezîr-i a‘zamuñ oldı muzaffer u mansûr

Du‘âñı almaga rû-mâl-i âsitâna gelür

Sadrazamın muzaffer ve mansur oldu. Duanı almak için yüz sürmeye huzuruna gelir.

Murâduñ üzre alup nice kal‘a a‘dâdan

Dilîr-i gâlib-i mutlak muzafferâne gelür

İstediğin üzere düşmandan nice kale alarak mutlak zafer kazanan cesur (sadrazam) üstün ve galip bir şekilde gelir.

Gelen guzât ile ol âsaf-ı zamâne midür

Ya hod bahâr mıdur sû-yı gülsitâna gelür

Gaziler ile gelen o sadrazam mıdır? Yahut bahar mıdır, gül bahçesi(ne) doğru gelir?

Ne bir senüñ gibi şâhenşeh-i ‘adil-güster

Ne bir anuñ gibi âsaf-eser cihâna gelür

Ne senin gibi adalet yayan şahlar şahı ne de onun gibi vezir cihana gelir.

Per açdı cevî-i semâ-yı cihâda ol şeh-bâz

Şikârın aldı dönüp sû-yı âşiyâna gelür

O şahbaz, cihadın sema boşluğuna kanat açtı. Avını aldı dönüp yuvasına doğru gelir.

O şîr-i şerze alup intikâmı a‘dâdan
Hezâr heybet u haşmetle Rüstemâne gelür

O kükremiş aslan, düşmandan intikamını alıp bin heybet ve haşmetle Rüstem gibi kahraman bir edayla gelir.

Edâ-yı farz-ı cihâd eyleyüp sa‘âdet ile
Revâ-yı hâcet-i cümle cihâniyâna gelür

Mutluluk ile cihad farzını yerine getirip bütün insanlığa görevinin hakkını vermiş olarak gelir.

Zihî gazâ-yı ganâ'im-nisâr-ı sûd-âsâr
Bürehne-pâ giden elbette kâm-râne gelür

Ne güzel, fetih ganimetlerinin fayda veren eserleri (sayesinde) yalın ayakla giden elbette mutlulukla gelir.

Görince ‘azmini Moskov kırâlı gibi ‘anîd
Amân-hâh olarak nâle vü figâna gelür

Rus kralı gibi bir inatçı, azmini görünce aman isteyerek inlemeye ve bağırmaya başlar.

Konardı cân-ı ‘adû tîg-ı hûn-feşân üzre
O zâglar gibi kim şâh-ı ergavâna gelür

Düşman kan saçan kılıcın üzerine konardı ki o bu durumla kargalar gibi erguvan dalına gelir.

Esîr itmiş iken çârı eyledi âzâd
Bu nusretüñ eseri şân-ı hânedâna gelür

Çarı esir etmişken azad etti bu fethin etkileri şanlı hanedana gelir.

Ne feth u nusret olur bu ki el-amân-hâhân
Biri birin basarak zîr-i sâyebâna gelür

**Nasıl bir fetih ve zaferdir ki bu el aman isteyen düşman biri birini ezerek
(devletin) gölgesinin altına gelir.**

Hoşâ bülendi-i nâm-ı şükûh-u devlet kim
Külâh-gûşe-i şân evc-i Ferkadâna gelür

**Devletinin azametinin yüce sesi ne güzel ki şan külâhının Ferkadan'ın
burclarına gelir.**

Büyükayı yıldız kümesinin en parlak yıldızı olan ve ikiz ya da kardeş olmaları yönüyle beraber, kuzey kutbuna yakınlığıyla bilinen bu iki yıldızın adına(Düb ve Merak) Ferkadan denmektedir. Ferkadan yıldızlarının yerlerinin sabit olması, bulunduğu yerden doğmaları ve batmalarıyla anılmalarını öne çıkarmaktadır. Aynı zamanda yerlerinin sabit olması eski zamanlarda Ferkadan yıldızlarından yol bulmada faydalanılmasını sağlamıştır. Bu beyitte Kâmî, devletin güçlü, yüce sesinin Kuzey kutbuna yakın olan Ferkadan yıldızlarına gidecek kadar etkili olduğunu söylemektedir.²⁵⁹

Zihî zamân-ı tarab mevsim-i neşât u sürûr

²⁵⁹ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s.159; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, CI. s. 326; Hasan Kızıldağ, “Mevlevî Menkıbeleri’nde Kozmik Unsurlar”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736578> (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Bahâr tehniyet-i makdem-i hazâna gelür

Bahar hazan mevsiminin ayak bastığı yeri(gelişini) kutlamaya gelir.

Hezâr mihnet-i endûh ile geçen vakti

Zamâne şimdi mükâfât ile zamâne gelür

Binlerce sıkıntı ve kederle geçen vakti, zamane şimdi mükâfat ile zamana (bu vakte, şu âna) gelir.

Çeker bu menkıbe Şeh-nâmeye hat-ı butlân

Hikâye itmege nevbet bu dâstâna gelür

Bu menkıbe Şehname'nin üzerine bir çizgi çeker. Destanın yazılma sırası bu hikâyeye gelir.

Bu gazve-i zafer-encâm u nusret-i kübrâ

Kıyâm-ı sâ'ate dek söylenür lisâna gelür

Bu son zafer savaşı ve büyük zafer yeniden dirilinceye kadar söylenerek dile gelir.

Du'âya başla yeter Kâmiyâ şu vech üzre

Hulûs-ı tâmm ile dilden kopar dehâna gelür

Ey Kâmi, yeter şu sebep üzerine duaya başla. Allah rızası(doğruluğun tamamı) ile gönülden kopar, ağza gelir.

Hemîşe tâ ki sanâdîd-i kavm-i düşmen-i dîn

Yüzini hâke sürüp 'acz ile amâna gelür

Din düşmanları, topluluğunun ileri gelenleri yüzünü toprağa sürdüğü için daima acziyet ile aman dilemeye gelir.

Hemîşe tâ ki hadeng-i guzât-ı dîn-i mübîn
Be-kasd-ı sîne-i a‘dâ zih-i kemâna gelür

**Daima yüce, apaçık dinin gazilerinin okları düşmanın sinisini kastederek yayın
kirişine gelir.**

Zevâlûñ isteyenî zâ‘il eylesün Mevlâ
Der-i sa‘âdetüñe olmasun ziyâna gelür

**Allah kötü duruma düşmeni isteyenî kötü duruma düşürsün. Mutluluk kapına
zarar vermeye gelen olmasın.**

Zamân-ı devlet-i ‘adlînde ‘âlem olsun şâd
Bu rûzgârda hîç kalmasun figâna gelür

**Adaletli devletin zamanında cihan mutlu olsun. Bu zamanda acı çeken hiç
kimse kalmasın.**

Seni hatâ vü hatardan masûn ide Allah
Zebân-ı hâmeden ancak budur beyâna gelür

**Allah seni hata ve tehlikeden korusun. İfade etmeye gücü (yeten) gelen kalemin
dili ancak budur.**

Kâmî, 16 / 1-35²⁶⁰

4.1.3.1.1.Kâmî’nin Şiirlerinde Savaş Düşüncesinin Görünümü

²⁶⁰ Gülgün Erişen Yazıcı, **Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, C.I, s.16.

Edirneli Kâmî'de Osmanlı- Rus savaşlarına dair Prut Savaşı'nı ve bu savaşın müjdesiyle beraber sadrazamın seferden dönüşünü çeşitli ifadelerle görmekteyiz.

Edirneli Kâmî'ye göre, güzellmeler ve çeşitli benzetmelere dayalı olarak kısmen mübalağa derecesinde bir ifade ile fetih müjdesini işitmek, çok kıymetlidir. Hatta bu müjde şiirde, ölüleri diriltiren bir müjdedir ve bu noktada telmih yapılarak Hz. İsa ile kıyaslanmaktadır.

Kâmî, sefer sonrası elde edilen zaferin şan kazandırdığını ifade etmektedir. Dönemin diğer şairlerine benzer olarak sadrazam, padişah ordunun yüceltilmesi, güzellmeler Kâmî'nin şiirinde yer edinmektedir.

Bu zaferin etkisiyle İskender ve Dara padişahın eşiğine aciz bir şekilde gelerek padişahı tebrik etmeli, padişahın şan ve şöhret almalıdır, nitekim böyle büyük bir zafer bunu gerektirir. Kâmî, benzetmelerinde kimi zaman İran mitolojisine başvurur ancak sadrazam ve padişah, genellikle İran mitolojisindeki kahramanlardan üstün durumdadır.

Padişahın samimi olması da Kâmî'nin bu güzel ifadeleri kullanmasının yani bu şiirin güzel görülmesinin sebebidir. Şiirin vurgusu, tabi ki savaşa ve bu savaşın müjdesine dayalı olarak, sadrazamın nice kaleler alıp seferden sonra kazandığı galibiyet için padişahın huzuruna dönmesindedir. Aynı zamanda Edirneli Kâmî'nin burada öne çıkardığı hususlardan birisi de sadrazamın dönüşünü anlatırken divan şiirin klasik anlatımından farklı olarak, sadrazamı tasvir ederken birkaç yerde kullandığı kelimeler ve terkiplerdir.

Kâmî'nin savaşa yaklaşımı gazâ ve cihad merkezli olarak şiirinde yer almaktadır ve savaşın cihad farzıyla karşılandığını, bunun bir görev olarak sadrazam tarafından yerine getirildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda kazanılan zafer sonrası ganimetlerin de etkisiyle ordunun mutlu bir şekilde dönmekte olduğuna şahit oluyoruz.

Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azmi karşımıza inatçılıkla çıkan çarın el-aman dilemesine sebep olmuştur. Burada Kâmî, muhtemelen tarihi kaynaklardan

edindiğimiz bilgilere göre Prut nehrinin kenarında sıkışan Rus ordusuna, Osmanlının birkaç kere yaptığı top atışını işaret etmektedir.

Prut fethinin ve zaferin gücü, Kâmî'nin üzerinde ısrarla durduğu durumlardandır. Öyle bir fetihtir ki düşman askeri, Osmanlıya sığınmak için adeta birbirini ezerek gelir ve bu hususta Kâmî'nin karga ve erguvan dalı üzerinden kurduğu benzetme de dikkat çekmektedir. Düşman adeta bir karga gibi erguvan dalına benzeyen kılıca konmak ister. Edirneli Kâmî, bütün bu ifadelerle ve şiirin ilerleyen beyitlerinde devletin gücünden bahsederek, bu fethin destanının yazılabileceğini ve yazılması durumunda Şehname'nin esamesinin okunmayacağını söylemektedir.

Nâbî'de olduğu gibi düşmanın ve Osmanlı ordusunun karşılandığı kelimeler aynıdır; Kâmî, fethin komutanı olan Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya ettiği dualarla ve kaleminin, şiirinin kazanılan fetih, zafer karşısında ancak buna yettiğini söyleyerek şiirini tamamlamaktadır.

4.2. ÇEHRİN SAVAŞI VE BAHÇESARAY ANLAŞMASI

Sarıkamış kazaklarının hatmanı olan Doreşenko Osmanlı himayesinde kalmak suretiyle Lehistan'dan alınan Ukrayna'ya sahip olmuştur fakat sürekli taraf değiştirmesi ve Rus çarının gönderdiği kuvvetler karşısında da yine taraf değiştirerek Ruslarla anlaşması, Çehrîn kalesini teslim etmesi üzerine 1672 yılında İbrahim Paşa ve Selim Giray Han bölgeye yönlendirilmiştir. 1677 yılında İbrahim Paşa arkası dağlık, yüksek bir kaya üzerinde ve üç tarafı bataklık olan Çehrîn kalesini kuşatmıştır ancak ilk kuşatma kalenin muhasarasının da zor olması sebebiyle başarısız olur. Bu başarısızlıktan dolayı Selim Giray Han ve İbrahim Paşa azledilirken ilkbaharda padişah bizatihi sefere gitme kararı almıştır, Kırım Hanlığına da Murad Giray tayin edilmiştir. İkinci Çehrîn seferi için 1678 yılında Rusya'ya savaş ilan edilmiştir. Padişah IV. Mehmed Silistre'ye kadar gitmiştir ve daha sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı serdar olarak tayin etmiştir. Osmanlı hem kale muhasarası yapıp hem de kalenin imdadına gelen Rus askerleriyle savaşırken, kalenin altına iki lağım atılmasıyla ve şiddetli hücum sayesinde 33 gün sonra Çehrîn Kalesi alınabilmiştir.

Çehrin Kalesi'nin korunması zor olduğu için kale tamamen yıktırılmıştır. Ruslar, Mustafa Paşa'nın dönüşünün ardından hareketlenince padişah tekrar sefer için Edirne'ye hareket etmiştir ancak Rus çarı padişahın sefer hazırlığında olduğunu öğrenince Murad Giray Han aracılığıyla barış isteğinde bulunmuştur. Ruslarla Bahçesaray anlaşması ile 1681 tarihinden itibaren 20 senelik bir anlaşma yapılmıştır.²⁶¹

4.2.1. Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Anlaşmasının Sâbit'teki Görünümü

Sâbit divanında, Çehrin savaşı ve Bahçesaray anlaşmasını konu edinen **Berây-ı Mustafâ Paşa** isimli tek bir şiir vardır. Şiirin divandaki ismi ve sıra numarasının kaydı şu şekilde:

XXIII numaralı şiir **BERÂY-I MUSTAFÂ PAŞA**

4.2.1.1. Berây-ı Mustafâ Paşa

Yine murg-ı terennüm- sâz-ı kudsî nagme- pîrâdur

Me'âl-i güft u gûy-ı lehcesi innâ fetahnâdur

Kutsal sözler söyleyen bülbülün söylediği sözlerin meali “innâ fetahnâ”dur.

²⁶¹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.236-237; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.III, s.439- 443; Osman Köse, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti”, **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.109-115.

Sâbit, bu beyitte bize adeta savaşın gerekçesini, dibacesini söylemektedir. Beytin ikinci mısraında Fetih suresinden yaptığı lafzî iktibasla “innâ fetahnâ” ayetinin²⁶² bir kısmını aktarmaktadır.

Yine sahn-ı hıyâbân-ı gazâ gül-hîz-i nasr oldu
Hezâr-ı bûsitân- efrûz-ı himmet-nâ-şigîbâdur

Savaş meydanı, yine zaferin sevincini ortaya çıkardı. Savaş meydanında zaferin kazanılmasını sağlayan binlerce asker coşkulu bir halde beklemektedir.

Yine çıkdı hiyâm-ı meymenet sahrâ-yı tevfiğe
Yine tûg-ı ser-âmed kadd-i nusret sûr-fersâdur

Kutlu çadırlar yine zafer meydanına(Allah’ın yardım meydanına) çıktı. Yine sadrazamın idare gücü(Allah’ın büyük yardımının gölgesi) düşmanları yenilgiye uğrattır.

Çalındı nevbet-i ‘azm âsitengâh-ı mu’âllâda
Felek tabl-ı beşâret çalmaga hâzır mehiyyâdur

Yüce eşikte²⁶³ başkentte zafer nöbeti çalındı, felek müjde davulu çalmak için hazır beklemektedir.

Sadâ-yı kûs-ı şevket ‘âlem-i bâlâya dek gitdi
Müşennef-sâz-ı gûş-ı kudsiyân âvâz-ı büşrâdur

²⁶² “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.” Fetih/1

haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.510.

²⁶³ Bu kelime ile asitan kelimesinin başşehir çağrışımından dolayı İstanbul kastedilmiştir. Zafer nöbeti de savaşlardan sonra çalınmaktadır.

Heybet kösünün²⁶⁴ sesi gökyüzüne kadar gitti. Düşmanların ders alıp unutmamasını, kulağına küpe etmesini sağlayan şey müjde sesidir.

‘Utârid başlasun sebt-i beşâret-nâme-i fethe
Kaza teblîg için âmâde bir peyk-i sebük-pâdur

Feleğin kâtibi olan Utarid²⁶⁵ fethin müjde kâğıdını yazmaya başlasın, nitekim bildirmek için hazır bir hızlı habercidir.

Süpürdi yolların deşt-i cihâdun reşha-pâş oldu
Nesîm-i feth farrâş ü sehâb-ı feyz sakkâdur

Cihad çölünün yollarını baştan aşağı süpürüp suladı. Fetih rüzgârı onun süpürgesi feyz bulutları da su dağıtıcısı oldu.

Selâma turdı fevc-i ‘âlem-i bâlâ saf-ender-saf
Sa’âdetle gelen sadr-ı güzîn-i Âsaf- âsâdur

Saadetle gelen ve Asaf gibi olan sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu makama atandığından dolayı hemen herkes saf saf selama durdu.

Müşîr-i kâr-fermâ müsteşâr-ı ma’delet-pîrâ
Serîr-ârâ-yı dîvân-hâne-i sadr-ı mu’allâdur

²⁶⁴ Mehter takımında bulunan ve zafer sebebiyle çalınan büyük davulun ismi.

²⁶⁵ Şiirin, konuşmanın uzmanı olan Utarîd, güneşe yakınlığıyla bilinen bir yıldızdır ve yeri ikinci kat göktedir. Yunan mitolojisindeki Merkür’e karşılık gelmektedir, bazen de Hermes’i karşılar. Bu yıldızın özelliklerini taşıyanların zeki, belagat sahibi, uysal ve sanata müsait olduğuna inanılır aynı zamanda neşeli ve hassas bir yapı özelliği gösterirler ancak hilekâr ve vefasızdırlar. Pazar gecesine ve Çarşamba gününe hâkimdir, karışık renkler Utarîd’i temsil eder. Dostu Kamer, düşmanları ise Şems ve Zühre’dir.

Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.203; Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s.398.

Emir buyuran sadrazam, adalet dağıtan müsteşar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, yüce sadaret makamının divan meclisinin makamını süsleyen sadrazamdır.

Livâ-efrâz-ı nusret-muhterem destûr-ı Cem-şevket
Nizâm-âmûz- devlet intizâm-efrûz-ı dünyâdur

Takdir edilecek derecede başarı sancağını yükselten Cem heybetli sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa devlet düzenini sağlayan, dünyanın düzenini, huzurunu arttıran kimsedir.

Divan şiirinde Cem'in heybetli olarak temsil edilmesi yükseğe kurmuş olduğu mücevherlerle süslü parlak tahtı ve giydiği mücevher işlemeye sahip olan gösterişli kaftanı dolayısıyladır. Cem'in güneşin doğmasına yakın kaftanını giyerek bu tahta oturduğu rivayet edilmektedir ve bu tahtta havadaki güneş gibi durduğu belirtilmektedir. Sâbit de bu beyitte Cem'e telmihte bulunarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı elde ettiği fetihten ötürü Cem'le kıyaslamaktadır. Aynı zamanda Cem, şarabı bulan kişi olarak bilinir. Divan şiirinde bazen karşımıza Cemşit olarak da çıkmaktadır. Asıl ismi Cem olmasına rağmen ışık anlamına gelen şit, kurdurduğu tahttan ve kaftanından dolayı ismine eklenmiştir.²⁶⁶

Kemer-gîr-i Tehemten çire-dest-i Kahramân-efgen
Güzer-bend-i Peşen sâhib-kırân-ı 'âlem-ârâdur

Savaşta Rüstem'in yerini alan Kahraman'ı yenen usta savaşçı, düşmana engel olup galibiyet elde eden Peşen dünyayı güzelleştiren ve dünyanın düzenini sağlayan kimsedir.

²⁶⁶ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.98-112; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.I, 182-184; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.158-159.

Vezîr-i a'zâm ü destur-ı ekrem Mustafâ Paşa
Ki dünyâyâ vücûdî mahz-ı lutf-ı Hakk Ta'âlâdur

Cömert vezir Mustafa Paşa ki vücudu Yüce Allah'ın lütfunun ta kendisidir.

O destur-ı magâzî-pîşe kim 'azm-i cihâd itse
Yanınca Cebre'îl innâ fetahnâ- hân-ı garrâdur

O savaşa alışmış vezir-i azamın yanında İnna fetahna'yı okuyan Cebrail, din uğruna savaşa yönelse bu parlak bir fetih olur.

Felek münkâd-ı fermânı zemîn memnûn-ihsânı
Hudâvend-i veliy-yi ni'met-i a'lâ vü ednâdur

Felek fermanına boyun eğmiştir, yüksektekilerin ve alçaktakilerin velinimetidir.

Cemâl-i pür-fürûgı mâhitâb-ı pertev-efşândur
Ruh-i pertev-feşânı âfitâb-ı nûr-peymâdur

Onun çok parlak aydınlık yüzü ılık saçan bir mehtaptır. Işık saçan yanağı nurlu bir güneştir.

Zamân-ı devletinde sûgvârân-ı gam-ı 'âlem
Ya bir hüsn-i tarab-zâdur ya bir serv-i dil-ârâdur

Onun hüküm sürdüğü zaman dünya derdinin acı duyan kimseleri ya neşeli bir güzel ya da gönül süsleyen bir sevgili gibidir.

Ne 'âlem dest-bürd-i fitneden hâtır-perîşândur
Ne kişver pâyimâl-i ceyş-i zulm-i fitne- fermâdur

Âlemin ne fitneden kalbi kırılmıştır ne de memleket düşman yüzünden zarara uğramıştır.

Bu demde kimsenün çeşminde nem yok câmdan gayri
Anun da giryesi heb eşk-i şâdî- ferah-zâdur

Bu zamanda kimsenin gözünde şarap kadehinden başka gözyaşı yok onun da gözyaşı daima mutluluk ferahlığı veren gözyaşıdır.

N'ola dil-teşne düşmen soluyup cân virse üstinde
Kef-i destinde hançer bir içim âb-ı musaffâdur

**Bağrı yanık düşman (elindeki hançerin) üstünde soluyup can verse ne olur?
Elindeki hançer tertemiz bir saf sudur.**

Sâbit, bu beyitte çelikten yapılan hançer, kılıç gibi savaş aletlerinin su verilerek yapılmasına telmihte bulunarak bağrı yanık düşmanın, susuzluğunu gidermek için elindeki tertemiz saf su olan hançerin üzerinde can vermesine şaşırmamak gerekir diyerek de bir güzelleme yoluyla hüsn-i talile başvurmaktadır.

İner fark-ı ser-i a'dâ-yı dîne sâ'ika-âsâ
Fürûzân tîg-i âteş-bârı kim berk-i şerer- zâdur

Parlak ateş yağdıran ve çok hızlı kan döken kılıcı ki din düşmanlarının başının tepesine yıldırım gibi iner.

Cihân-endîşe sadrâ ser-bülend-i âsümân kadrâ
Beşâretlerle nusret reh-nümûndur feth hem-pâdur

Ey gökyüzü kıymetindeki yüce kimse, dünyayı düşünen ey sadrazam! Yardım, müjdelerle yol göstericin; fetih de arkadaşındır.

Sa'âdetle sipeh-sâlâr-ı Mirrih-i iştiâr oldın
Zamân-ı sell-i samsam-ı ser-endâz-ı mücellâdur

Mutlulukla Merih²⁶⁷ şöhretli başkomutan oldun. Zaman parlak, korkusuz kılıcı çekip, cesurca savaşma zamanıdır.

Çıkar şemşîri görsün mu'cizâtı Nemçe Çâsârı
Yed-i beyzâ-yı tîg arz idecek Fir'avn-i 'uzmâdur

Sen kılıcını çıkar da bir Firavun'a benzeyen Nemçe Kırâlı, kılıcın yed-i beyzası ile çıkacak mucizeleri görsün.

Sâbit'in şiirde hem Firavun'dan bahsetmesi hem de aynı anda yed-i beyzaya temas etmesi bizi telmih yoluyla Hz. Musa mucizesine götürmektedir. Yed-i beyzâ, Hz. Musa'nın elini koynuna sokup daha sonra beyaz renkli çıkarması olarak bilinen mucizesidir.²⁶⁸

Salâ kıl seby ü târâca kırıntı isteyen girsün
O dârü'l mülk-i tугyân hayliden muhtâc-ı yağmâdur

(Askerleri)Yağmalamaya ve esir almaya çağır, arta kalanları almak isteyen girsin. O düşman ülkesi uzun zamandan beri yağmaya muhtaçtır.

Beçi pââmâl idüp Romiyetü'l- kübrâsını feth it
Kızıl Elmâsın al kim emr-i elzem anı almadur

²⁶⁷ Merih için bkz. s.39.

²⁶⁸ Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 142.

Avrupa'yı ayaklar altına alıp büyük Roma'yı fethet. Kızılbaşını al ki önemli olan onu almaktır.

Verâ-yı Kâfa gitse türk ü tâzîden kesel gelmez
Bi-hamdi'llâh sipâh-ı nusret- âsârün tûvânâdur

**Saldırmaya Kaf Dağı'nın arkasına gitse Türk ve Arap'tan bıkkınlık gelmez.
Senin yardım edilmiş olan orduların çok güçlüdür.**

Cihânı büsbütün feth eyle kimse karşuna turmaz
Gerek hayl-i kızıl-bâş ü gerek kısm-ı nasârâdur

Cihanı tamamıyla fethet, karşında ne Kızılbaş(İran) ne Hristiyan kimse durmaz.

Şu ikbâl-i cihân- gîrî ki vardur sende sultânüm
Ne hâhişle olur ne kesb ile eltâf-ı Mevlâdur

Sultanım sende dünyayı hüküm altına alan talih vardır. Bu ne istekle olur ne kazanma ile bu Allah'ın lütfudur.

Bu dîn ü devlete bir mertebe hıdmetler itdün kim
Birûn-ı hıyta-i kilik-i menâkıb-senc-i inhâdur

Bu din ve devlete bir mertebe hizmetler ettin ki bu hizmetler yazmakla ifade edilemez.

Husûsa vak'a-i Çehrinde izhâr itdüğün merdî
Cihân turdukça zîb-i levha-ı nüh-tâk-ı hadrâdur

Özellikle Çehrin savaşında gösterdiğin yiğitlik, dünya var oldukça dokuz kat olan gök levhasının süsüdür.

Egerçi sadme-i tîgun görüp sulh itdiler ammâ
Dahi Mosko diyârı lerze-nâk-ı şûr ü gavgâdur

**Gerçi kılıcının darbesini görüp sulh ettiler ama Rus diyarı da savaş korkusuyla
tir tir titremektedir.**

Kühen-takvîme döndi kıssa-ı Şeh-nâme devründe
Senün âyât-ı fethün nâsih-i destân-ı Dârâdur

**Şehname kıssası senin devrinde eski takvime döndü. Senin fetih alametlerin
Dara'nın destanının hükmünü ortadan kaldırır.**

Sezâdur sebt olınsa cild-i zer-kârî-i hôrşîde
Gazâ-nâmen ki nazm- ı Vuslatî-i nükte-pîrâdur

**Düşmana karşı kazanılmış savaşı konu alan eser yazılsa uygundur. Nükte ile
süslenmiş Vuslatî'nin şiiri ki bir kazanamedir. Vuslatî'nin Çehrin seferini nice
nüktelele anlattığı gazanamesi güneşin yüzüne altın bir ciltle yazılsa layıktır.**

Çehrin Gazâvatnâmesini yazan Vuslatî Ali Bey, Öziçe'de doğup Bosna'da yetişen bir askerdir, ailesinin kökeni askerliğe dayanmaktadır. Safaî tezkiresinde Sâbit ile Vuslatî Ali Bey'in akraba olduğunu söylemektedir. İyi bir eğitim alan Vuslatî, tarih düşürmede, nazım ve nesir alanında güçlü bir isimdir, aynı zamanda medrese eğitimi de almıştır. Kamanîçe'nin fethi, Budin'in güçlendirilmesi, IV. Mehmed'in Beşiktaş'ta yaptırdığı sarayın bitişine düşürdüğü tarihler bilinmektedir. 1688 yılında bir savaşta şehit olmuştur.

Vuslatî'nin konumuz gereği özellikle dikkatimizi çekmesi gereken eseri Gazânâme-i Çehrin isimli eseridir. Eser, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1678 yılında gerçekleştirdiği Çehrin Kalesi'nin fethiyle sonuçlanan seferin hikâyesini anlatır.

Çehrin Gazâvatnâmesi, mesnevi şeklinde yazılan eserlerin genel özelliklerini gösteren bir eserdir. Metinde daha fazla beyit sayısı bulunmakla beraber gazâvatnâme toplam 3098 beyitte Çehrin seferini anlatmaktadır. Diğer şiirleri çeşitli kişiler ve fetihler için yazılan şiirler oluşturmakla beraber kıt'alar vb. de eserde yer almaktadır.

Gazânâme, ordunun padişah tarafından uğurlanışı, sadrazama sancak-ı şerif'in verilmesi, Davut Paşa'dan ordunun hareket etmesi, askerin Çehrin'e varışı, kalenin durumu, kale ve kale civarındaki nehir, yer, bölge adları ve bunların özellikleri, düşman askerlerinin çokluğu hususlarında pek çok ayrıntıları içermekte ve adeta savaşı başlangıcından sonuna kadar göstermektedir. Şair, düşman askerlerinin sayısını üç yüz bin kişi olarak göstermekte ve düşman ordularının niyetleri üzerinde de durmaktadır. Eser, müellifin yazdığı samimiyet ve ciddiyetle incelendiğinde bazı tarihi noktaların aydınlatılmasında muhakkak pek çok işlev görecektir ve şiirin bu husustaki önemini gösterecektir.

Sâbit'in dışında Vuslatî'nin şair olan dostları da esere oldukça ilgi göstermiş ve Vuslatî'nin bu eserini övmüşlerdir. Eser edebi bir eser özelliği taşımasının yanı sıra Osmanlı tarihinin belirli bir dönemini yansıtan çok önemli bir vesika özelliği de taşımaktadır ve eseri önemli kılan şeylerden birisi de eserin devletin vakanüvisi tarafından değil savaşa katılan bir komutan tarafından yazılmış olmasıdır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla beyitte de gördüğümüz üzere döneminde hem Sâbit hem de diğer şairler tarafından eser ve müellifi övülmüştür. Bir şairin başka bir şairi hem de bir eseri dolayısıyla övmesi şairlik penceresinden bakıldığında önemli bir toplumsal başarı olarak yorumlanabilir.²⁶⁹

N'ola müşkil-pesendân-ı cihân hatm-i kabul ursa

O hüccet Hakk bu kim şâyeste-i tevki ü imzâdur

²⁶⁹ Alaeddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.1; Dursun Ali Tökel, "Şâirin Tarihe Düştüğü Not: Şâir Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi", **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.371-382; Vuslatî Ali Bey, **Gazâ-Nâme-i Çehrin**, haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003, s.3-19.

Dünyanın zor beğenenleri bir şeyin doğruluğunu kabul etse hiç şaşılmaz. O delil ki gerçekten uygun nişan ve imzadır.

Hudâvendâ sen ol kudsî güher destûr-ı gâzisin
Ki zât-ı bâ-kemâlün her hünerde ferd ü yektâdur

Ey yüce hükümdar yüce zatın her hünerde eşsiz ve benzersizdir.

N'ola tazmîn idersem bu mahalde kavl-i üstâdı
Senün evsâfuna cesbânı var bir beyt-i zibâdur

Bu mahalde sözün ustasını tazmin edersem buna şaşırmamalıdır. Senin vasıflarına uygun olan güzel bir beyittir.

Şecâ'ât sende himmet sende 'ilm ü ma'rifet sende
Sıfat-ı zât-ı pâkûn heb birbirinden a'lâdur

Yiğitlik sende himmet sende ilim ve marifet sende. Güzel huylarının hepsi birbirinden yücedir.

Senin 'ahdünde pâ-mâl itmez oldu ehl-i irfânı
Felek kim düşmen-dîrine-i erbâb-ı ma'nâdur

Mana erbabını kadim düşman bilen felek bile ahdi korumandan dolayı irfan ehlini ayakaltına almaz oldu.

Benüm dahi girîbânım halâs it dest-i cevrimden
Yed-i himmetle kim hem-vâre verziş-gâh-ı i'tâdur

Cefa elinden benim de yakamı kurtar. (Bu zaman) himmet eliyle yardım etme zamanıdır.

'Îlâc-ı kimiyâ-yı lutfi te'hîr itme sultânım

Kulun mecrûh-ı seng-i cevri-ı çarh-ı kîne-peymâdur

Sultanım lütfunun kimyasının ilacını(maddi yardımını) geciktirme. Kulun kötü talih ve acımasız insanların verdiği sıkıntı yüzünden yara bere içindedir.

Bu beyti, Sâbit'in tüm hayatının özeti olarak okuyup, değerlendirebiliriz. Gerek yaşadığı maddi sıkıntılar, gerek aldığı görevlerden azledilmesi, ücretinin yeterli olmaması gerek liyakatsiz insanların Sâbit'in görevlerini elinden alması ve yaşadığı evlat acıları adeta Sâbit'in hayatını bu beyitte bize göstermektedir.

Revâ mı hâk-mâl-i tevsen-i baht-ı harûn olsun

Kemînen gibi bir şâ'ir ki bî-mânend ü hem-tâdur

Aslında eşi ve benzeri olmayan ama değersiz gibi görünen bu şairin bahtsızlığı yüzünden böylesine kötü duruma düşmesi reva mıdır?

Kemâl-i şî'r ü inşâ bendene emri-i bedîhidür

Gerek nazm ü gerek nesr içre sâhib-dest-i tûlâdur

Şiirde ve nesirde mükemmel örnekler vermek, gerek nazımda gerek nesirde çok geniş ve tam bilgiye sahip olan ben kulunuzun inkâr edilemez bir özelliğidir.

Ruh-ı sehv ü hatâyâ hacle-bend-i 'afv ü güfrân ol

Bu bîkr-i fikr bint-i leyle-i müşgîn-i ma'nâdur

Mananın misk kokulu gecesinin kızı olan hata ve günah yüzümüzü af ve mağfiretinle ört ya Rabbi!

Yeter Sâbit uzatma şâm-ı hicrân gibi güftârı

Livâü'l-hamd-i dîn-i Ahmedî mansûb-ı ber-pâdur

Sâbit yeter, sözü ayrılık gecesi gibi uzatma. Allah Resulü'nün sancağı yıkılmadan daima dik durmaktadır.

Kurulsun haşre dek urdu-yı şevket- bûy-ı iclâli
Bu hâhişle du'âmuz rû-be-sû-yı 'arş-ı a'lâdur

Yüce devletimizin başarılı olan ordusu kıyamete dek hep kurulu kalsın. Ve bu arzu ile duamızın yönü göğe doğrudur.

Sâbit, 237-240 / 1-45²⁷⁰

4.2.1.1.1. Sâbit'te Savaş Düşüncesinin Görünümü

Sâbit'te Osmanlı- Rus savaşlarının izini, hem Prut hem de Çehrin savaşı üzerinden görmekteyiz. Her iki şiirde de Sâbit, gerek tarih düşürme yoluyla gerekse kullandığı ifadelerle Osmanlının da Rusya'nın da savaşa bakışını ve iki ülkenin de karakteristik özelliklerini vermektedir. Savaş sonrası yapılan barış anlaşmasının şartlarını da kale alma, savaş bedeli vb. olarak Sâbit'in çeşitli beyitleri üzerinden okuyabiliyoruz.

Bosnalı Alaaddin Sâbit, Prut savaşını kazanılan zaferden dolayı Hz. Muhammed döneminde yapılan Hayber Gazâsı'na benzetmektedir.

Sâbit'te, savaş ve savaş aletleri diğer şairlerden farklı olarak orijinal benzetmeler kullanılarak verilir ve bunların şiir içerisindeki somutlaştırılması, güzellemesi dikkate değerdir. Sâbit'in Osmanlı- Rus savaşları odağında incelediğimiz şiirlerinde, mitolojinin yeri de oldukça fazladır. Yanı sıra Sâbit çeşitli savaşlara, ayetlere, kıssalara, kahramanlara vb. olaya sıklıkla telmih yoluyla göndermeler yapmaktadır. Farklı disiplinlere ait(gemicilik, tıp, botanik, kozmogoni vb.) terimleri, savaşla ilgili düşüncelerini aktarırken de şiirlerinde sıklıkla kullanmaktadır.

²⁷⁰ Alaaddin Sâbit, **Divan**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s.237-240.

Sâbit'in her ne kadar farklı bir üslubu, geniş bir hayali de olsa Osmanlı topraklarında yaşayan bir şair olarak savaşı cihad düşüncesi etrafında görmekte ve böyle değerlendirmektedir. Sâbit, bize savaşın gerekçesini Fetih suresine dayalı olarak, “innâ fetahnâ” ayet-i kerîmesinden hareketle açıklayarak fethin bir arkadaş olduğunu söyler. Bu sebeple olsa gerek, çeşitli ifade yöntemleriyle Allah'tan yardım isteme vurgusu ve devlet, ordu için dua etme karşımıza çıkan kullanımlardır.

Padişahların olabildiğince mükemmel ifadelerle yüceltilmesine karşılık düşman da tam tersi bir durum olarak oldukça küçük gösterilmekte hatta çoğu zaman düşman, Sâbit'in şiirinde bir hayvanla karşılanmaktadır çünkü düşman karanlığı yansıtan bir zulüm getiricidir.

Sâbit, aslında Osmanlı ordusunun savaşmadığını kılıç adlı bir tıppî aletle vakıf hizmeti sunmak suretiyle kâfirlerin başını ücretsiz tıraş ettiğini söylemektedir. Sâbit'te kılıcın birçok farklı ifade ediş biçimi olmasına rağmen, kılıç orijinal ifadeyle düşmandaki pis kanı temizleyen bir hacamatçı olarak karşımıza çıkar.

Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bir bilgi olarak Sâbit'in şiirinde bu bilgiyi destekleyecek şekilde Tatarların yağmacı olduğunu, savaşlarda yağma için öncelikle onların gittiğini ve yağmanın fetihten sonra caiz olduğunu görürüz.

Sâbit'te döneme dayalı olarak bir “Kızılma” mefkûresi vardır, Kızılma savaş düşüncesi bağlamında, Sâbit'in şiirinde ulaşılması istenen bir hedef mahiyetinde yer almıştır.

Türklerin ve Arapların savaşçı bir millet olduğu düşüncesiyle beraber, Osmanlı sancağının Allah Resulü'nün sancağı olduğunun ifade edildiğini de Sâbit'in şiirinde görmekteyiz.

4.2.2. Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Anlaşmasının Rehâyî'deki Görünümü

XVII. yüzyıl şairlerinden olan Rehâyî hakkında biyografik bilgi edinmek oldukça zor görünmektedir. Ancak hayatı hakkında yine kendi eseri olan divanından en

azından temel noktada bazı bilgileri öğrenmek mümkün görünüyor. Şairin ismi Mustafa, unvanı ise Kalaycızade'dir. Sâlim de tezkiresinde bu bilgiyi teyit ederek Kalaycızade Mustafa Efendi olarak bilindiğini söyler. Doğum yeri hususunda da net bir bilgi olmamakla beraber bir beytinden Rumeli'de doğduğunu ancak İstanbul'da yaşadığını anlıyoruz. Döneminin etkili isimleri arasında kenarda kalmış olması ve edebiyatta etkili olmaya başlayan akımlardan etkilenmeyip sade bir dille yazması da bu durumun bir sebebi olabilir. Şairin eğitimi hakkında somut bilgiler olmamakla beraber gazel yazacak kadar Farsçaya hâkim olduğunu da şiirlerinden anlıyoruz. Divanında tamamıyla Arapça bir şiirin veya mısraın olmaması ama kasidelerinde Arapça kelimelerin fazla olması medrese eğitimi almış olma ihtimalini arttırıyor. Bunun yanı sıra Rehâyî şiirlerinde sade bir dil kullanmış ve Sâbit gibi deyimlere, halk söyleyişlerine şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir. Bazı şiirlerinde tasavvuf ıstılahlarını kullanmış ve günlük hayattan sahnelerle şiirlerinde yer vermiştir. Divanındaki bir beyitten Rehâyî'nin, ilerleyen yaşlarda suçiçeği hastalığına yakalandığını görmekteyiz. Dönemindeki farklı ülkelerle yapılan savaşlara birer beyit ya da bir tarih de olmuş olsa yer verdiğini, orduya, padişaha dua ettiğini yine divanından öğrenebiliyoruz. Rehâyî'nin ölümüyle ilgili de kaynaklarda kesin bir bilgi olmamakla beraber divanındaki tarihlerden yola çıkılarak XVII. yüzyılın sonlarına doğru öldüğü tahmin edilmektedir ancak divandaki son düşürdüğü tarih, Zeynep isminde bir kadının ölüm yılını 1698 olarak vermektedir, buradan şairin 1698 yılında hayatta olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

Rehâyî'de Osmanlı Rus savaşlarına dair tespit edebildiğimiz sadece bir tek tarih kıtası vardır. Rehâyî bu tarih kıtasında Çehrin kalesinin alınmasına bir tarih düşürmüştür. İlgili tarih kıtasının divandaki sırası şu şekildedir:

13 numaralı TARİH KITASI

²⁷¹ Fatih Yerdemir, **Rehâyî Divanı İnceleme- Metin- Dizin (tez no:205608)** (Çevrimiçi), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, Erişim Tarihi:29.10.2019, s.1-9; Sâlim Efendi, **Tezkiretü's- Şuarâ**, haz. Adnan İnce, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005, s.376; Mustafa Safâî Efendi, **Tezkire-i Safâî(Nuhbetü'l Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme, Metin, İndeks**, haz. Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005, s.238.

4.2.2.1. 13 Numaralı Tarih Kıtası

Rehâyi hamd u şükr idüp didüm fethine târihi
Ki' alındı lutf-ı Hak'dur döge döge kal'a-i Çehrin

1089/1678

Sene

Rehâyi, 132/13²⁷²

Allah'ın lütfuyla Çehrin kalesi dövüle dövüle alındığı için şükredip fethe tarih söyledim.

4.2.3. Çehrin Savaşı ve Bahçesaray Anlaşmasının Sâbir Pârsâ'daki Görünümü

Asıl ismi Muhammed olan Sâbir Pârsâ'nın doğum tarihi belli olmamakla beraber Gelibolu'da doğduğu bilinmektedir. Yeniçeri ağalığı yapan dedesinden dolayı Ağazâde lakabıyla tanınan bir ailenin mensubudur. Sâbir Pârsâ, çevresinde çok saygın ve etkili bir âlim olan aynı zamanda Gelibolu Mevlevihanesi'ni yaptıran amcası Muhammed Dede'nin yanında iyi bir eğitim almış ve amcasının tesiriyle Mevlevî tarikatına dâhil olmuştur. Amcasının 1652, 1653 yıllarındaki vefatı sebebiyle Gelibolu Mevlevîhanesine şeyh olmuştur. 1665 yılında da Mevlevî tarikatında semanın yasaklanması üzerine dostu Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahya Efendinin teşvikiyle şeyhliği bırakıp mollalığa yönelmiştir. Bu sebeple döneminde çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır ancak Sâbir Pârsâ'nın bu tercihi, düşünce dünyasında ilmin tasavvuftan biraz daha ön planda olduğunu göstermesi yönünde

²⁷²

Rehâyi, **Divan(tez no:205608)** (Çevrimiçi), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, Erişim Tarihi:29.10.2019, s.140.

yorumlanmaktadır. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Sofya ve Filibe’de kadılık yapmıştır ve 1680 yılında kadılığı bırakarak 14 sene sonra tekrar Gelibolu’da Mevlevîhane’ye şeyh olmuştur. Bu görevi de 1679(1680) yılındaki ölümü sebebiyle çok uzun sürmemiş, Yazıcızâde Mehmed Efendinin mezarı civarına defnedilmiştir. Şiirinde rindane, âşıkane bir edayla beraber tasavvuf anlayışının ve Mevlevîliğin izlerine de rastlamak mümkündür ancak şiirine tahmisleri dışında ilim ve hikmet hâkim görünmektedir. Divanındaki kasideleri, tarihleri ve kıtaları dönemindeki hayatın izlerini taşımaktadır. Felsefe ve mantığa dair terimler de şiirinde mazmun olarak karşımıza çıkar. Sâbir Pârsâ açık, anlaşılır, sade bir dil kullanmakla beraber kimi zaman da terkiplerinde ve kelimelerinde Farsçanın etkisi hissedilir. Belagat bilgisi noktasında oldukça iyidir. Arapça ve Farsçaya şiir yazacak kadar hâkim olmakla beraber bu dillerde yazdığı şiirler veya Arapça, Farsça kelime kullandığı şiirler kolaylıkla anlaşılabilir seviyededir. Musiki ve hat sanatı üzerine de çalışmaları olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Sâbir Pârsâ’nın farklı nazım şekillerini içeren Dîvân’ı, Saraybosna’da yazmaya çalıştığı, İran şairlerinden Molla Celâl’in aynı isimdeki mesnevîsinin Türkçeye manzum çevirisi olan ve çift kahramanlı alegorik tarzda bir aşk hikâyesini konu alan ancak tamamlayamadığı 881 beyitten oluşan Gül ü Nevruz’u ve kaynaklarda tasavvurat şerhi olarak bilinmekle beraber Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde okutulan mantık kitabının şerhi olan, Sâbir Pârsâ’nın ilimdeki gücünü göstermesi yönüyle öne çıkan Îsâgûcî Şerhi olmak üzere toplamda 3 eseri vardır.²⁷³

Sâbir Pârsâ’nın divanında Osmanlı Rus savaşlarıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz 2 şiir vardır. Her ikisi de Çehrin seferine dairdir. Şiirlerin ilki **Der-Na’t-ı Sultân-ı Rusul** isimli naattır. Diğer şairlerden farklı olarak Sâbir Pârsâ, Çehrin savaşına bir naatın içinde yer verir ve o askerin Hz. Peygamber’in ruhunu şâd etmek için gaza düşüncesiyle sefere çıktığını ifade eder. Sâbir Pârsâ, şiire bir gece

²⁷³ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M.A. Yekta Saraç, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, C.I, s.46; Sâbir Pârsâ, **Divan**, haz. Kâzım Yoldaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005, s.XIII-XIX; Kâzım Yoldaş, “XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sâbir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)”, İstanbul, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, 2003, S.16, s.125-134; Turgay Pişkin, Alper Akdeniz, “**Gelibolu Mevlevîhanesi’nde Yetişen Sabir Parsa Ve Ahmed Celaleddin Dede’nin Türk Din Mûsikîsine Katkıları**” (Çevrimiçi), http://sssjournal.com/Makaleler/1959423571_2_5-30.ID1230%20Pi%5%9fkin&Akdeniz_455-466.pdf, Erişim Tarihi: 04.12.2019.

gördüğü rüyayı anlatmakla başlar. Rüyasında savaşmak amacıyla Çehrin'e gitmekte olan asker topluluğu içerisinde, Peygamberimiz'i görür. Sâbir Pârsâ'yı bulunduğu meclise davet eden Peygamberimiz'le aralarında konuşma geçer, ardından şair rüyasına dayanarak bu olayı anlattıktan sonra Peygamberimiz'i övmeye başlar.

Diğer şiir ise Çehrin Kalesi'nin fethine dair düşürmüş olduğu tarih kıtasıdır. İlgili şiirlerin Sâbir Pârsâ divanındaki sırası ve ismi şöyle veriliyor:

2 numaralı şiir **DER-NA'T-I SULTÂN-I RUSUL**

6 numaralı tarih kıtası **TÂRÎH-İ FETH-İ ÇEHRİN**

4.2.3.1. Der-Na't-ı Sultân-ı Rusul

Bir şeb ki olup perde-güzîn şâhid-i ebsâr
Fânûs-nişîn olmuş idi şem'a-i enzâr

Gece, seçilmiş olan gözün şahitliğinin perdesi olup bakış mumu oturan fanus olmuştu.

Geçmişdi mekân-ı basara nûr-ı basîret
İtmişdi süveydâ-yı dili 'âlem-i envâr

Göze basiret nuru geçmişti. Gönlün karanlığını nurlu bir âlem etmişti.

Ruhsârın açup şâhid-i 'işretüñe ma'nî
Ref' olmuş idi bâsıra-i kalbden estâr

Yüzünü açıp işretinin şahidine mani oldu. Onun kalp gözünden perdeler kalmıştı.

Hem müttehidü'l-cins idi elfâz ile ma'nâ
Hem müttefikü'n-nev' idi gonca ile hem hâr

Hem söz ile mana bir cins olmuştu. Hem de gonca ile diken yeni müttefikti.

Ruhsârını 'arz itmek ile şâhid-i vahdet
Mahv olmuş idi 'âlem-i kesretdeki âsâr

Allah'ın birliğinin şahidinin yüzünü göstermesiyle kesret âlemindeki eserler mahvoldu.

Bir başka cihân olmuş idi 'âlem-i dil kim
Ta'bîr ile mümkün degül ol 'âlemi izhâr

Gönül dünyası bir başka cihan olmuştu ki o âlemi açıklamak tabir ile mümkün değil.

Hâsıl bu ki der-hâb olup dîde-i zâhir
İhsân-ı Hudâ itdi gönül çeşmini bîdâr

Bu görünen göz, uyku kapısı olup Allah'ın ihsanı gönül gözünü uyandırdı.

Gördüm ten-i bî-tâbımı bir cem' ile hem-râh
Kim kasd-ı gazâ eylemiş ol cem'-i sebük-bâr

Halsiz düşmüş vücudu gördüm bir topluluk ile aynı yolda ki o yükü hafif olan topluluk savaşa niyet etmiş.

'Asker de henüz olmuş idi rû-be-reh-i ceng
Çehrin'e gidermiş meger ol fırka-i ahyâr

Asker savaş yoluna yüzünü henüz çevirmişti. Meğer o hayırlı topluluk Çehrin'e gidermiş.

Bir menzil-i ‘âlîde gıdâ kasdına nâ-gâh
Ser-cümle nüzûl eylemiş ol zümre-i ahrâr

O yüce insanlar bir menzilde yemek için kısa bir mola vermişler.

Bir cânibi sahrâ idi ol cây-ı bülendüñ
Hem-dâmen-i kûhsâr idi hem-sâye-i eşcâr

O yüksek yerin bir tarafı çöldü bir tarafı dağın eteği bir tarafı ağaçların gölgeleyiydi.

Ol cây-ı muşarrakda o cem’iyyet-i ‘âlî
Bir mihr-i cihân-tâb o cem’iyyete ser-dâr

O yüce meclis o yerde karar kılmış ve onların komutanları cihanı aydınlatan bir güneşti.

Ol meclise nâ-gâh idüp bendeyi da’vet
Ol mihr-i sipihr eyleyüp eltâfını der-kâr

O gökteki güneş iyiliklerini açık ederek meclise beni birden davet etti.

Sad şükr ki ben bendesini itdi muhâtab
Ol şâh ile mâ-beynde geçdi nice güftâr

Bin şükür benim gibi bir kölesini muhatap aldı, o padişah ile sarayda birçok söz geçti.

Her nükte-i pür-mu’cize kim itdi tekellüm
Çok geçmedi gösterdi nice vech ile âsâr

Mucize dolu her nükteyi söyledi ki çok geçmeden birçok vesile ile eserlerini gösterdi.

Allâh bilür kim bu sözüm lâf degüldür
‘Arz eyledi ol server-i dîn hâbda dîdâr

Allah bilir bu sözüm laf değildir, o dinin öncüsü uykuda görünerek arz eyledi.

Sultân-ı serâ-perde-i eyvân-ı nübüvvet
Ser-hayl-i rüsûl mefhar-i küll Ahmed-i Muhtâr

Nübüvvet makamının sultanı bütün varlığın övüncü Peygamberlerin baş tacı olan Hz. Muhammed peygamberlerin sultanıdır.

Hurşîd-i ‘atâ-pertev-i nüh kubbe-i eflâk
Şem’-i kerem-efrûz-ı nihân-hâne-i esrâr

Dokuz feleğin kubbesinin ı ışık saçıcı güneşi, sırlar hanesinin gizli keremler saçan mumu(dur).

Gülzâr-ı vefâ bâg-ı ‘atâ gülşen-i ihsân
Deryâ-yı sehâ kân-ı kerem menba’-ı envâr

Vefa bağının gül bahçesi, cömertlik bağı, ihsanın gül bahçesi, cömertlik denizi, nurların kaynağı(dır).

Menşûr-ı ebed nâm-ı şerîfiyle mu’anven
Ahkâm-ı ezel mihr-i vücûdıyla şerefîdâr

Ebedi ferman şeref namıyla ünvanlanmış ezeli hükümleri onun varlığının güneşiyle şeref bulmuştur.

Ebr-i keremi âb-dih-i gülşen-i îmân

Tîg-i dü-demi mâhî-i târîkî-i inkâr

Onun kereminin bulutu, iman gül bahçesini sulayan su kaynağıdır, inkâr karanlığını mahveden iki âlemin kılıcı(dır).

Hem dest-i cemâliyle virür gonca-i tebşîr

Hem müşt-i celâliyle vurur şesşper-i inzâr

Hem güzellik eliyle müjde goncası verir. Hem kırgınlık yumruğuyla korku gürzünü vurur.

Fermânı sudûr eylese ger tîr ü kemâna

Peykândan evvel yetişür menzile sûfâr

Eğer ok ve kemana dair emri ortaya çıksa okun gezi menzile peykandan(okun ucundaki ince demir) çabuk yetişir.

Oldı ‘alev-i âteş-i şemşîrine sûzân

Çok sûhte-i gayret-i e’n-nâru ve le’l-’âr

Utanmanın ve ateşin gayretinin yakıcılığı onun kılıcının ateşinin alevine yakıcılık verdi.

Ber-hem-zen-i cem’iyyet-i sad kayser ü kisrâ

Âteş-figen-i memleket-i Halluh u Bulgar

Yüzlerce kayser ve kisra cemiyeti ile vuruşan Harluk(Karluk’lar) ve Bulgarların memleketini ateşe veren.

Pertev-figen-i kalb-i civânân-ı girân-kadr

Zulmet-şiken-i kâlib-ı pîrân-ı sebük-bâr

Kudretli gençlerin kalplerine ışıklar saçan hızlı, tasasız yaşlıların da kalplerini zulmetlere salan.

Der-bân-ı der-i devleti Sıddîk ile Fârûk
Cârûb-keş-i hidmeti Zü'n-nûr ile Kerrâr

Devlet kapısının bekçisi Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer, süpürme hizmeti Hz. Osman ile Hz. Ali.

Kübrâ ile Zehrâ iki gülzâr-ı sa'âdet
Sıbteyni iki gonca-i nev-bâve-i gülzâr

Kübra ve Zehra(Hz. Fatıma) saadetin iki gül bahçesi, torunları gül bahçesinin taze iki goncası(dır).

Revnak-dih-i gülzâr-ı cihân Âl-i Beytidür
Ser-keşler ise nakş-ı ruh-ı safha-i dîvâr

Cihanın gül bahçesini parlatan yüce soyudur. Başboşlar ise duvarın yüzüne ruhunu nakşeder.

Fermân-dih-i iklîm-i şerî'atdur o şâhân
Hep bende-i fermânlarıdır zümre-i ahrâr

O padişah şeriat memleketine hükmü geçendir. Bütün zümre emrinin kölesidir.

Dil virse n'ola hidmetine Hamza vü 'Abbâs
Cân virse 'aceb mi yolına Mus'ab u Tayyâr

Hız. Hamza ve Hız. Abbas(Hız. Ali'nin oğlu) hizmetine gönül verse n olur? Yoluna Hız. Musab ve Hız. Tayyar(Hız. Ali'nin kardeşi) can verse acayip midir?

Dehlîz-i der-i bârgeh-i satvetidür çarh
Mihr ile meh ol bârgehe iki perestâr

**Felek hükümdarın sarayının kapısındaki uzun koridorun kuvvetli halidir.
Güneş ile ay o saraya iki hizmetçidir.**

Dergâh-ı felek-rif'atinüñ 'abd-i hakîri
Bercîs-i sa'âdetger ü Behrâm-ı sitemkâr

**Gökyüzü yüceliğindeki tekkenin hakir kulu, mutlu eden Müşteri ve sitemkar
Behram(dır)²⁷⁴.**

Altıncı felekte bulunan, yedi seyyar yıldızdan birisi olan Müşteri yıldızı, Bircis(Bercis), Hürmüs olarak da bilinmektedir. Bircis'in yanı sıra önceden müneccimler Kâdî-i felek, sa'd-ı ekber, kimyacılar ise tunc diye isimlendirmiştir. Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter olarak bilinir aynı zamanda Batı'da kudretli bir Tanrı olarak kabul edilir. Olimp dağında tabiat olaylarına hükmettiğine inanılan Bercis, tahtının önünde hayır ve şerri çıkaran iki fiçının bulunduğu bir insan olarak düşünülmüştür. İlim, din, hayâ, tevazu, cömertlik, akıl, düzgün ve güzel söz söyleme Müşteri'nin vasıflarıdır. Müşteri yıldızı doğarken ana rahmine düşen çocuğa da yıldıza ait bu vasıfların etki ettiği rivayet edilmektedir. Zühre'den sonra en parlak olan Müşteri yıldızı, Pazartesi gecesine ve Perşembe gününe hâkim bir yıldızdır. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilindiği için edebiyatta adaletten bahsedildiğinde Müşteri yıldızı da kullanılmaktadır ve vezirler, âlimler, hâkimler bu yıldıza benzetilmektedir. Merih(Mirrih) ve Kamer dostuyken, Zühre ve Utarit düşmanıdır.²⁷⁵

²⁷⁴ Behram için bkz. s.39.

²⁷⁵ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s. 288-289; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.207-208; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.II, 210-211; Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler(Burçlar)", İstanbul, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1994, S.90, s.164-169.

Sâbir Pârsâ'nın beytinde Müşteri yıldızını, mutlu etmesi ve talih kazandırması yönüyle görmekteyiz.

Nâmıyla tamâm oldu çün eczâ'-i şehâdet
İzhâr-ı kemâl eyledi mâhiyyet-i ikrâr

Şahitliğin parçaları namıyla tamamlandı çünkü sözün aslı kemali açığa çıkardı.

Bir zerre cemâlinden eger görmese pertev
İtmezdi gül-i mihri felek zînet-i destâr

Eğer yüzünden bir zerre ışık görmese felek güneş gülünü sarığın süsü yapmazdı.

El-hak şeb-i mi'râcda düşen feleke reşk
Kim oldu leked-kûb-ı semendine sezâvâr

Doğrusu miraç gecesinde feleğe düşen kıskançlık ki atına tekme atması uygun oldu.

El-hâsıl o bahr-ı keremüñ vâsf-ı kemâlin
İcrâ idemez lûle-i ser-çeşme-i güftâr

Kısacası o cömertlik denizin ve kemal vâsfın söz çeşmesinin başının lülesini yerine getiremez.

Kim kâdir ide medhini ol Zât-ı Kerîmüñ
Kim vâsıf-ı ahlâkı ola Fâ'il-i Muhtâr

O cömert kişinin övgüsüne kimin gücü yeter? Kim ahlak vasıflarını anlatmakta istediği gibi hareket edebilir?

Ey server-i dîn pâdşeh-i zâhir ü bâtın
Ey lutfın iden kavm-i güneşkâra mededkâr

Ey, lütfunu günahkâr kavimlere yardımcı eden! Ey, görünenin görünmeyenin padişahı dinin önderi!

Mir'ât-ı dilüm miskal-i ihsânuña muhtâc
Âyîne-i idrâkümi setr eyledi jengâr

Gönül aynam ihsasının parlatan cila aletine muhtaç. Kavrayış aynamı pas örttü.

Ey Şâh-ı Rüsûl sen ki tabîb-i dil ü cânsın
Hâlüm n'ola hâk-i derûne eylesem iş'âr

Gönlün ve canın doktoru olan ey Peygamberlerin öncüsü! Gönül kapının eşğine halimi haber versem ne olur?

A'zâma hücûm eyledi ahlât-ı 'alâyık
Emrâz-ı ma'âsî dilümi eyledi bîmâr

Alaka şerbeti azama hücum etti. Günahların hastalığı gönlümü hasta etti.

Zulmet-gede-i nefis ü hevâ oldu mekânım
Ben hastaya it dârû-yı ihsân ile tîmâr

Mekânım nefis ve heveslerin zulmet yeri oldu. Ben hastaya ihsan ilacı ile tedavi uygula.

Mahşerde görür cümle ümem rûy-ı siyâhum

Olmazsa türâb-ı kademün pûşîş-i ruhsâr

Ayağının tozu yüz örtüsü olmazsa mahşerde bütün ümmetler günahlarımı(kara yüzümü) görür.

Olmazsa eger rişte-i ihsânuña beste

Bilmem neye müncer olur ahvâl-i dil-i zâr

İnleyen gönlün hali eğer iyilik ipine bağlı olmazsa bilmem neye çekilir.

Dûr eyle beni meclis-i erbâb-ı hevâdan

Ser-mest-i mey-i gafletüm eyle beni hüşyâr

Beni heves ehlinin meclisinden uzak eyle. Gaflet şarabının sarhoşuyum beni ayık eyle.

Ben bendeñi bir zümre-i sa'd ile nedîm it

Kim hâbda ol zümreyi itdüh bâña izhâr

Ben köleni mutluluk zümresine sohbet arkadaşı et nitekim uykuda bana o zümreyi gösterdin.

Bir zümre ki vâsfında zebân lâl o cem'üh

Bir cem' ki hasret-keş-i meclisleri ebrâr

Öyle bir zümre ki topluluğu vâsfetmede dil sustu. Bir topluluk ki hasret çekilen meclisleri takva sahibi kişiler.

Bir cem' ki vâsıfları Sahbân ile Hassân

Bir cem' ki meddâhları Sa'dî vü 'Attâr

Övenleri Sahbân ve Hassân, meddahları Sadî ve Attâr olan bir topluluk.

Çeşitli metinlerde Sahbân ismiyle beraber Sehbân olarak da geçen Sehbân-ı Bâhili, Vâil kabilesinden olup hem Cahiliye devrinde hem de İslâmiyet devrinde Araplar arasında şiiri, hitabet yeteneği, belagat ve fesahatiyle bilinmektedir. Rivayetlere göre birbirleriyle savaş halinde olan iki kabile arasında saatlerce uzun bir hutbe okuduğu halde bu hutbede tek bir kelime tekrarına düşmemiştir. Hitap ederken asa tutma geleneğini başlatan ilk isim olduğu yönünde bilgiler vardır ve evinde farklı hitabet konumları için kullandığı çeşitli asaların olduğu söylenmektedir. Arap coğrafyasında “hatîbü’l- Arap” olarak da anılan Sahbân, Cahiliye döneminde yaşamakla beraber sonradan Müslüman olmuştur ancak Hz. Peygamber’le görüşmemiştir. Cahiliye devrinde, ölümden sonra dirilmeye inanan ilk kişi olduğu kaydedilmiştir.²⁷⁶

Sâbir Pârsâ’nın beyitte bahsettiği bir diğer isim Hz. Muhammed’i hicvedenleri hicveden ve aynı zamanda Peygamberimizi öven Hassan bin Sabit’tir. Peygamberimiz, mescitte Hassan Bin Sabit’in şiir okumasına imkân sunan bir minber yaptırmıştır. Hassan da Sahbân gibi edebiyatımızda belagati temsil etmektedir. Divan şairleri Peygamberimize övgü yazarken kendilerini, aynı zamanda sahabe de olan Hassan Bin Sabit’in yerine koyarlar.²⁷⁷

Sa’dî, hayattayken büyük bir şöhret kazanan, İran dışında yaşayan Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Hasan Dihlevî gibi çağdaşı şairler tarafından üslûbu takip edilen şairlerdendir. Sa’dî’nin hayatının sonlarına doğru Aksaray’da yaşayan Fergânî de onun bazı şiirlerine nazîreler yazmış ve hakkında methiyeler söylemiştir.

²⁷⁶ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s. 183-184; İsmail Durmuş, Mustafa Öz, “Sahbân el- Vâilî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, C. XXXV s. 511-512; Diyârbakırlı Sâ’id Paşa, **Mîzânü’l- Edeb**, haz. Saliha Aydoğan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s.285.

²⁷⁷ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s. 183-184; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.I, s.418.

Eserlerindeki genel olarak üslup noktasında öne çıkan özelliği akıcı yönü ve sehl-i mümteni bir yapıda olmasıdır. Sa'dî'nin tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlanmamış; Türk, Urdu ve Batı edebiyatlarında da önemli izler bırakmıştır.²⁷⁸

Sâbir Pârsâ'nın beytinde gördüğümüz diğer şair, eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için Attâr lakabını alan ve bu lakapla meşhur olan Ferîdüddin-i Attâr'dır. Gençliğinde bir taraftan attarlıkla uğraşmış, diğer taraftan da ilim tahsil ederek tasavvufî bilgiler edinmeye çalışmıştır ve birçok İranlı mutasavvıf şaire öncülük etmiştir. Bunlar arasında Mevlânâ, Şebüsterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmi vb. isim örnek gösterilebilir. Attâr'ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır.²⁷⁹

Sâbir Pârsâ bu isimlere gerek şiir yönünden etkili, güçlü isimler olmaları sebebiyle gerekse dini hasletler bakımından o zümreyi ve Peygamberinizi övmeye layık olabilecek en uygun kişiler olmaları yönüyle yer vererek sahabeler topluluğunun da önemini göstermektedir.

Bir cem' ki hâdimleri Mikdâd u Ebû Zer

Bir bezm ki sâgar-keşi Selmân ile Kerrâr

Hizmetçileri Mikdad ve Ebu Zer olan bir topluluk. Kadeh çekenleri Selman ile Kerrar olan bir meclis.

Bir buncılayın meclis-i pür-nûra ne mümkün

Lâyık ola Sâbir gibi 'âsî-yi güneşkâr

²⁷⁸ Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, C. XXXV s. 405-407.

²⁷⁹ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr Ferîdüddin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, C.IV. s. 95-98.

Böyle bir nurla dolmuş meclise Sâbir gibi bir günahkâr asinin layık olması mümkün mü?

Ancak bu kadar var ki yine kesmem ümîdüm
Zîrâ çü vezân ola nesîm-i kerem-âsâr

Ancak yine de ümidimi kesmem çünkü kerem sahiplerinin rüzgârı eser.

Bir katre ile eyleye sîrâb-ı şefâ'at
Leb-teşne-i ihsânını ol kulzüm-i zehhâr

O coşkun dalgalı deniz, ihsanına susamış dudağımlı bir damla ile şefaât suyuna kanmış eylesin.

Lutfın ide ol hâce-i dükkân-ı mekârim
Bu bendeye bâzâr-ı kıyâmetde harîdâr

O cömertlik dükkânının hocası bu köleye kıyamet pazarında lütfunu alıcı etsin.

Mâdâm ki ol mihr-i semâvât-ı kemâlât
Dergâhına vâsıl ola bir lahzada şüttâr

Mademki o olgunluk göğünün güneşi, dergâhına birden zevkle kavuşsun.

Redd olmaya dergâh-ı bülend-i kereminden
Bu zerre-i nâ-çîz-i siyeh-rûy u dil-fîgâr

Bu zerresi değersiz olan siyah yüzlü âşık, cömertliğinin yüce dergâhından geri çevrilmesin.

4.2.3.2. Târîh-i Feth-i Çehrin

Sâbir Parsa'nın divanında Osmanlı Rus savaşlarına dair bir diğer şiir, yine Çehrin seferiyle ilgili olarak kalenin fethine düşürmüş olduğu tarihtir. Şiirin sonunda şair, Çehrin Kalesi'nin yıkıldığının bilgisini de vermektedir. Sâbir Pârsâ'nın Çehrin Kalesi'nin fethine tarih düşürdüğü bu şiirde, genel olarak Çehrin Kalesi'nin bulunduğu bölgeyi, toplumun Çehrin Kalesi'nin fethedilmesinin uzun süreceğini düşündüğüne dair bir yorumu, bu savaşın da en az Kosova ve Mohaç kadar önemli bir savaş olduğunu, kâfir ordusunun böyle dillere destan bir zaferi uzun zamandır görmediğini ve en önemlisi bu savaşın Hz. Muhammed'in(S.A.V.) ruhunu hoşnut ettiğini görmekteyiz.

Âsaf-ı 'ahd Mustafâ Paşa

İtdi ma'mûr hâne-i dîni

Söz makamının sadrazamı Mustafa Paşa din evini mamur etti.

Ya'ni destûr-ı a'zâm-ı devrân

Saff-ı rezmûn o kûh-ı temkîni

Yani dönemin en büyük veziri ve savaş saflarının sapasağlam dağı.

Çünkü serdâr-ı kâmkâr oldı

Aldı yanına 'asker-i dîni

Bahtı açık, yüce bir serdar oldu ve yanına dinin askerlerini aldı.

²⁸⁰ Sâbir Pârsâ, **Divan**, haz. Kâzım Yoldaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005, s.4-9.

Eyleyüp Moskov’uñ diyârına ‘azm

Ceyş-i İslâm’a virdi tezyîni

Rus diyarına yönelip İslam ordusuna tezyin verdi.

Bu beyit bünyesinde tezyin kelimesinden düzen manasını anlamamız gerekmektedir. Bütün İslam sanatlarında olan titizlik ve düzen barındıran tezyini durumun, sadrazam tarafından askere düzen vermek ve her şeyi yerli yerine yerleştirmek suretiyle orduya uygulandığı anlaşılmalıdır.

Pür idi çünkü sıdk-ı niyyetle

Kalb-i pâk-i şecâ’at-âgîni

Kahramanlıklarla dolu tertemiz kalbi niyetinin sağlamlığıyla doluydu.

Ehl-i küfrüñ tabûrların aldı

Kırdı hep ol sipâh-ı pür-kîni

Kâfirlerin askerlerini aldı o kin dolu askerlerin hepsini dağıttı.

Bir gazâ itdi kim unutturdu

Kosova vü Mohaç cengini

Kosava ve Mohaç savaşlarını unutturan bir savaştı.

Bu gazâ ile Seyyidü’l-beşerüñ

İtdi hoşnûd rûh-ı pâkini

Bu savaş ile Hz. Peygamber’in temiz ruhunu hoşnut etti.

Dîde-i ehl-i küfr görmedi hîç
Böyle bir dest-bürd-i rengîni

Kâfirlerin yüzü böyle dillere destan bir zafer hiç görmedi.

Hâsılı girdi bir ‘acib şekle
Moskov’uñ ol kral-ı hod-bîni

Kısacası Rusya’nın o kibirli kralı acayip oldu.

Böyle vakt-i neşât-efzâda
Cem’uñ icrâ olunsun âyîni

Böyle neşeli vakitte Cem’in ayini yapılsın.

Şimdiden soñra eylesün ‘üryân
Sâkiyân sâ’idân-ı sîmîni

Bundan sonra içki dağıtanlar gümüş gibi olan beyaz kollarını çıplak bıraksın.

Bezm-i ‘uşşâka pür idüp sunsun
Mey-i şevk ile câm-ı zerrîni

Âşıkların meclisine altın kadehi şevk şarabıyla doldurup sunsun.

Bâreka’llâh eyâ vezîr-i dilîr
Ey cihânuñ Sikender-âyîni

Ey cesur vezir, ey cihanın İskender aynası Allah mübarek etsin.

Eyledüñ cümle ‘âlemi dil-şâd
Hâssaten Pârsâ-yı miskîni

Bütün âlemi mutlu ettin. Bilhassa aciz Parsayı.

Tûl-i ‘ömrüñçün eyledikçe du’â
Diye ceş-i melâ’ik âmîni

Ömrünün uzaması için dua ettikçe meleklerin ordusu âmin desin.

Mümteni’ zanniderdi halk-ı cihân
Bir iki yılda feth-i Çehrin’i

İnsanlar bir iki yılda Çehrin’in fethini imkânsız zannederdi.

Bir iki günde eyledüñ meftûh
Böyle bir hısn-ı kûh-pâyîni

Böyle bir dağa yaslanmış kaleyi bir iki günde fethettin.

Çünkü ser-pençe-i veliyy-i ni’am
Gülşen-i fethüñ oldu gül-çîni

Çünkü ihsanlar eden nimet sahibi pençesinin başı, fethin gül bahçesinin gül toplayanı oldu.

Ben dahı şâd olup didüm târîh
Âsaf-ı vakt yıkdı Çehrin’i
آصف وقت بيقدی چهرینی = 1089

Ben mutlu olup tarih söyledim. Dönemin veziri Çehrin Kalesi’ni yıktı.

4.2.3.2.1. Sâbir Pârsâ'da Savaş Düşüncesinin Görünümü

Sâbir Pârsâ'da Osmanlı- Rus savaşlarını, Çehrin seferini anlatan biri naat, diğeri tarih kıtası olmak üzere iki şiir üzerinden görmekteyiz.

Sâbir Pârsâ'nın bu konudaki ilk şiiri, Çehrin'e gitmekte olan asker topluluğu içerisinde Peygamberimiz'i gördüğü ve Peygamberimiz'in, Sâbir Pârsâ'yı meclisine davet ettiği rüyayı anlatmasıyla başlayan şiiridir. Şiirde Pârsâ, hayırlı bir topluluktan bahsetmektedir. Bu hayırlı topluluk Osmanlı askerinin, Peygamberimizin ve sahabelerin bulunduğu, Sâbir'in de davet edildiği Çehrin'e savaşmaya giden bir meclistir. Mecliste sahabeler arasından çeşitli isimleri öne çıkan özellikleri ile görürüz. Pârsâ, kimi zaman da mitolojik isimlere, çeşitli şairlere göndermelerde bulunmaktadır.

Sâbir Pârsâ' ya göre savaş, din evini mamur etmesi yönüyle önemlidir ve bu gayeyle yapılır. Diğer şairlerde de gördüğümüz üzere sadrazam vasıfları, niyeti, gücü, sağlamlığı noktasında Pârsâ'nın şiirinde yer alır. Aynı zamanda savaşa giden Osmanlı ordusu, İslâm ordusunu temsil etmektedir. Rus ordusu ise bir düşman olarak her zaman olduğu gibi kinle doludur ve düşman, şiirde Sâbir Pârsâ tarafından buna uygun olarak vasıflandırılır.

Sâbir Pârsâ'ya göre Çehrin savaşı ve zaferinin etkisi, Kosova ve Mohaç savaşlarını unutturacak kadar önemli bir zafer olmakla beraber Hz. Peygamber'in temiz ruhunu da hoşnut etmesi yönüyle önemlidir. Sâbir Pârsâ, kâfirlerin böyle dillere destan bir zafer görmediğini, Rusya'nın kibirli çarının aldığı yenilgiden dolayı acayip olduğunu ifade etmektedir. Savaşın ardından gelen zafer, devlete ve topluma keyifli vakitler getirmiştir. Sâbir Pârsâ, toplumun Çehrin seferinin uzun süreceğini düşündüğüne işaret ederek birey bağlamında savaşa dair psikolojik bir yorumu, hissi

²⁸¹ Sâbir Pârsâ, **Divan**, haz. Kâzım Yoldaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005, s.37-39.

aktarıken; toplum noktasında Çehrin seferinin sosyolojik bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Sâbir Pârsâ, Çehrin bölgesinin ve özelde kalenin coğrafik ve topografik özelliklerini(dağa yaslanmış olması vb.) de aktarır. Bu noktada ilgili şiirden coğrafyaya dayalı olarak bir okuma yapmak mümkün görünmektedir. Pârsâ, kalenin yıkıldığı bilgisini de vererek Bahçesaray anlaşımasındaki Çehrin Kalesi'nin yıkılacağı maddesine işaret etmektedir. Bu beyit üzerinden de bir diplomasi ve tarih okuması yapmak mümkün görünmektedir.

Sâbir Pârsâ'ya göre savaş, gazâ düşüncesiyle din evini mamur etmek ve Hz. Peygamber'in ruhunu şâd etmek için yapılan bir mücadeledir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Beşinci bölüm olarak belirlediğimiz bu kısımda alışlageldiği üzere doğrudan tanım ve kelime anlamı veren bir sözlük değil aksine incelemiş olduğumuz divanların içerisinde yer alan şiirlerden hareketle savaşa dair imgeleri gösteren bir sözlük oluşturmaya çalıştık. Kelimelerin, tamlamaların ve ifadelerin anlamı şiirde geçtiği şekilde bir nev'i gösterenler sözlüğü olarak verilmiştir.

SÖZLÜK

A'dâ: *Hasat edilecek ürün (Düşman)*

Demed demed idüp a'dâyı dâs-ı şemşîri

'Acep ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd

Sâbit, VII/40²⁸²

A'dâ-yı dîn: *Yardım toplayan öğrenciler (Öğrencilerin erzak vb. için evleri gezmesi yönüyle)*

Nâme-i 'ahd isteyüp Allâh için a'dâ-yı dîn

Devr-i ebvâb itdi gezdi 'arz-ı hâl-i cer gibi

²⁸² İlk numara şiirin, ikinci numara beytin şiirdeki numarasını vermektedir. Çalışma boyunca aynı yöntem izlenecektir. Tüm şairler için beyitler, daha önce künye bilgisi verilen divanlardan alınmıştır.

Sâbit, XLIII/45

‘Adû-yı bed-râ: *Kötü suratlı düşman*

Sâbıkân itdügi yok kişver-i İslâma hücûm

Bu tezâhüm bu tedârükle ‘adû-yı bed-râ

Nâbî, 128/2

‘Adû-yı hâksâr: *Toprak olası düşman*

Ol kadar bâd-ı bürûdetle ‘adû-yı hâksâr

Hufre-i ‘acze düşüp başına savurdu türâb

Nâbî, 144/21

Âftâb: *Güneş(Padişah)*

İtdi bir gûne perîşân leşker-i küffârı kim

Leşker-i deycûra eyler anı ancak âftâb

Nâbî, 144/20

Âlaf-ı sâf-dil: *Saf gönüllü binlerce insan*

Âlaf-ı sâf-dile ‘avn-ı İlâhî irişüp

Oldı berhem-zede-i tefrika ceyş-i a’dâ

Nâbî, 128/6

Anîd: *Moskof kralı (Çar I. Petro)*

Görince ‘azmini Moskov kırâlı gibi ‘anîd

Amân-hâh olarak nâle vü figâna gelür

Kâmî, 10/21

Arûs- ı memleket: *Geline benzeyen memleket eteği*

Tamâm- ı gûşe-i zeyl-i ‘arûs- ı memlekete

Kırâl-ı Moskov iderken itâle-i müddet

Nâbî, 69/2

Âsaf-ı sâfî- zamîr: *Tertemiz gönüllü vezir*

Leşker-i İslâm ile ol âsaf-ı sâfî- zamîr

Ol gürûh-ı bî- şümârun cengine itdi şitâb

Nâbî, 144/17

Âsaf-ı zamâne: *Bahar*

Gelen guzât ile ol âsaf-ı zamâne midür

Ya hod bahâr mıdur sû-yı gülsitâna gelür

Kâmî, 10/15

Ashâb-ı fezâ’il: *Osmanlı devlet adamları*

Tegâfûl gayrı hüsrân olduğın bu rütbeden sonra

Gelüp bir yere ashâb-ı fezâ’il ittihâd itdi

Nâbî, 135/8

‘Asker: *Hint Okyanusu’nun, yeşil denizin dalgaları*

Şâh-ı deryâ-dil ki istetdi rikâba ‘askeri

Akdı bahr ü berrden emvâc-ı yem-i ahzar gibi

Sâbit, XLIII/27

Âteşin âlât: *Azap eserleri gibi ateşli aletler*

İtdi serhadde hücum üç kerre yüz bin hûk ile

Âteşin âlât ile mânend-i âsâr-ı ‘azâb

Nâbî, 144/12

Baht-ı cihân- dâver: *Gözcü*

Gayri haşyet mi kalur esbâb-ı câh ü rif’ate

*Pâsbân bîdâr iken **baht-ı cihân- dâver** gibi*

Sâbit, XLIII/17

Bed-hûy u siyeh-dil: *Kötü huylu ve gönlü kara (Rus çarı)*

Budur nâmûs u ‘ırz-ı saltanat kim bildüre haddin

*O **bed-hûy u siyeh-dil** nakz-ı ‘ahd üzre ‘inâd itdi*

Nâbî, 135/7

Beni asfar: *Kibir dolu kâfir*

Rû-siyehlûkle yıkıldı ol müdemmag nekbeti

*Ol tekebbürle gelen kâfir **beni asfar** gibi*

Sâbit, XLIII/26

Bî-hayâ: *Ahlaksız (Rus çarı)*

Kâm ü nâ-kâm eyledi dergâh-ı ‘afve ilticâ

*Hâh ü nâ-hâh eyledi ol **bî-hayâ** terk-i hicâb*

Nâbî, 144/26

Bi’s-e’l- mihâd: *İsveç toprakları*

Bulup ol kavm-i bî-tedbîre bir takrîb ile fırsat

*Biri birisinün me’vâların “**Bi’s-e’l- mihâd**” itdi*

Nâbî, 135/4

Büride kelle: *Kabak (Yuvarlanması yönüyle)*

***Büride kelleler** oldı kabak gibi galtân*

Bozulmuş ‘arsa-ı büstâna döndi sahn-ı cihâd

Sâbit, VII/49

Cemâl-i pür-fürûg: *Işık saçan bir mehtap (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için)*

***Cemâl-i pür-fürûgı** mâhitâb-ı pertev-efşândur*

Ruh-i pertev-feşânı âfitâb-ı nûr-peymâdur

Sâbit, XXIII/15

Cezm-i magrûr: *Çar I. Petro*

Cezm-i magrûr cihân-gîrlige 'âzim iken

Zillete oldu bedel debdebe-i 'ünvânı

Nâbî, 133/6

Çâr: *Kapana tutulmuş hain bir tilki*

Mahbes-i tâbûr-ı makhûrında nâ-çâr oldu Çâr

Bir kapan-üftâde hâ'in rûbeh-i muztar gibi

Sâbit, XLIII/41

Çâr-ı bî-çâre: *Çaresiz çar*

Çâr-ı bî-çâre amân istedi çâr ü nâ-çâr

Eyledi mâşîta 'afv-ı günehe erkânı

Nâbî, 133/7

Çâr-ı hâ'in-i Moskov: *Moskov'un hain kralı*

Budur tafsîli icmâlün ki Çâr-ı hâ'in-i Moskov

Mukaddem Çâr-ı İsvecle vegâ bâbın güşâd itdi

Nâbî, 135/3

Çâr-ı Mosko: *Hile ormanının çabuk ayaklı kurnaz tilkisi*

Çâr-ı Mosko postunu virdi bilürken kendüyi

Bîşe-zâr-ı ihtiyâlun rûbeh-i çâpük-revi

Sâbit, XXI/7

Çürük minder: *Rus çarı*

Sard-ı 'izzetde gererken sînesin bâlîn-vâr

*Kaldı zîr-i pâ-y-i zilletde **çürük minder** gibi*

Sâbit, XLIII/30

Dâs-ı şemşîr: *Orağa benzeyen kılıç*

*Demed demed idüp a'dâyı **dâs-ı şemşîri***

'Acep ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd

Sâbit, VII/40

Derûn-ı sîne-i a'dâya hançer-ı pûlâd: *Selim Giray Han*

'Urûk-ı düşmen-i bî-dîne şöyle girdün kim

Derûn-ı sîne-i a'dâya hançer-ı pûlâd

Sâbit, VII/7

Deste-i miftâh: *Fetih ve yardımın güller gibi olanı*

***Deste-i miftâh** feth ü nusreti güller gibi*

Kabza-i hünkâra teslîm itdiler hançer gibi

Sâbit, XLIII/1

Du'â: *Ok(III. Ahmed'in duası)*

*Nâvek-i tîr-i **du'âsı** âsümân-ı a'zamun*

Semtine gitse uyar ihlâsı bâl ü per gibi

Sâbit, XLIII/23

Düşmen-i bî-dâd: Zalim olan düşman

Ne ihtimâl savuşmak hadeng-i şestünden

*Pes-i felekde siperlense **düşmen-i bî-dâd***

Sâbit, VII/11

Düşmen-i bî-dîn: Dinsiz düşman(Rus ordusu)

*Çekince **düşmen-i bî-dîne** darb-ı Settârı*

Sadâ-yı ra'd degül çıkdı göklere feryâd

Sâbit, VII/1

Düşmen-i dîn: Din düşmanları (Rus ordusu)

***Düşmen-i dîni** şikest eyledi bir mertebe kim*

Görmedi mislini sâbıkda cihân-ı fâni

Nâbî, 133/5

El-amân-hâhân: Birbirlerini ezerek devletin gölgesine gelenler(düşman)

*Ne feth u nusret olur bu ki **el-amân-hâhân***

Biri birin basarak zîr-i sâye bâna gelür

Kâmî, 10/24

Esed: *Aslan geçinen (Rus çarı)*

Zarûrî eyledi rubâhveş emânı penâh

Şîr- seg geçinürken bu 'arsagehde esed

Nâbî, 69/5

Feth: *Kuş*

*Murg-ı **feth** ü zaferi itdi tüfeng ile şikâr*

Meşk-i âlât- ı cihâd emrine kıldukda heves

Sâbit, XXXV/2

Feth: *Arkadaş*

Cihân-endîşe sadrâ ser-bülend-i âsümân kadrâ

*Beşâretlerle nusret reh-nümûndur **feth** hem-pâdur*

Sâbit, XXIII/21

Fülke-i râyât: *Yücelik burçlarının güneşi*

***Fülke-i râyâtı** evc-i rif'atün Hôrşîdidür*

Mehce-i a 'lâmı çarh-ı nusretün mâh-ı nevi

Sâbit, XXI/2

Fürûzân tîg-i âteş-bâr: *Yıldırım(Hızı ve parlaklığı yönüyle)*

İner fark-ı ser-i a 'dâ-yı dîne sâ'ika-âsâ

Fürûzân tûg-i âteş-bârı kim berk-i şerer- zâdur

Sâbit, XXIII/20

Fütûhât- bahş- ı hân Ahmed: *Fetihler bahşeden Ahmed Han*

Hoşâ zamân-ı fütûhât- bahş- ı hân Ahmed

Ki oldu zinde zamânında şöhet-i eb u cedd

Nâbî, 69/1

Gûyâ zâtı bir mushaf: *Zatı adeta bir Kur'ân-ı Kerîm (Baltacı Mehmed Paşa)*

O serdâr-ı mûkerrem olduğundan hâfız-ı Kur'ân

O leşkerghâda olmuş idi gûyâ zâtı bir Mushaf

Nâbî, 143/8

Gülistân-ı mülk ü dîn: *Din ve mülkün gül bahçesi (Ülke)*

Buldu 'âlem müjde-i feth ü zaferden tâze cân

Gülistân-ı mülk ü dîne geldi tâze âb u tâb

Nâbî, 144/31

Hançer: *Fetih ve yardımın güller gibi olan anahtar destesi*

Deste-i miftâh feth ü nusreti güller gibi

Kabza-i hünkâra teslim itdiler hançer gibi

Sâbit, XLIII/1

Hançer: *Tertemiz bir saf su*

N'ola dil-teşne düşmen soluyup cân virse üstinde

*Kef-i destinde **hançer** bir içim âb-ı musaffâdur*

Sâbit, XXIII/19

Hançer-i şerer- bâr: *Mücevher ayna*

*Mücevher âyinedür **hançer-i şerer- bârun***

Cemâl-i feth ü zafer gösterür çü nakş-ı murâd

Sâbit, VII/18

Har: *Uygunsuz bir perdeden inleyerek seslerin en çirkiniyle kart bir eşek gibi anıran çar*

Eyledi bir perde-i nâ-sâzdan âheng-i zâr

*Enkerü 'l- esvât ile bâng-ı girîv-i **har** gibi*

Sâbit, XLIII/42

Hâsid: *Düşman*

Mü'minün dîde-i ümmîdini itdi rûşen

***Hâsidün** bagrını hûn itdi bu feth-i garrâ*

Nâbî, 128/7

Hasm-ı gaddâr: *Gönül açan gaddar düşman*

*Hayâli gönline girdükde **hasm-ı gaddâr**un*

Ne rütbe pür-gâm ise eyler inşirâh-ı fu'âd

Sâbit, VII/19

Hûk: *Kâfir asker*

*İtdi serhadde hücûm üç kerre yüz bin **hûk** ile*

Âteşin âlât ile mânend-i âsâr-ı ‘azâb

Nâbî, 144/12

Hûn-ı düşmen: *Kırmızı tatlı şerbet*

*Kana kana içdi **hûn-ı düşmeni** hâk-i siyâh*

Teşnelik hükm ile kırmızı şerbet-i sükket gibi

Sâbit, XLIII/38

Hücûm: *Cihan yakan kale*

*Ruh-ı **hücûm**ına ol âteş-i cihân- sûzun*

Tâb-ı tîg ile darb itdiler tabançâ-i red

Nâbî, 69/4

Hüsrev: *Her tür övgüye lâyık olan Simurg tabiatlı yüce kimse(Padişah)*

***Hüsrev-i sîmurg-** haşmet kim sezâ-yı iftihâr*

Telli bin serhengi var ‘Ankâ-yı zerrîn-per gibi

Sâbit, XLIII/3

Kalb-i ‘âlem: *Osmanlı milleti*

*Li 'llahi 'l- hamd eyleyüp imdâd-ı gaybî feth-i bâb
Müjde-i fethiyle oldu **kalb-i 'âlem** neşve-yâb*

Nâbi, 144/1

Kavm-i düşmen-i dîn: (Din düşmanı olan) Rusya

*Hemîşe tâ ki sanâdîd-i **kavm-i düşmen-i dîn**
Yüzini hâke sürüp 'acz ile amâna gelür*

Kâmî, 10/31

Ke-enne er: (Erkekmiş gibi tahtına giden) Çar

*Çâr düşdi havfına 'ırz-ı zen-i bed-kârınun
Tahtına gitdi edeblerle **ke-enne er** gibi*

Sâbit, XLIII/57

Kelle: Miğfer (Yuvarlanması yönüyle)

*Falya virdi tob u deprendi tûfeng-i kîne-cû
Kelleden çıkdı 'adû galtân olan migfer gibi*

Sâbit, XLIII/40

Kılâgı: Kılıçtan çıkan yıldırıma benzeyen kıvılcım

*Asıldı küngure-i âsümâna şemşîrûn
Anun **kılâgı**sıdur sanma berk-i sâ'ika-zâd*

Sâbit, VII/4

Kızıl Elmâ: *Büyük Roma*

Beçi pââmâl idüp Romiyetü'l- kübrâsını feth it

Kızıl Elmâsın al kim emr-i elzem anı almadur

Sâbit, XXIII/25

Kral-ı hod-bîn: *Çar*

Hâsılı girdi bir 'acib şekle

*Moskov'uñ ol **kral-ı hod-bîni***

Sâbir Pârsâ, 6/10

Kûh-ı temkin: *Sapasağlam dağ(Sadrazam Merzifonlu Karamustafa Paşa)*

Ya 'ni destûr-ı a 'zâm-ı devrân

*Saff-ı rezmüñ o **kûh-ı temkîni***

Sâbir Pârsâ, 6/2

Kûh-pâre-i pûlâd: *Güçlü, kuvvetli kimse(Sadrazam)*

Sikenderâne metânetle sinesin gererek

*'Adûya sedd olur ol **kûh-pâre-i pûlâd***

Sâbit, VII/35

Kürkcinün yüzi: *Cüzzam hastalığına yakalanan düşmanın yüzü*

Pâdîşâh-ı gül- cemâlün rûy- pâkine gülâb

Tu yüzine kürkcinün meczûm-ı mustakzer gibi

Sâbit, XLIII/86

La'în: *Düşman ordusu*

Bucak bucak kaçurup ol la'îni kahr^{en} leh

Yakup memâlikin itdi konak konak ber-bâd

Sâbit, VII/37

Leşker-i enbûh: *Dalga köpüğüne benzeyen kalabalık asker*

O bahr-ı gayret itdi leşker-i enbûh ile ta'yîn

Vezîr'i a'zamin mânende-i emvâc-ı kef-der-kef

Nâbî, 143/6

Leşker-i küffâr: *(Karanlıklar ordusu olan) Rusya*

İtdi bir gûne perîşân leşker-i küffârı kim

Leşker-i deycûra eyler anı ancak âftâb

Nâbî, 144/20

Ma'mûr hâne-i dîn: *Din evini mamur eden kişi (Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa)*

Âsaf-ı 'ahd Mustafâ Paşa

İtdi ma'mûr hâne-i dîni

Sâbir Pârsâ, 6/1

Mâye-i rüşd u sedâd: *Olgunluğun kaynağı ve doğruluğun kendisi (III. Ahmed)*

Şehinşâh-ı mu'azzam hazret-i Sultân Ahmed Hân

*Ki zâtın dest-i kudret **mâye-i rüşd u sedâd** itdi*

Nâbî, 135/1

Mehce-i a'lâm: *Gökyüzünün yeni ayı*

Fülke-i râyâtı evc-i rif'atün Hôrşîdidür

***Mehce-i a'lâmı** çarh-ı nusretün mâh-ı nevi*

Sâbit, XXI/2

Mel'ûn: *Düşman*

*Bir tüfengünden gider **mel'ûn** cehennem ka'rine*

Tîg çekmek hâcet olmaz düşmen-i âher gibi

Sâbit, XLIII/65

Merd: *Dokuz kat olan gök levhasının süsü*

*Husûsa vak'a-i Çehrinde izhâr itdüğün **merdî***

Cihân turdukça zîb-i levha-ı nüih-tâk-ı hadrâdur

Sâbit, XXIII/30

Misâl-ı mâkiyân: *Tavuk gibi baş üstü olan düşman ordusu(Gazilerin kılıcının parlaklığı yönüyle)*

*Ser-nigûn oldu şu 'â'ından **misâl-ı mâkiyân***

Hiyre itdi dîdesin tîg-i guzâtun pertevi

Sâbit, XXI/8

Mübeşşir: *Soğuk esen bir rüzgâr(Hızlı hareket etmesi yönüyle)*

Maslahat bitdi anahtarlarla geldi devlete

*Bâd-sür'at bir **mübeşşir** kâsid-i sarsar gibi*

Sâbit, XLIII/61

Neberd: *Rüstem'e yakışan bir olay*

*Rüstemâne bir **neberd** oldu bu kim evsâfına*

Ne zebân-ı Gaznevî kâdir ne kilik-i Dehlevî

Sâbit, XXI/10

Nemçe Çâsârı: *Firâvun*

*Çıkar şemşîri görsün mu'cizâtı **Nemçe Çâsârı***

Yed-i beyzâ-yı tîg arz idecek Fir'avn-i 'uzmâdur

Sâbit, XXIII/23

Nusret: *Müjdelerle gelen yol gösterici*

Cihân-endîşe sadrâ ser-bülend-i âsümân kadrâ

*Beşâretlerle **nusret** reh-nümûndur feth hem-pâdur*

Sâbit, XXIII/21

Pâdişâh: *Mülkün ve milletin en yüksek katının sahibi*

‘Âkibet oldukda vâkıf sûret-i ahvâline

Pâdişâh- ı mülk ü millet mâlik-i evc-i rikâb

Nâbî, 144/13

Pâdişâh-ı Süleymân sitâre-âyîne: *Hz. Süleyman gibi bahtı yüce olan padişah*

Ne lutf olur bu ki bir böyle mûr-ı nâçizi

O pâdişâh-ı Süleymân sitâre-âyîne yâd

Sâbit, VII/48

Pâdşeh: *Yedi iklim can bahşeden makam sahibi kişi*

Ne şâh o pâdşeh-i câh-bahş-ı heft-iklîm

Ki midhatiyle kalem lâl iken zebâna gelür

Kâmî, 10/9

Pelîd: *Alçak (Çar)*

Ol pelîdün itdügi cürminden igmâz itmegi

Kâr-dânân-ı ‘asâkir görmegin râh-ı savâb

Nâbî, 144/29

Pelîd-i bed-rege: *Kötülük timsali alçak (Çar)*

Ol pelîd-i bed-rege bildürmek için haddini

Tîg-i gayret bâtınından eyledi terk-i kırâb

Nâbî, 144/15

Ra'd- ı âvâze-i mûhiş: *Dehşet verici yıldırım sesi(Savaştaki kılıçların sesi)*

Ra'd- ı âvâze-i mûhişle tolup gûş-ı enâm

Berk-i ye's itmiş idi hurmen- i imdâdı hebâ

Nâbî, 144/4

Rakîb: Kâfir Moskov

Rakîbe merhametün var gönül yine bilmez

Misâl-i kâfir-i Moskov emâne geldi gibi

Nâbî, 884/1

Resm-i muvâfık: Zafer

Kimsenün levh-i hayâlinde degüldür mürtesem

*Böyle bir **resm-i muvâfık** böyle nakş-ı intihâb*

Nâbî, 144/24

Rubâhveş: (Tilki gibi olan) Çar

*Zarûrî eyledi **rubâhveş** emânı penâh*

Şîr- seg geçinürken bu 'arsagehde esed

Nâbî, 69/5

Ruh-i pertev-feşân: (Nurlu bir güneş olan) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

Cemâl-i pür-fürûgı mâhitâb-ı pertev-efşândur

Ruh-i pertev-feşânî âfitâb-ı nûr-peymâdur

Sâbit, XXIII/15

Rûy-ı Çâr: *Nilüfer yaprağı(Morluğu yönüyle)*

Bir yüz aklık itdi serdâr-ı cenâb-ı pâdişâh

Mosmor oldu rûy-ı Çâr evrâk-ı nîlüfer gibi

Sâbit, XLIII/37

Rûz-ı ceng: *Havlu attıran bir mahşer yeri*

Rûz-ı ceng olduğu dem havl-nümâ-yı mahşer

Çerh-sây olduğu dem şu'le-i âşûb-ı vegâ

Nâbî, 144/5

Rübeh-i ‘ayyâr-ı Çâr-ı Moskovi: *Rus çarının çaresiz erkek aslan gibi kaçan hilekâr (tilki)ordusu*

Rübeh-i ‘ayyâr-ı Çâr-ı Moskovi bî-ihtiyâr

Gab-ı hazlâna gürîzân itdi şîr-i ner gibi

Sâbit, XLIII/29

Sadr-ı ‘âlî: *Düşman saflarını yarıp geçen Rüstem*

Sadr-ı ‘âlî cünd-i islâmı getürdi gayrete

Çok dilâverlikler itdi Rüstem-i safder gibi

Sâbit, XLIII/33

Sadr-ı mu'allâ: *Divan meclisinin makamını süsleyen kişi (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa)*

Müşîr-i kâr-fermâ müsteşâr-ı ma'delet-pîrâ

*Serîr-ârâ-yı dîvân-hâne-i **sadr-ı mu'allâ**dur*

Sâbit, XXIII/9

Sahn-ı cihâd: *Bozulmuş bostan arsası*

Büride kelleler oldı kabak gibi galtân

*Bozulmuş 'arsa-ı bûstâna döndi **sahn-ı cihâd***

Sâbit, VII/49

Semiyy-i râkîb-i Refref: *Refref'in binicisinin adaşı (Baltacı Mehmed Paşa)*

Cenâb-ı âsaf-ı ekrem Muhammed sâhib-i a'zam

*Mu'ayyen hitta-i îmân **semiyy-i râkîb-i Refref***

Nâbî, 143/7

Sikender-âyîn: *Sadrâzam (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa)*

Bâreka'llâh eyâ vezîr-i dilîr

*Ey cihânuñ **Sikender-âyîni***

Sâbir Pârsâ, 6/14

Sîmurg-ı mülemma'-per: *Padişah*

Kahramân- âsâ giyüp bir cevşen-i zerrîn- nigâr

‘Azm-i meydân itse sîmurg-ı mülemma’-per gibi

Sâbit, XLIII/15

Sîne-i a’dâ: Kafes

Zahm-ı şâhâne-i findukla idüp pür-sûrâh

İtdi ser-keşlik iden sîne-i a’dâyı kafes

Sâbit, XXXV/3

Sipâh-ı pür-kîn: Düşman

Ehl-i küfrüñ tabûrların aldı

Kırdı hep ol sipâh-ı pür-kîni

Sâbir Pârsâ, 6/6

Sultân Ahmedü'l-Gâzi: İskenderlerin şan ve şöhet almak için geldiği yüce padişah(III. Ahmed)

Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmedü'l-Gâzi

Ki dergehine Sikender ‘ulüvv-i şâna gelür

Kâmî, 10/11

Sükkân-ı memâlik: Halk

Lutf-ı Hak eyledi bir feth ü zafer ihsân kim

Oldı sükkân-ı memâlik yeni başdan ihyâ

Nâbî, 128/8

Sütüre: *Kâfirin başını ücretsiz tıraş eden kılıç*

*Tîg dirler bir **sütüre**yle sığandı hidmete*

Kâfiri hasbî tırâş itdi vakf-berber gibi

Sâbit, XLIII/34

Şeh-bâz: *Sadrazam (Baltacı Mehmed Paşa)*

*Per açdı cevî-i semâ-yı cihâda ol **şeh-bâz***

Şikârın aldı dönüp sû-yı âşiyâna gelür

Kâmî, 10/17

Şifâ-yı mahz: *(Bozulmuş olan âlemi tabiatını kurtuluş ve selamete erdiren doğal şifa) Savaş*

Mizâc-ı ‘âlemi tashîh ider bozulmuş iken

***Şifâ-yı mahz**dur ol şerbet-i salâh ü sedâd*

Sâbit, VII/17

Şîr- seg: *(Köpek tabiatlı) Çar*

Zarûrî eyledi rubâhveş emânı penâh

***Şîr- seg** geçinürken bu ‘arsagehde esed*

Nâbî, 69/5

Şîr-i şerze: *Sadrazam (Baltacı Mehmed Paşa)*

O şîr-i şerze alup intikâmı a 'dâdan

Hezâr heybet u haşmetle Rüstemâne gelür

Kâmî, 10/18

Tabânçe-hâr-ı dest-i gâziyân: Def gibi olan gazilerin ellerinin tokatları

Gelürken dûrdan mânend-i tabl âvâzı bâlâter

Tabânçe-hâr-ı dest-i gâziyân oldu misâl-i def

Nâbî, 143/10

Tâbûr-ı nâ-mahsûr-ı menhûsa: Etrafı kuşatılmış uğursuz tabur

İdüp berhem-zede tâbûr-ı nâ-mahsûr-ı menhûsa

İdüp kalbin şikeste itdiler mu'tell iken ecvef

Nâbî, 143/11

Terkîb-i müferrih: Fetih müjdesi

Çıkdı terkîb-i müferrih hokka-i takdîrden

Kâ'inâtun hâtırından itdi def'-i ıztırâb

Nâbî, 144/2

Tertîb-i sevâd: Savaş, kargaşalık

Cihân âsûde iken sâye-i zîr-i cenâhında

Kazâ bir gayrı güne nakşa tertîb-i sevâd itdi

Nâbî, 135/2

Tig: Maharetli hekim, mahir bir hacamatçı

*Hakîm- i hâzik-i **tiğün** 'urûk-ı düşmenden*

Dimâ'-ı fâsid akıtdı çü nişter-i fassâd

Sâbît, VII/16

Tig ü hançer çekmeden kutb-ı zafer- yâver: (Kılıç ve hançer çekmeden daima zafer kazanan yüce kimse) Padişah

Bir teveccühle tagıtdı Moskovun cem'iyyetin

Tig ü hançer çekmeden kutb-ı zafer- yâver gibi

Sâbît, XLIII/21

Tîg-ı hûn-feşân: Erguvan dalı

*Konardı cân-ı 'adû **tîg-ı hûn-feşân** üzre*

O zâglar gibi kim şâh-ı ergavâna gelür

Kâmî, 10/22

Tüfeng-i zer- nigâr: Vehim yılanı

*Geçse gönünden firengün ol **tüfeng-i zer- nigâr***

Ef'î-i vehmi derûnında büyür ejder gibi

Sâbit, XLIII/14

Vücûd: Yüce Allah'ın lütfunun ta kendisi (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için)

Vezîr-i a'zâm ü destur-ı ekrem Mustafâ Paşa

*Ki dünyâyâ **vücûd**ı mahz-ı lutf-ı Hakk Ta'âlâdur*

Sâbit, XXIII/12

Üç miftâh: Gül

Dil-güşâ târîhdür âsâr-ı feth ü nusrata

*Geldi **üç miftâh** Sultân Ahmede güller gibi (1123)*

Sâbit, XLIII/62

Ye'cüc: Düşman

*Halkdan kaldurdu **Ye'cüc**-i firengün zahmetin*

Tîg-i cevher-dârdan sedd çekdi İskender gibi

Sâbit, XLIII/22

Zâbit-ı Moskov: (Kâfir, dinsiz ve inatçı olan komutan)Çar

***Zâbit-ı Moskov** olan kâfir-i bî-dîn ü 'anûd*

Başka sevdâya düşüp itmiş idi istîlâ

Nâbî, 128/3

Zâg: Düşman

Konardı cân-ı 'adû tîg-ı hûn-feşân üzre

*O **zâglar** gibi kim şâh-ı ergavâna gelür*

Kâmî, 10/22

Zıll-ı Yezdânî: Padişah

Eyleyüp âhir du'â-yı zıll-ı Yezdânî eser

Oldı seyf-i gâziyândan düşmenün hâli harâb

Nâbî, 144/19

SONUÇ

Günümüzde kısmen bu tür söylemlerin azaldığını ifade etmekle beraber, tam anlamıyla klasik Türk edebiyatının da sosyolojik bir yönünün bulunduğunu kabul ederek günlük hayattan uzak olmadığını söylemek, bazı ideolojik yaklaşımlar ve ezber bilgiler sebebiyle oldukça imkânsız görünmektedir. Ancak sanatçılar, edebiyatçılar da toplumun bir parçası olduğu için durum bilinenin veya bilinmek istenenin tam tersidir. Giriş bölümümüzde bu konu üzerine eğilerek, meselenin böyle algılanmasına sebep olan düşünceleri ve bu durumun niçin böyle olmadığını, klasiklerin önemini Türk edebiyatının ‘yeni’ kabul edilen bazı isimleri şahitliğinde açıklamaya çalıştık.

XVII. divanları üzerinden genel bir tarih okuması ve özelde ise Osmanlı- Rus savaşlarının şiirde nasıl yer aldığını görme düşüncesiyle ele almaya çalıştığımız bu konu, iki farklı disiplin olan edebiyat ve tarihin birbiriyle ilişkisini ana hatlarıyla aktarabilmekten ibaret bir düşünce olarak çalışmamızı şekillendirdi. Tez boyunca temele oturttuğumuz sorumuz ve sorununuz ise, edebiyat ve tarih ilişkisinin estetik bir nitelik taşıyan şiir üzerinde ne yönde geliştiği ve tarihin şiire nasıl yansımış olabileceği düşüncesiyle ilgili bir mesele olarak, inceleme noktasında çalışmamızın özünü oluşturdu.

Nâbî, Bosnalı Alaaddin Sâbit, Sâbir Pârsâ, Rehâyî, Edirneli Kâmî divanlarından hareketle XVII. yüzyıl Osmanlı- Rus savaşlarının izleri, her bir şairin divanında gerek tarih kıtası, gerek kaside vb. olarak tespit edildi. Savaşlar ayrıntılarıyla tespit edilmekle beraber, savaşları hazırlayan süreçler, savaşın aşamaları, ikili ilişkiler ve savaş sonrası yapılan barış anlaşmalarının maddeleri dahi, bilgi noktasında ilgili şiirlerden tarihi kaynaklarla desteklenerek elde edilmiş oldu. Bütün bunların yanı sıra şiirin penceresinden, dönemdeki düşman algısının boyutlarını, Rus ordusuna, çara, komutanlara yönelik olarak hem toplumun hem de halkın hislerini ve düşüncelerini görmenin mümkün olduğu anlaşıldı. Aynı zamanda

dönemin bir ‘entelektüel’i olan şairin, savaşa dair hem kendi düşüncesine hem de halkın düşüncesine, hislerine edebî ve sanatsal eserlerin toplumu yansıtması sayesinde şiir aracılığıyla ulaşabileceğimizi gözlemledik. Bir an için tüm tarihi kaynakların kullanılamayacak duruma geldiğini varsayarsak ve bize bilgi edinebilmek için bir kaynak gerekse bu gözlemlerimizden, hatta sadece incelediğimiz şiirlerden hareketle söyleyebiliriz ki divanlar ve divanların haricindeki birçok edebî eser, hemen bir tarihî kaynak olarak okunmak suretiyle bilgi noktasında bizi aydınlatabilecektir. Bu okumada önemli olan şiir dilinin hakikatine dikkat etmek ve şiire yaklaşırken okumaları, değerlendirmeleri bu hassasiyetle yapmaktır. Nitekim şiir dilinin hakikati, gerçekliği aktarması hususunda oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Şair, hassas bir terazide kelime tartmasıyla şairliğini ispatlarken, elbette günlük hayattaki, yaşadığı dönemdeki olayları doğrudan bir gerçeklik olarak şiirine dâhil etmeyecek, şiir dilinin imkânları ve kuralları nispetinde birtakım söz oyunları toplumdaki sesi olacaktır. Bu dil sayesinde, özellikle gündemde tutulduğunu düşündüğümüz, popülerleştirilen Çariçe Katerina ve Baltacı Mehmet Paşa arasındaki söylentilerin asılsız olduğu açığa çıkmaktadır. Hatta yine bu dil sayesinde hiçbir tarihi kaynaktan rastlamadığımız bir bilgi olarak, Baltacı Mehmet Paşa’nın Kur’an hafızı ya da çok iyi Kur’an-ı Kerîm okumayı bilen birisi olduğu yönünde bir bilgiye ulaşılmıştır. Prut Savaşı’nı hazırlayan sebepler arasında gösterilen, İsveç hükümdarının Osmanlı Devleti’ne sığınması da Sâbit’te şiir dilinin kullanımıyla ifade edilen tarihi bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevzubahis şiirlerden, Türklerde ve İslâmiyet’te savaş algısının nasıl olduğuna, savaşın toplumda nasıl görüldüğüne ve zaferin bir neticesi olarak barışın ne anlama geldiğine ulaşılabilmektedir. Türk kelimesinin kelime anlamı olarak aynı zamanda sevgili anlamına da gelmesinden ötürü sevgilinin güzellik unsurlarından hareketle, millet olarak Türklerin savaşçılığı yönüne temas edilmiştir. Şiirler bize Osmanlı- Rus savaşını verirken, genel mahiyette Türk devletlerinin savaş felsefesini de vermektedir.

Prut ve Çehrin savaşları odağında Osmanlı- Rus savaşlarının görünümünü şiir üzerinden tarih ve edebiyatın da iki bilim olarak etkileşimini göz önünde bulundurarak incelerken, şiirin konumu ve günümüzde de önemini korumakla

beraber bilhassa geçmişteki misyonu dolayısıyla birçok disiplinle olan etkileşimine şahit olduk. Divan şiiri ve iktisat, divan şiiri ve botanik, divan şiiri ve mimari, divan şiiri ve coğrafya, divan şiiri ve kozmogoni, divan şiiri ve tıp vb. olarak bu etkileşimleri, inceleme noktasında metne dayalı bir şekilde arttırmak mümkün. Belki de bunlardan en önemlisi divan şiiri ve biyografi okuması olacaktır. Bir şairin hayatı hakkında tezkirelerden, edebiyat tarihlerinden bilgi edinemediğimiz takdirde -hatta edinmiş olsak bile- kimi zaman şairin kendi şiiri, şairin hayatıyla ilgili en iyi bilgi kaynağı, bir biyografi olarak okunabilir. Örneğin, şiirleri de genel itibarıyla muamma gibi olan Sâbit'in hayatını, çocuklarının ölümünü, azillerini, yaşadığı sıkıntıları vb. olayı divanındaki kasidelerden, tarih düşürmelerden sadece tez konumuzla ilgili olan şiirlerden dahi, bahsettiğimiz şiir dili sayesinde kolaylıkla öğrenebiliriz.

Yanı sıra divan şiirinin kaynaklarını göstermesi noktasında incelediğimiz şiirler, bize oldukça yardımcı olmaktadır. Şairlerin göndermeleri, değindikleri hususlar her birinin bilgisi, şairlik yeteneği doğrultusunda farklılık göstermekle beraber bulundurduğu öz itibarıyla bir medeniyetin göstergesi ve hassasiyeti noktasında benzerdir.

Sonuç olarak Türk edebiyatının temelini oluşturması noktasında öne çıkan ve edebî olarak büyük önem taşıyan klasik Türk edebiyatı da birçok dünya edebiyatında olduğu üzere topluma dair meseleleri olan, gerçeklikleri şiir dili nispetinde işleyen, bir bütün olarak toplumun birçok sorununa dair psikolojik, sosyolojik açıdan eğilimleri yansıtan, çözüm sunan ve yaşamın özünü oluşturan insanın, çeşitli meselelerini işleyen, değerlendiren, yorumlayan bir edebiyattır. Bütün bunları inkâr ederek, divan edebiyatının toplumdan uzak durduğunu ve fildişi kulesine çekildiğini söyleyerek bir ret yaklaşımında olmak, ancak ve ancak bu edebiyatın imkânlarından uzaklaşmaya ve her alan için sanat noktasında bir verimsizliğe, kısırlığa yol açacaktır. Aksine, faydalanma noktasında gösterilen eğilimler ve bilinçli bir “göz”le yaklaşma, sanatın bilhassa şiirin “kut”salığına binâen sözümüzü, işimizi, yaptığımız çalışmaları güçlü ve daha etkili, orijinal kılacaktır. Tez konumuza dayalı olarak söyleyebiliriz ki Osmanlı- Rus ilişkilerine dair çalışma yapan bir tarihçinin bu şiirleri görmeden çalışma yapması şairlerin değerini düşürmezken, yapılan çalışmanın her hâlükârda eksik kalmasına sebep olacaktır. Edebî eserin, dönemine şahitliği kadar

gelecek zamanlara yaptığı tesir de bir noktada muhabir gibi haber vericilik fonksiyonuyla beraber hem tarihçilerin hem devlet yetkililerinin hem de halkın dikkatini çekmelidir. Resmî tarih söyleminin ve edebiyat tarihiyle ilişkisi bağlamında tarih kanonunun dışında bir okuma yöntemi olarak da şiirler, görülmeme ihtimali olan isimleri, kahramanları ve olayları açığa çıkarması, aktarması noktasında oldukça önemlidir.

Nihâî olarak bu tez çalışmasıyla, XVII. yüzyıl divanları üzerinden Osmanlı-Rus savaşlarının divan şiirindeki görünümü incelenmiş ve Prut, Çehrin seferleri başta olmak kaydıyla savaşın şiir diliyle ifade edilmesinin mümkün olduğu, sanıldığı gibi divan şiirinin tamamıyla sadece aşk, sevgi, şarap gibi konular etrafında dönmediği, aksine ele aldığı her konunun bir yanıyla toplumu yansıttığı ve savaşın sevgili, rakip, âşık üçgeninde sürekli olarak farklı ifadelerle karşımıza da çıkabileceği ifade edilmiştir. Umudumuz bu noktadaki çalışmaların sayısının artarak, divan edebiyatının “kim”liği noktasında farkındalık oluşturmaları ve bilinçleri uyandırmasıdır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan: **Baltacı ve Katerina Osmanlı- Rus İlişkileri ve Baltacı-Katerina Hadisesinin İcyüzü**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2015.
- Ahmed Refik: “Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz”, **Harp Mecmuası**, Şevval 1335, S.21, s.327-329.
- Ahmed Refik: “Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz”, **Harp Mecmuası**, Ankara, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Şevval 1335, S.21, s.327-329.
- Ahmet Cevdet Paşa: **Belâgat-ı Osmâniyye**, haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.
- Ahmet Paşa: **Ahmet Paşa Divanı**, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları, 199
- Ahmet Salahaddin Bey: **Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları**, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.
- Ahmet Vefik Paşa: **Lehce-i Osmânî**, haz. Recep Toparlı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2000.
- Ak, Mahmut: **Osmanlı’nın Gezgini**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006.

Akınerdem, Fikret: “Canını Seven Acı Kavuna Dikkat Etsin”,
<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/canini-seven-aci-kavuna-dikkat-etsin/96017> (Çevrimiçi), Erişim tarihi: 29.11.2019.

Akün, Ömer Faruk: **Divan Edebiyatı**, Ankara, İSAM Yayınları, 2013.

Akün, Ömer Faruk: “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2019, C.IX, s. 389 - 427.

Akyol, İbrahim: “Fatih Sultan Mehmet Dönemi Sonuna(886/1481) Kadar Osmanlıda Türk Harp Edebiyatının Kaynakları”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s. 197-206.

Altınay, Ahmet Refik: **Eski İstanbul**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1931.

Andı, M. Fatih: **İnsan Toplum Edebiyatı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995.

Andı, M. Fatih: **Hayata Edebiyatla Bakmak**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006.

Argunşah, Mustafa: “Türk Edebiyatında Selimnameler”, **Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, İstanbul, 2009, C.IV, S.8.

Arslantürk, Zeki: **Naîma’ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1997.

- Atay, Oğuz: **Günlükler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Ay, Ümran: Bir Deniz Savaşının Manzum Hikâyesi: Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe", **Bodrumlu Amiral Turgut Reis**, Der. Cezmi Çoban, Muğla, Yarımada Yayınları, 2019, s.228-249.
- Ay, Ümran: "Kâmî", **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17-19. Yüzyıllar)**, ed. Nihat Öztoprak, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 247-259.
- Aydemir, Yaşar: Divan Şiirinde Kulak Çekmeye Dair, (Çevrimiçi) http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/623488857_2_aydemirya%C5%9Far.pdf, Erişim tarihi: 03.05.2019.
- Aydın, Ayşe: "Türk Kültüründe Melhameler ve Melhamelerde Savaş Kavramı", (Çevrimiçi): http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_e_debiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf, Erişim tarihi: 18.11.2019.
- Aydın, Şadi: **Türk: Klasik Fars Şiirinde Sevgili**, Ankara, İskenderiye Kitaplığı, 2012.
- Aydınlı, Abdullah: Cevşen Duası -Kaynakları Hakkında Bir İnceleme- (Çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/153705>, Erişim tarihi: 29.11.2019.
- Ayvazoğlu, Beşir **Ateş Denizi**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, C.I.

- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, C.II.
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2006, C.III.
- Ayverdi, Sâmîha: **Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2012.
- Babacan, İsrâfîl: **Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî(Hint Üslûbu)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, haz. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Bâkî: **Bâkî Dîvânı**, haz. Sabahattin Küçük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Banarlı, Nihad
Sâmi: **Edebiyat Sohbetleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010.
- Bang, W.;
Rahmeti, G.R.: **Oğuz Kağan Destanı**, haz. Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2012.
- Barkan, Ömer
Lütfî: **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul, Hamle Yayınları, t.y.
- Baytop, Turhan: **İstanbul Lalesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Baytop, Turhan: **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu

Basımevi, 1994.

Belge, Murat: “Divan Şiiri Üstüne...”, **Gösteri Dergisi**, 1982, S.17, s. 72.

Bosnalı Alaaddin Sâbit: **Sâbit Divanı**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

Bosnalı Alaaddin Sâbit: **Zafername**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

Bosnalı Alaaddin Sâbit: **Derename (ya da) Hâce Fesâd Ve Söz Ebesi**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Dilek Basımevi, 1990.

Bosnalı Alaaddin Sâbit: **Edhem ü Hüma**, haz. Turgut Karacan, Sivas, Dilek Basımevi, 1990.

Bruinessen, Martin van; Boeschoten, Hendrik: **Evliya Çelebi Diyarbakir’de**, çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, haz. M.A. Yekta Saraç, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, C.I.

Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, haz. M.A. Yekta Saraç, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, C.II.

Cançelik, Ali: **Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Canım, Rıdvan: **Divan Edebiyatının Kaynakları**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları,

2016.

- Canım, Rıdvan: **Divan Edebiyatında Türler**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2010.
- Celâlzâde
Mustafa: **Selim-nâme**, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Ceylan, Ömür: **Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2007.
- Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.1.
- Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.2.
- Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.3.
- Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, C.4.
- Çakır, Mustafa
Sefa: “Gazi Giray Han Şiirleri Bağlamında Divan Edebiyatında Savaş Arzusu”, (Çevrimiçi):
<http://savaskultur.amasya.edu.tr/media/1320/savas-ve-ku-ltu-r-sempozyumkitab%C4%B1.pdf>, Erişim tarihi: 18.11.2019.
- Çetinkaya,
Bayram Ali: **Sayıların Gizemi ve Tasavuvunun Dinamikleri-İhvân-ı Safâ Modeli-**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008.
- Çiçekler, Mustafa: “Sa‘dî-i Şîrâzî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, C.35, s. 405-407.
- Çobanoğlu, Özkul: **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

- Deniz, Ali
Sebahat: “Nâbî”, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17-19. Yüzyıllar)**, ed. Nihat Öztoprak, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 195- 232.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Dilçin, Cem: “Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s.295-299.
- D’istria, Dora: **Osmanlılarda Şiir**, çev. Semay Taneri, İstanbul, Havass Yayınları, 1982.
- Diyârbakırlı Sâ’id Paşa: **Mîzânü’l- Edeb**, haz. Saliha Aydoğan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- Doğan,
Muhammet Nur: **Eski Şiirin Bahçesinde**, İstanbul, Yelkenli Yayınevi, 2011.
- Doğan,
Muhammet Nur: “Bakî’nin Şiir Aynasında Osmanlı Hayatından Renkli Akisler”, **Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s. 250-265.
- Duman, Harun: “Savaş Edebiyatı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1, s. 99-110.
- Durbilmez,
Bayram: “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği”, **Millî Folklor Dergisi**, 2007, S.76, s.177-190.

- Durmuş, İsmail;
Öz, Mustafa: “Sahbân el- Vâilî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, C.35, s. 511-512.
- Emecen, M.
Feridun: **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001.
- Enginün, İnci: “Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksi”, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1986, S.2, s. 111-129.
- Erbay, Nazire: “Merâhî’nin Fetihnâme-i Sigetvar Mesnevisi Üzerinden Savaş-İnsan- Toplum ve Tür Üzerine Bir Okuma”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s. 145-152.
- Erdal, Tuğçe: “Türk Kültüründe Savaş Algısı ve Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Savaş Tasvirleri”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Çankırı, Berikan Yayınevi, 2014, s. 61-66.
- Erdoğan, Mehtap: **Divan Şiirinde Sevgili**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2013.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Âbideleri**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Ertaş, Mehmet
Yaşar: “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gazâ”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 2012, C.27, S.1.
- Evliyâ Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak- Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova**, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, VII.

Kitap II.Cilt.

- Evliyâ Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak- Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova**, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, IV. Kitap I.Cilt.
- Fazlıoğlu, İhsan: **Fuzulî Ne Demek İstedi**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2015.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: “Ali”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, C.2, s. 375-378.
- Gıbb, E. J. Wilkinson: **Osmanlı Şiir Tarihi**, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, C. III.
- Gıbb, E. J. Wilkinson: **Osmanlı Şiir Tarihi**, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, C.IV.
- Göksu, Erkan: **Kutadgu Bilig’e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019.
- Güldürmez, Sevim: “Savaş ve Edebiyat Araştırmaları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1, s.217-227.
- Güneş, Hasan Ali: “Amerika’ya Yelken Açmak İsteyen Levend Şair Reisoğlu”, (Çevrimiçi), https://www.researchgate.net/publication/323572326_AMERIKA_YA_YELKEN_ACMAK_ISTEYEN_LEVEND_SAIR_REISOGLU_Poet_Reisoglu_A_Marine_Who_Wants_to_Sail_to_America

Erişim tarihi: 28.06.2019.

Güntan, İsmail: “**Osmanlı Neferi ve Savaş(1593-1699)**”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2015.

Gürsel, Halûk F.: **Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968.

Hafız- ı Şîrâzî: **Hâfız Divanı**, çev. Abdûlbaki Gölpınarlı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

----- Türkiye Diyanet Vakfı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayrettin Karaman vd., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Hoca Sadettin Efendi: **Tâcü’t-Tevârih**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, C.I.

Holbrook, Rowe Victoria: **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, çev. Erol Köroğlu, Engin Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

İnalcık, Halil: **Şâir ve Patron**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003.

İnalcık, Halil: **Has- bağçede ‘Ays u Tarab Nedîmler, Şâîrler, Mutrîpler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İnce, Özdemir: **Tabula Rasa**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

İpekten, Haluk: **Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.

- İsen, Mustafa;
Osman, Horata: “Tarihi Gelişim (XVII. Yüzyıl)”, **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ed. Mustafa İsen, Ankara, Grafiker Yayınları, 2015, s. 136- 165.
- Kafadar, Cemal: “Gazâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, C.13, s. 427-429.
- Kahraman, Hasan
Bülent: “Söz, Yazı, (Eleştirel) Okuma: Sihir mi ki, Büyü mü ki, Fal mı ki? Şiir Üstüne Bir Yorum Denemesi”, **Varlık Dergisi**, 1999, S.1096, s 40-48.
- Kahraman, Hasan
Bülent: **Türk Şiiri, Modernizm, Şiir**, İstanbul, Buke Yayınları, 2000.
- Kahraman, Seyit
Ali: **İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Kaplan, Mehmet: **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976.
- Kaplan, Mehmet: “Edebiyat ve Tarih”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, Elazığ, Fırat Havzası Araştırma Merkezi, 1990, s.71-76.
- Kaplan, Mehmet: **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar Tip Tahlilleri III**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991.
- Karacan, Turgut: “Sâbit”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2018, C. XXXV s. 349-350.
- Karahan, **Nâbî**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Abdülkadir:

Karakoç, Sezai: **Kıyamet Aşısı**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2016.

Karakoç, Sezai: **Edebiyat Yazıları I Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2007.

Karakoç, Sezai: **Gün Doğmadan**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2001.

Kartal, Ahmet: **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.

Kâtib Çelebi: **Tuhfetü'l- Kibâr fî Esfâri'l- Bihâr**, haz. İdris Bostan, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Kâtib Çelebi: **Fezleke (Osmanlı Tarihi 1000- 1065/1591-1655)**, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2016, C.I-II.

Kâtib Çelebi: **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, haz. Fikret Sarıcaoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, C.I.

Kâtib Çelebi: **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, haz. Fikret Sarıcaoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, C.II.

Kaya, Hasan: **“Sâbit”, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (17-19. Yüzyıllar)**, ed. Nihat Öztoprak, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 233-244.

Keklik, Murat;
Aslan, Murat: **“16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1.

- Kılıç, Remzi: **Kânunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Kısakürek, Necip Fazıl: **Moskof**, İstanbul, Büyükdoğu Yayınları, 1992.
- Kızıldağ, Hasan: “Mevlevî Menkıbeleri’nde Kozmik Unsurlar”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736578> (Çevrimiçi), Erişim tarihi: 03.12.2019.
- Kocatürk, Utkan: **Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü İngilizce, Latince, Grekçe Tıp Terimlerinin Dilimizdeki Açıklamalı Karşılıkları**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Koçi Bey: **Koçi Bey Risalesi**, haz. Zuhuri Danışman, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Köksal, Mehmet Fatih: “Bir Melhame Takvimine Göre Savaş Belirtisi Olduğuna İnanılan Tabiat Olayları”, (Çevrimiçi), <http://savaskultur.amasya.edu.tr/media/1320/savasve-ku-ltu-r-sempozyumkitab%C4%B1.pdf>, Erişim tarihi: 18.11.2019.
- Köprülü, Fuat: **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966.
- Köse, Osman: “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Rusya Siyaseti”, **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.107-116.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’e Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

- Kurat, Akdes
Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kurat, Akdes
Nimet: **Prut Seferi ve Barışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.I.
- Kurat, Akdes
Nimet: **Prut Seferi ve Barışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.II.
- Kurat, Akdes
Nimet: “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud’un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7, s. 261- 428.
- Kurat, Akdes
Nimet: **Makaleler**, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, C.III.
- Levend, Agâh
Sırrı: **Divan Edebiyatı**, İstanbul, Enderun Yayınları, 1984.
- Levend, Agâh
Sırrı: **Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1956.
- Levend, Agâh
Sırrı: **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1973, C.I.
- Levend, Agâh
Sırrı: **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Manguel, Alberto: **Kelimeler Şehri**, çev. Esen Ezgi Taşçıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

- Mengi, Mine: **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.
- Mercan, İsmail Hakkı: “Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıb-Name ve Gazavatnameler Hakkında”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.10, 2003, s.107-130.
- Mermer, Kenan: “17. Yüzyılın Genel Siyasî ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, C.9, S.18, s.185-198.
- Mevlânâ: **Mesnevî-i Şerîf**, haz. Nihat Öztoprak, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, C.I.
- Mihçioğlu, Cemal: **Türk Hekimlik Dili**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Muhammed Hamîdullah: “Hayber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, C.17, s. 20-22.
- Mustafa Safâyî Efendi: **Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l Âsâr Min Fevâ'idü'l- Eş'âr) İnceleme, Metin, İndeks**, Haz. Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Naskali, Emine Gürsoy; Şeker, Ayşe: **Kuş Dili Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar**, Dergâh Yayınları, 2017.
- Necatigil, Behçet: **Bile/Yazdı**, Ada Yayınları, 1979.

- Nef'î: **Dîvân**, haz. Metin Akkuş, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.
- Nev'i-zâde Atâyî: **Nev'i-zâde Atâyî Dîvânı**, haz. Saadet Karaköse, (Çevrimiçi), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 28.06.2019.
- Niyazi, Mehmed: **Türk Tarih Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008.
- Okay, Orhan: **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- Okuyucu, Cihan: **Divan Edebiyatı Estetiği**, İstanbul, L&M Yayınları, 2004.
- Onay, Ahmet
Talât: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, haz. Cemal Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.
- Orkun, Hüseyin
Namık: **Eski Türk Yazıtları III**, İstanbul, Türk Dil Kurumu, 1940.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğunun Değişimi İçinde Divan Şiiri”, **Gösteri Dergisi**, 1982, S.17, s.73-74.
- Öbek, Ali İhsan: “Divan Şairlerinin Gözüyle Nabî”, **Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2014, s. 419-427.
- Ögel, Bahaeddin: **Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C.I.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C.II.

- Ökten, Sadettin: **Gelenek Sanat ve Medeniyet**, İstanbul, Sufi Kitap, 2016.
- Özalp, Ahmet N.: **Hız. Ali Cenklere**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2017.
- Özgöl, İbrahim: **Kara Çelebi- zâde Abdölaziz Efendi'nin Ravzatü'l- Ebrâr Adlı Eseri(1299- 1648) Tahlil ve Metin**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.
- Öztoprak, Nihat: "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2000, S.3, s.155-168.
- Öztuna, Yılmaz: **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, C. I.
- Öztürk, Mustafa: **Çağlar İçinde Türk Destanları**, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 2000.
- Öztürk Yılmaz, Şenay: "1768-74 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu (Edremid 1767-71 Tarihli Şer'ıye Siciline Göre", **Osmanlı'da Yönetim ve Savaş**, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan, İstanbul, Mahya Yayınları, 2017, s. 221-236.
- Öztürk, Yücel: **Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları(21 Teşrinievvel 1334- 31 Mart 1335 / 1918-1919 İnceleme- Metin- Dizin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Özyıldırım, Ali Emre: "Sâbit'in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular", **Türkbilig Türkoloji Araştırmaları**, Ankara, 2012, S.23, s.1-10.
- Pala, İskender: **Efsane Güzeller**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015.
- Pala, İskender: **Müstesna Güzeller**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.

- Pala, İskender: **Şi'r-i Kadîm**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.
- Pala, İskender: **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C. I.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C. II.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.
- Pala, İskender: “Sedd-i İskender”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, C.36, s. 276-277.
- Pişkin, Turgay;
Akdeniz, Alper: “Gelibolu Mevlevîhanesi’nde Yetişen Sabir Parsa Ve Ahmed Celaleddin Dede’nin Türk Din Mûsikîsine Katkıları” (Çevrimiçi), http://sssjournal.com/Makaleler/1959423571_2_5-30.ID1230%20Pi%c5%9fkin&Akdeniz_455-466.pdf, Erişim tarihi: 04.12.2019.
- Puşkin, Aleksandr: **Erzurum Yolculuğu**, çev. Ataol Behramoğlu, haz. Mürşit Balabanlılar, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Rado, Şevket: “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmet Bin Mahmud Efendinin Tuttuğu Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?”, **Belleten**, 1986, C.L, S.198, s.807-824

- Reşîdüddin
Vatvat: **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü (Gül-i Sad-berg)**, haz. Âdem Ceyhan, İstanbul, Buhara Yayınları, 2011.
- Sâbir, Pârsâ: **Divan**, haz. Kâzım Yoldaş, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005.
- Sağlam, Ayşe: “Savaşı Taşlıcalı Yahya’nın Şiirlerinden Okumak”, (Çevrimiçi): http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_edebiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf, Erişim tarihi: 18.11.2019.
- Sağlam, Ayşe: **Taşlıcalı Yahya ve Hamsesi**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
- Sâlim Efendi: **Tezkiretü’ş- Şuarâ**, haz. Adnan İnce, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Saraç, M.A.
Yekta: “Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerindeki Sosyolojik Bir İnceleme, Halil İnalçık, (Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, 90 sayfa)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2004, S.31, s. 384-389.
- Schimmel,
Annemarie: **Sayıların Gizemi**, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Selçuk, Bahir: “Nef’i’de Söz ve Savaş İlgisi”, **EKEV Akademi Dergisi**, 2006, S.28, s. 233- 246.
- Sertoğlu, Murat: **Baltacı Mehmet Paşa ve Katerina**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2001, C.I.
- Sertoğlu, Murat: **Baltacı Mehmet Paşa ve Katerina**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2004, C.II.

- Sofuoğlu, Ebubekir: “1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu”, **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.61-73.
- Süzen, Hüseyin: **Taşlıcalı Yahya Bey’in Gülşen-i Envâr’ının Üç Nüsha Üzerinde Edisyon Kritiği**, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1969.
- Şahin, Kürşat Şamil: “Gazavâtnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2015, S.37, s. 225-255.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Attâr Ferîdüddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, C.4, s. 95-98.
- Şehsuvaroğlu, Halûk, Y: “Harb Edebiyatı”, **Yücel Kültür Mecmuası**, 1937, C.VI, S.31, s.1-2.
- Şen, Muhammet: İskoç General Patrik Gordon’un Gözüyle İlk Osmanlı – Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies)**, 2018, C.18, S.2, s.339-354.
- Şenlik, Ahmet Şefik: **Tiryâkî Hasan Paşa Gazavâtnâmesi ve Bazı Filolojik Notlar**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Şemsettin Sami: **Kâmûs-ı Türkî**, haz. Şaban Kurt, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2007.
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık,

1999, s. 431-437.

- Şentürk, Ahmet
Atillâ: **Taşlıcalı Yahya Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi Yahut Kanuni Hicviyesi**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Şentürk, Ahmet
Atillâ: "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1994, S.90, s. 131- 180.
- Şentürk, Ahmet
Atillâ: **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Şentürk, Ahmet
Atillâ: **Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995.
- Şentürk, Ahmet
Atillâ: **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, İstanbul, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, 2016, C.I.
- Şirokorad, A.B.: **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım- Balkanlar- 93 Harbi ve Sarıkamış**, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.
- Şükrî- i Bitlisî: **Selîm-nâme**, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Tâcizâde Cafer
Çelebi: **The Life And Works Of Tâcîzâde Cafer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân**, haz. İsmail Erünsal, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983.
- Tanpınar, Ahmet
Hamdi: **Edebiyat Üzerine Makaleler**, haz. Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Yaşadığım Gibi**, haz. Birol Emil, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Hüsrev ü Şirin (Darülfünun Mezuniyet Tezi, 1923)**, haz. Mustafa Koç, Şaban Özdemir, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.
- Tarlan, Ali Nihad: **Edebiyat Meseleleri**, haz. Emrah Gökçe, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.
- Taşlıcalı Yahya Bey: **Gencîne-i Râz(İnceleme, Metin Dizin)**, haz. Ramazan Sarıçiçek, Ankara, Gece Kitaplığı, 2014.
- Tekin, Şinasi: **İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Tekindağ, Şehabeddin: “Selim-nâmeler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1970, S.1, s.197-230.
- Tezcan, Nuran: **Divan Edebiyatına Yeniden Bakış**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Tezcan, Nuran: “17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatnâme”, **Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi**, haz. Nuran Tezcan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 383-390.
- Timurtaş, Faruk Kadri: **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul, Vilayet Yayınları, 1981.

- : **Tiryaki Hasan Paşanın Gazaları ve Kaniye Savunması**, haz. Vahit Çabuk, İstanbul, Tercüman, 1978.
- Togan, Zeki
Velidi: **Tarihte Usul**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.
- Toprak, İsmail: **Hazreti Ali Cenklere**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Toprak, Zafer: **18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası (Arpaemînizâde Sâmi, Edirneli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahîd Mahtumî)** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.
- Tökel, Dursun Ali: “Osmanlı Coğrafyası Tarihi- Somut Mirasının Tespitinde Divan Şiirinin Önemi”, **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi**, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013, C.I, s. 323-333.
- Tökel, Dursun Ali: “Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2018, C.58, S.1, s. 141-154.
- Tökel, Dursun Ali: “Mitten Hakikate Şiir ve İktidar”, **Cem Sultan ve Dönemi**, ed. Bilal Kemikli, Olcay Kocatürk, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018, s. 37-53.
- Tökel, Dursun Ali: “Divan Şiirinin Anlaşılmasında Sözlüklerin Rolü Nedir”, (Çevrimiçi):
<http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=840>,

Erişim tarihi: 05.11.2019.

Tökel, Dursun Ali: Engel Mi, Yardımcı Mı? Gremias'ın 'Anlatılarda Eyleyenler Kuramı' Çerçevesinde Bir Eyleyen Olarak Rakib", **Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Harvard University, 2011, C.35, S.1, s.265-273.

Tökel, Dursun Ali: **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.

Tökel, Dursun Ali: "Şâirin Tarihe Düştüğü Not: Şâir Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi", **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Amasya, Merzifon Vakfı Yayınları, 2000, s.371-382.

Tunalı, İsmail: **Estetik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002.

Tural, Sadık: **Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ankara, Ecdâd Yayınları, 1993.

Türkmen,
Zekeriya: "Ordulaşan Millet: Türkler Birinci Dünya Harbi'nden Türk İstiklâl Mücadelesine Uzanan Süreçte Ordu- Millet Dayanışması", **Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji**, Ed. A. Sefa Özkaya, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s. 729- 753.

Uğur, Ahmet: "Selim-nâmeler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1978, S.22, s.367-379.

Uludağ,
Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, C.II.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, C.III.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, C.III.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956, C.IV.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, C.IV.
- Ülgener, Sabri F.: **Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler**, Ankara, Mayaş Yayınları, 1983.
- Ünaydın, Ruşen Eşref: **Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Ünlü, Osman: **Kaniye Müdafaası ve Cihâd-nâme-i Hasan Paşa**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Vâlâ, Nureddin: **Baltacı ile Katerina**, çev. Selçuk Atay, Ankara, Etkin Yayınevi, 2012.
- Vuslatî Ali Bey: **Gazâ-nâme-i Çehrin**, haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak,

Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2003.

Wells, Charles: “Türk Edebiyatı”, **Osmanlı Divan şiiri  zerine Metinler**, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.51-53.

Yahya Kemal: **Edebiyata Dair**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2005.

Yahya Kemal: **Kendi Gök Kubbemiz**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1967.

Yakıt, İsmail: **Türk- İslam Kültüründe Ebc d Hesabı ve Tarih Düşürme**, Ötüken Yayınları, 1992.

Yal nkaya, Mehmet Alaaddin: **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, ed. Tufan Gündüz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012.

Yaltkaya, şerafeddin: **Arapların Gözüyle Türkler (9-12. Yüzyıllar)**, haz. Eren Yavuz, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2018.

Yaltkaya, şerafeddin: “Türklere Dair Arapça şiirler”, **Türkiyat Mecmuası**, 1935, C.5, s. 307- 326.

Yavuz, Hilmi: “Divan şiiri, Simgeci Bir şiir” **Gösteri Dergisi**, 1982, S.17, s. 65.

Yazıcı Erişen, Gülgün: **Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, C.I.

Yerdemir, Fatih: Rehâyî Divanı İnceleme- Metin- Dizin (tez no: 205608) ( evrimi i),

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>,

Erişim tarihi: 29.10.2019.

Yıldırım, Ali: **Kâmî Dîvânı(Edirneli Efendi Çelebi) Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi-1995)**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.

Yılmaz, Ercan: “Divan Şiirinden Modern Türk Şiirine Savaş Metaforları”, (Çevrimiçi), [http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas ve edebiyat 1.cilt e kitap sempozyum bildiriler kitabi .pdf](http://tde.sakarya.edu.tr/sites/tde.sakarya.edu.tr/file/savas_ve_edebiyat_1.cilt_e_kitap_sempozyum_bildiriler_kitabi_.pdf), Erişim tarihi: 18.11.2019.

Yoldaş, Kâzım: **Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme- metin)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1993.

Yoldaş, Kâzım: “XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sâbir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)”, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, 2003, S.16, s.125-134.

Yorulmaz, Hüseyin: **Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1996.

Yorulmaz, Hüseyin: **Urfalı Nâbî**, İstanbul, Şule Yayınları, 1998.

Yorulmaz, Hüseyin: **Koca Ragıp Paşa**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yusuf Nâbî: **Dîvân**, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, C. I.

Yusuf Nâbî: **Dîvân**, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, C. II.

Zinkeisen, Johann Wilhelm: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669- 1774)**, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2011, CIIII.

EKLER

EK 1. MİMARÎ OLARAK OSMANLI- RUSYA İLİŞKİLERİNİN XVII. YÜZYILDAKİ GÖRÜNÜMÜ

Savaşın dışında bir konu olarak Osmanlı – Rus kıyaslamasını yapan XVII. yüzyıl şairlerinden Sükkerî, 2 tarih kıtasında mimari noktada bir bahis açmakta ve Osmanlıdaki bir kasır ile Rus sarayını kıyaslamaya tabi tutmaktadır.³⁵⁰ 15 beyit olan ilk tarih kıtasında, övdüğü kasrın eşsiz sanat güzelliğini işitince Moskova ve Havernak'ın³⁵¹ berbat olacağını söylemektedir:

San'at-ı nâdiresin gûş idicek ol tâkun

Oldı Moskû vü Havarnak hasedinden ber-bâd³⁵²

Sükkerî, 259/6

4 beyitten oluşan diğer tarih kıtasında ise şair Havernak, İrem, Moskova sarayları ve insana huzur verecek olan cennet bahçeleriyle bahsettiği kasrı kıyaslamaktadır:

Ya Havernak yâ İrem ya Kasr-ı Moskudur yahud

Gülşen-i cennet-serâ-yı bâğ-ı huld-ı cân-fezâ³⁵³

Sükkerî, 260/4

³⁵⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, “Moskova Saraylarında Bir Divan Şâiri”, İstanbul, **E-Ayılık Kültür ve Edebiyat Dergisi**, 2002, S.42, s.49-51.

³⁵¹ Mimar Sinimmar tarafından şimdiki Necef'in yerinde bulunan Hîre şehrinde yapılmış bir köşktür. Divan şairleri özellikle yapılardan bahsederken çok güzel ve büyük olan bu köşkün ismini anarlarmış. Köşk sabah bukalemun gibi mavi, kuşlukta havâî, öğlen beyaz, ikindi sarı görünürmüş. Havernak'ın mimari Sinimmar bir daha benzerini yapmasın, başka bir hükümdara da benzeri bir kasır yapabilir düşüncesiyle yaptıran hükümdarın emriyle Havernak'ın tepesinden atılarak öldürülmüştür.

İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.I - II, s.426(C.I. Havernak), 341(C.II. Sinimmar); Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, Birleşik Yayınları, 2007, s.187. Ayrıca Sinimmar ve Havernak'la ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016, s.362-364.

³⁵² Sükkerî, **Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, haz. Erdoğan Erol, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994, s.259.

³⁵³ Sükkerî, **a.e.**, s.260.

EK 2. NİLÜFER YAPRAĞI

Resim I: Nilüfer yaprağı³⁵⁴

³⁵⁴ <https://dusuneninsanlaricin.com/20-resimde-bitkilerdeki-olaganustu-simetri/4-amazon-nilufer-yapragi/>,
Erişim tarihi: 24.12.2019.

EK 3. AHMED BİN MAHMUD'UN ÇİZDİĞİ PRUT SEFERİ'NE AİT HARİTA

Resim II: Ahmed Bin Mahmud'un çizdiği Prut Seferi'ne ait harita³⁵⁵

³⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, "Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud'un (1123-1711- Prut) Seferine Ait Defteri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, C.IV, S. 6-7.

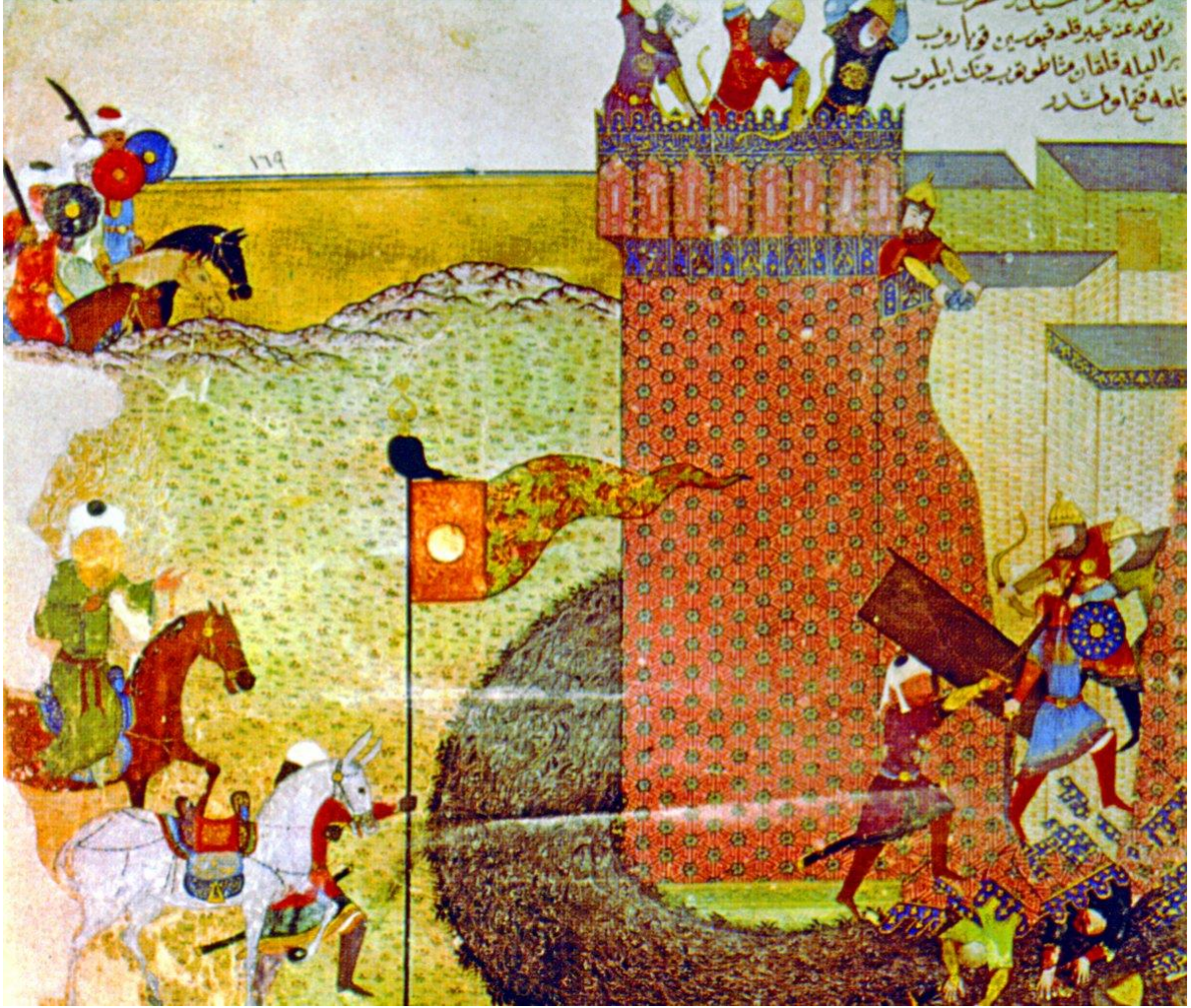
EK 4. KEFE LALESİ

Resim III: Kefe Lalesi³⁵⁶

³⁵⁶ Turhan Baytop, **İstanbul Lalesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.18.

EK 5. HAYBER KALESİ’NİN FETHİNİ VE HZ. ALİ’NİN KALE KAPISINI SÖKMESİNİ GÖSTEREN MİNYATÜR

Resim IV: Hayber Kalesi’nin fethini ve Hz. Ali’nin kale kapısını sökmesini gösteren minyatür³⁵⁷

³⁵⁷ Muhammed Hamîdullah, “Hayber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, C. XVII s. 21.